ISSN (Print) 2616-7174
ISSN (Online) 2663-2500

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ЖУРНАЛИСТИКА сериясы
JOURNALISM Series
Серия **ЖУРНАЛИСТИКА**

№ 4(137)/2021

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2021
Nur-Sultan, 2021
Нур-Султан, 2021

Бас редакторы **Қайрат Сақ**
ф.ғ.к., профессор, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **Серік Тахан** *ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*
Бас редактордың орынбасары **Гүлнар Кендірбай** *PhD, Колумбия университеті, Нью-Йорк, АҚШ*

Редакция алқасы

Асанов Камашке	ф.ғ.д., проф., Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ, Қарағанды, Қазақстан
Әбдиманұлы Өмірхан	ф.ғ.д., проф., Әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Әбішева Вера	ф.ғ.д., проф., Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ, Қарағанды, Қазақстан
Әшірбекова Гүлмира	ф.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Браун Михаил	PhD, проф., Вайоминг университеті, Ларами, АҚШ
Дзялошинский Иосиф	ф.ғ.д., проф., Экономика жоғары мектебі, Мәскеу, Ресей
Есдаулетов Айтмуханбет	ф.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Жусупова Алматай	ф.ғ.к., доцент, А. Байтұрсынов ат. ҚМУ, Қостанай, Қазақстан
Корконосенко Сергей	саяси ғ.д., проф., Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей
Лебедева Татьяна	ф.ғ.д., проф., Европа PR институты, Париж, Франция
Ниязғұлова Айгүл	PhD, профессор, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан
Нұртазина Роза	саяси ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Омашев Намазалы	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ризун Владимир	ф.ғ.д. проф., Т. Шевченко ат. Киев ұлттық университеті, Киев, Украина
Саид Агил бин Шех	PhD, проф., Малайзия Путра университеті, Серданг, Малайзия
Саудбаев Мадияр	PhD, С. Демирел ат. университет, Алматы, Қазақстан
Сердәлі Бекжігіт	ф.ғ.к., проф. м.а., Қ.А. Ясауи ат. ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан
Тоқтағазин Мұратбек	ф.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Шындалиева Меңдігүл	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Шестеркина Людмила	ф.ғ.д., проф., Оңтүстік-Орал мемлекеттік университеті, Челябинск, Ресей

Журнал менеджері: **А. Оқап**
Жауапты хатшы: **Г. Ертасова**

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 каб.
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31413) E-mail: **vest_ journalism@enu.kz**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. ЖУРНАЛИСТИКА сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген.
15.02.2021 ж. № KZ07VPY00032398 қайта есепке қою туралы куәлігі.
Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 20 дана. Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі ,13/1, тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-413)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief **Kairat Sak**
Candidate of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief **Serik Takhan** *Doctor of Philology, Prof., Nur-Sultan, Kazakhstan*
Deputy Editor-in-Chief **Gulnar Kendirbai** *PhD, Professor, Columbia University, New York, USA*

Editorial board

Asanov Kamashke	Doctor of Philology, Prof., E.A. Buketov KSU, Karaganda, Kazakhstan
Abdimanuly Omirkhan	Doctor of Philology, Prof., Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
Abisheva Vera	Doctor of Philology, Prof., E.A. Buketov KSU, Karaganda, Kazakhstan
Ashirbekova Gulmira	Candidate of Philology, Assoc. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Brown Michael	PhD, Prof., University of Wyoming, Laramie, USA
Dzyaloshinski Iosif	Doctor of Philology, Prof., Higher School of Economics, Moscow, Russia
Yesdauletov Aitmukhanbet	Candidate of Philology, Associate Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Zhussupova Almatay	Candidate of Philology, Assoc. Prof., A. Baitursynov KSU, Kostanay, Kazakhstan
Korkonosenko Sergei	Doctor of Political Sciences, Prof., Saint Petersburg State University, Russia
Lebedeva Tatiana	Doctor of Philology, Prof., European PR Institute, Paris, France
Niyazgulova Aigul	PhD, Prof., International Information Technologies University, Almaty, Kazakhstan
Nurtazina Roza	Doctor of Political Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Omashev Namazaly	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Rizun Volodymyr	Doctor of Philology, Prof., Taras Shevchenco National University of Kyiv, Kiev, Ukraine
Syed Agil bin Shekh	PhD, Prof., University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia
Saudbayev Madiyar	PhD, Prof., Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan
Serdali Bekzhigit	Candidate of Philology, Assoc. Prof, A. Yassawi University,Turkestan, Kazakhstan
Toktagazin Muratbek	Candidate of Philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Shindaliyeva Menlikul	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Shesterkina Ludmila	Doctor of Philology, Prof., South Ural State University, Chelyabinsk, Russia

Managing Editor: **A. Okap**
Executive Secretary: **G. Yertassova**

Editorial address: 2, K.Satpayev str., of. 402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31413) E-mail: **vest_ journalism@enu.kz**

Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. JOURNALISM Series
Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»
Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan.
Rediscount certificate № KZ07VPY00032398 dated 15.02.2021.
Periodicity: 4 times a year. Circulation: 20 copies. Address of printing house: 13/1, Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008;
tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31413)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор: **Кайрат Сак**
кандидат филологических наук, профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Зам. главного редактора: **Серик Тахан** *д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан* *Зам.* главного редактора: **Гульнар Кендирбай** *PhD, Колумбийский университет, Нью-Йорк, США*

Редакционная коллегия

Асанов Камашке	д.ф.н., проф., КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Абдиманулы Омирхан	д.ф.н., проф., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Абишева Вера	д.ф.н., проф., КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Аширбекова Гулмира	к.ф.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Браун Михаил	PhD, проф., Вайомингский университет, Ларами, США
Дзялошинский Иосиф	д.ф.н., проф., Высшая школа экономики, Москва, Россия
Есдаулетов Айтмуханбет	к.ф.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Жусупова Алматай	к. ф. н., доцент, КГУ им. А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Корконосенко Сергей	д. полит. н., проф., Санкт-Петербургский государственный университет, Россия
Лебедева Татьяна	д.ф.н., проф., Европейский институт PR, Париж, Франция
Ниязгулова Айгуль	PhD, профессор, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан
Нуртазина Роза	д. полит. н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Омашев Намазалы	д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Ризун Владимир	д.ф.н., проф., Киевский национальный университет, Киев, Украина
Саид Агил бин Шех	PhD, проф., Университет Путра Малайзии, Серданг, Малайзия
Саудбаев Мадияр	PhD, проф., Университет Сулейман Демиреля, Алматы, Казахстан
Сердали Бекжигит	к.ф.н., асс. проф., Университет А. Ясави, Туркестан, Казахстан
Токтагазин Муратбек	к.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Шиндалиева Менликул	д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Шестеркина Людмила	д.ф.н., проф., Южно-Уральский государственный университет, Челябинск, Россия

Менеджер журнала: **А. Окап**
Ответственный секретарь: **Г. Ертасова**

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. К.Сатпаева, 2, каб. 402
Тел.: (7172) 709-500 (вн. 31413) E-mail: **vest_ journalism@enu.kz**

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия ЖУРНАЛИСТИКА
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.
Свидетельство о постановке на переучет № KZ07VPY00032398 от 15.02.2021 г.
Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 20 экземпляров.
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172) 709-500 (вн.31413)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Журналистика сериясы, №4(137)/2021

МАЗМҰНЫ

ӘЛЕМ ЖУРНАЛИСТИКАСЫ

Т.В. Подоляк Беларусия мен Қазақстан бұқаралық ақпарат құралдарында тарихи шындықтың жариялануы 8

БАҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМ

К.Д. Асанов, Д.А. Алиева БАҚ пәрменділігі және оның саяси-әлеуметтік мәселелерге ықпалы 16

А.А. Ниязгулова, Г.С. Мельник, Н.А. Ибрагимов Қазақстандағы Ресей келбеті: әлеуметтікзерттеу және БАҚ-қа контент-талдау 23

А.П. Пернебекова Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі Қазақстан және Ресей заңнамаларының ерекшеліктері 32

Қ.Ө. Сақ, О.І. Тұржан Медиа шабуылдардың сипаты және ақпараттық қауіпсіздік мәселелері 40

ТЕЛЕРАДИОЖУРНАЛИСТИКА

Е.Б. Жұматаев, Қ. Әуесбай Цифрлы технологиялардың жаңалықтар қызметіне әсері 48

ЖУРНАЛИСТИКА ТАРИХЫ

Ғ.М. Ақсейіт «Еңбекші қазақ» газетіндегі Алаш қайраткерлері туралы жарияланымдар 58

ЖАҢА МЕДИА

О.Ж. Ошанова Қазақстандағы балалардың киберқауіпсіздігі: проблемалары мен шешу жолдары 64

Ж.Д. Сейтжанова, Ж.Б. Сұлтанова Қазақстандағы фактчек құбылысы (“Factcheck.kz” сайтының материалдары негізінде) 71

Б. Тоқтарбай, А. Жақсылық Азаматтық журналистика және оның дәстүрлі БАҚ-қа ықпалы 80

БАСПА ІСІ

Г.С. Өзбекова, Ғ. Майкотова, Ә.А. Әлім, А. Жұматай, А. Жолдасбай Қазақ анықтамалық-энциклопедиялық басылымдарының ерекшеліктері 85

МЕДИА ЭТИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ

К.Ө. Сак, С.Б. Рыскельдинова, А. Абдрахманова, М. Топлу Covid-19 кезіндегі баспасөз бостандығы мәселелері 95

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University.
Journalism Series, №4(137)/2021

CONTENTS

WORLD JOURNALISM

T.V. Podolyak Updating historical truth in the mass media of Belarus and Kazakhstan 8

THE MEDIA AND SOCIETY

K.D. Asanov, D.A. Aliyeva The effectiveness of the «Fourth Power» in influencing political and social problems 16

A.A. Niyazgulova, G.S. Melnik, N.A. Ibragimov The image of Russia in Kazakhstan: sociological research, content analysis of the media 23

A.P.Pernebekova Properties of the legislation of Kazakhstan and Russia in the development of information policy and security 32

K.O. Sak, O.I. Turzhan The specifics of information attacks and the importance of information security 40

TV AND RADIO JOURNALISM

E.B. Zhumatayev, K. Auesbay The impact of digital technology on the news service 48

HISTORY OF JOURNALISM

G.M. Akseiit The "Enbekshi Kazakh" newspaper about the figures of Alash 58

NEW MEDIA

O.Zh. Oshanova Internet safety of children in Kazakhstan: problems and solutions 64

Zh.D. Seitzhanova, Zh.B. Sultanova Trends in the development of the factcheck in Kazakhstan: based on the work of the website "Factcheck.kz " 71

B. Toktarbai, A. Zhaksylyk Citizen journalism and its impact on traditional media 80

PUBLISHING INDUSTRY

G. Uzbekova, G. Maikotova, A. Alim, A. Zhumatay, A. Zholdasbay Fundamentals of Kazakh reference and encyclopedic publications 85

PUBLISHING INDUSTRY

K.O. Sak, S.B. Ryskeldinova, A. Abdrakhmanova, M. Toplu Problems of press freedom during COVID-19 95

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Журналистика, №4(137)/2021

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВАЯ ЖУРНАЛИСТИКА

Т.В. Подоляк Актуализация исторической правды в средствах массовой информации Беларуси и Казахстана 8

СМИ И ОБЩЕСТВА

К.Д. Асанов, Д.А. Алиева Влияние СМИ на политико-социальные проблемы 16

А.А. Ниязгулова, Г.С. Мельник, Н.А. Ибрагимов Образ России в Казахстане: социологиче-ские исследования и контент-анализ СМИ 23

А.П. Пернебекова Особенности казахстанского и российского законодательства в сфере информационной безопасности 32

К.О. Сак, О.И. Туржан Специфика медиа-атак и проблемы информационной безопасности 40

ТЕЛЕРАДИОЖУРНАЛИСТИКА

Е.Б. Жуматаев, К. Ауесбай Воздействие цифровых технологий на службу новостей 48

ИСТОРИЯ ЖУРНАЛИСТИКИ

Г.М. Аксейит Газета «Еңбекші қазақ» о деятелях Алаш 58

НОВЫЕ МЕДИА

О.Ж. Ошанова Кибербезопасность детей в Казахстане: проблемы и пути их решения 64

Ж.Д. Сейтжанова, Ж.Б. Султанова Явления фактчекинга в Казахстане (на примере материалов сайта “Factcheck.kz“) 71

Б.Токтарбай, А.Жаксылык Гражданская журналистика и ее влияние на традиционные СМИ 80

ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО

Г.С. Озбекова, Г. Майкотова, А.А. Алим, А. Жуматай, А. Жолдасбай Особенности казахских справочно-энциклопедических изданий 85

МЕДИА ЭТИКА И ПРАВО

К.О. Сак, С.Б. Рыскельдинова, А. Абдрахманова, М. Топлу Covid-19 и проблемы свободы прессы 95

ӘЛЕМ ЖУРНАЛИСТИКАСЫ
WORLD JOURNALISM
МИРОВАЯ ЖУРНАЛИСТИКА

МРНТИ 070(476): 341.485

Т.В. Подоляк*

Белорусский государственный университет, Минск Республика Беларусь
***Автор для корреспонденции:** tatsiana_pd@mail.ru

Актуализация исторической правды в средствах массовой информации Беларуси и Казахстана

Аннотация. *В XXI в. усилились тенденции реабилитации нацизма. Обострились исторические фальсификации и фейки, в том числе о событиях Великой Отечественной войны и Второй мировой войны в целом. Актуализируется проблема социальной и моральной ответственности журналистики за достоверность информации. Интернет-проект «Партизаны Беларуси» (partizany.by), который воплощает современную медийную форму документализации истории, стал весомым вкладом в сохранение исторической памяти и правды. Беларусь вошла в мировую историю как республика-партизанка. На оккупированной территории Беларуси в партизанских отрядах сражались представители разных народов. Весомый вклад в борьбу с нацизмом внесли уроженцы Казахстана.*

Ключевые слова: *журналистика, историческая память, Вторая мировая война, фальсификация истории, героизация нацизма, интернет-проект «Партизаны Беларуси» (partizany.by).*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-8-15

Введение

Vita memoriae, жизнь памяти – неслучайно именно так говорил об истории Цицерон. Разноплановые исторические фальсификации и фейки, многочисленные аксиологические интерпретации существенно искажают "жизнь памяти". Наиболее отчетливо эта тенденция прослеживается на примере освещения в средствах массовой информации событий Великой Отечественной войны – ключевого театра действий Второй мировой войны. На повестку дня встает проблема медийной актуализации исторической памяти и правды.

Обсуждение и результаты

Как объяснить тот факт, что по мере отдаления исторической границы Второй мировой войны ее фальсификации продолжают углубляться и видоизменяться? На наш взгляд, можно согласиться с российским историком и политологом Т. Гузенковой: «На смену историческим поколениям, причастным к той войне, – хранителям живого знания и воспоминаний о ней, приходят поколения исторических реконструкторов и интерпретаторов. В этом контексте особое значение приобретает вопрос об идейной и концепту-

альной преемственности новых исторических построений. Марк Ферро назвал всемирную историю разбитым зеркалом, миражом Европы, историей, перекраиваемой в зависимости от того, что происходит со странами, в нее входящими. При этом, по его мнению, каждая страна использует свою историю для оправдания собственной политики» [1, с. 7–8]. В свете сегодняшней актуальной проблематики мы бы уточнили: каждая страна не просто *использует*, но и *пишет* свою историю для оправдания собственной политики. Исследователь Т. Гузенкова справедливо отмечает: роли, сыгранные странами во Второй мировой войне, до сих пор оказывают значительное влияние на массовое сознание, поскольку военное прошлое затрагивает национальную гордость, остается важным элементом исторической репутации и современного имиджа государства.

Анализируя современные фальсификации войны, белорусский исследователь В. Макаров отмечает, что удары по сакральным точкам истории наносятся весьма изощренно. Речь идет о войне против символов, о десакрализации истории, о ломке стереотипов, и «одной из особенностей нынешнего этапа войны с историей является активное использование постмодернистских технологий, ставящих под вопрос саму подлинность тех или иных явлений и событий. Именно постмодернисты ввели понятие «симулякр», то есть форму, не имеющую содержания. Именно постмодернистские технологии стирают грань между видимостью и сущностью, между формой и содержанием, покушаясь на самое главное – подлинность. Но когда уничтожается подлинность? Когда из жизни исчезнет категория подвига. И сегодня, при нанесении ударов по самым ярким, героическим страницам нашей истории, главные цели определяются достаточно четко – от дегероизации к уничтожению подлинности Победы» [2, с. 66].

Соответствующие псевдонаучные эрзацы выполняются с использованием технологий современных психолого-лингвистических операций, направленных на деформацию исторического сознания. Активизировались «переписчики» истории, которые взращивают «альтернативный взгляд», навязывают всевозможные «авторские» версии фактов и событий с целью пересмотреть итоги Второй мировой войны, коренным образом сместить исторические акценты и изменить моральные оценки. Наблюдается тенденция реабилитации и даже героизации нацизма: дни освобождения от гитлеровских захватчиков в некоторых странах и регионах объявляются днями траура; коллаборационистов, пособников нацизма возводят в ранг национальных героев, объявляют участниками национально-освободительных движений. Популяризуются мифы о превентивной войне, советской военной угрозе в 1941 г. Альтернативную концепцию роли СССР во Второй мировой войне предложил беглый советский разведчик Владимир Резун. Он стал широко известен в области исторического ревизионизма, опубликовав ряд книг под псевдонимом Виктор Суворов. Самая разрекламированная из них – «Ледокол». В предисловии-обращении к русскому читателю Резун-Суворов цинично пишет: «Я замахнулся на самое святое, что есть у нашего народа, я замахнулся на единственную святыню, которая у народа осталась, – на память о Войне, о так называемой "великой отечественной войне". Это понятие я беру в кавычки и пишу с малой буквы» [3, с. 3].

В Беларуси, начиная с 1990-х годов, особая ставка делается не только на реабилитацию и оправдание коллаборационистов, попытки идеологически приравнять нацизм и коммунизм, гиперболизацию отдельных частных фактов при замалчивании или неточной подаче ключевых событий, но также на дегероизацию партизанского движения и наиболее значимых событий военной истории республики. А ведь Беларусь вошла в мировую историю как республика-партизанка. Установить это почетное звание приказом невозможно.

Война – эпохальное цивилизационное событие – для белорусского народа стало судьбоносным: под угрозой было существование нации, белорусского социума как субъекта исторического развития. Ибо политика на-

цизма – это массовое уничтожение населения. Почти каждого третьего своего жителя потеряла Беларусь во время войны. Свидетельство нацистского геноцида против белорусского народа – сожженные вместе с жителями деревни. Более 9200 белорусских деревень уничтожили оккупанты, из них 5295 сожгли вместе со всеми жителями или с частью населения. 628 деревень разделили судьбу Хатыни, были сожжены вместе со всеми жителями, 186 из них так и не возродились после войны, их названия – на единственном в мире Кладбище погибших деревень в мемориальном комплексе «Хатынь» Логойского района Минской области.

Неслучайно на оккупированных территориях развернулось беспрецедентное в истории по масштабу и эффективности партизанское движение. Это был настоящий фронт в тылу врага: около 375 тысяч партизан, 70 тысяч подпольщиков, почти 400 тысяч человек в партизанском резерве. Это был фронт людей, которым никто не отдавал приказ взять в руки оружие, чтобы защитить свою Родину, отстоять жизнь.

В партизанских отрядах на территории Беларуси сражались представители разных народов и национальностей. Весомый вклад в борьбу с нацизмом внесли уроженцы Казахстана. В статье «Казахстанцы в боях за Беларусь» доктор исторических наук, профессор, действительный член (академик) Академии военных наук Республики Казахстан и Российской Федерации, генерал-лейтенант А. Б. Тасбулатов и доктор военных наук, профессор, действительный член (академик) Академии педагогических наук Казахстана, Академии военных наук Республики Казахстан и Российской Федерации, генерал-майор Ж. Х. Ахметов справедливо отмечают, что «подвиги казахстанцев и их товарищей по оружию из других республик на белорусской земле показывают величие духа советских воинов и боевое братство, чувства патриотизма и интернационализма, что являлось одним из источников победы над сильным, порой превосходящим противником» [4]. Эта систематизированная статья написана по материалам портала National Digital History и исследований казахстанских ученых Г. М. Каратаевой, Ж. А. Кенеевой, К. О. Алгабаевой, И. Б. Конысбековой, а также книг Л. Ахметовой «1941. Брестская крепость. Казахстан», П. С. Белана «Казахстанцы в боях за освобождение Белоруссии и советской Прибалтики», сборников воспоминаний и очерков К. Кайсенова «Партизаны – казахстанцы», Н. Шахова «На берегах Буга», ряда других материалов и документов. В статье анализируются три аспекта: первые бои и подвиги воинов-казахстанцев защитников Брестской крепости, героическая борьба партизан-казахстанцев и участие в освобождении Белоруссии.

Изначально историкам удалось установить, что в рядах белорусских партизан воевало около 300 казахстанцев. Однако, как выяснилось в процессе дальнейших углубленных исследований казахстанских и белорусских ученых, эта цифра не является окончательной. В 2021 г. было зафиксировано, что в годы Великой Отечественной войны в партизанских соединениях на территории Беларуси воевало не менее полутора тысяч жителей и уроженцев Казахстана. Эта цифра была озвучена в ходе презентации 22 июня 2021 г. в Национальной академической библиотеке Республики Казахстан в Нур-Султане информационно-иллюстративного проекта «Лесная песня», посвященного истории белорусского партизанского движения [5].

Многие казахстанцы отмечены высокими государственными наградами за мужество и героизм, проявленные в боях за освобождение Беларуси. Двоим из них присвоено звание Героя Советского Союза дважды: летчики-штурмовики Л. И. Беда и И. Ф. Павлов родом из Кустанайской области, они выпускники Оренбургского авиационного училища. Именем Леонида Беды названа одна из центральных улиц Минска.

Книга доктора исторических наук, профессора Лайлы Ахметовой «1941. Брестская крепость. Казахстан» вызвала большой резонанс и в Казахстане, и в Беларуси. Она вышла в 2016 году, накануне 75-летия начала Великой Отечественной войны и защиты Брестской крепо-

сти. Автором проделана огромная работа по сбору новых материалов о защитниках Брестской крепости из Казахстана на основе воспоминаний ветеранов, архивных материалов. Впервые на страницах книги опубликованы списки установленных 556 казахстанцев – защитников Брестской крепости.

Исследовательская работа на этом не прекратилась. Так, в 2019 году в ходе пресс-тура казахстанских журналистов в Республику Беларусь состоялся круглый стол «Роль народов в Победе в Великой Отечественной войне». В формате видеомоста Минск – Москва – Алматы участники трех стран обсудили важность сохранения общей памяти о войне и роль медиа в этом процессе. Автор книги «1941. Брестская крепость. Казахстан» Л. Ахметова подключилась к разговору из алматинской студии, отметив: «Российские исследователи считают, что в Брестской крепости 22 июня было около 7000 человек, из них около 1000 казахстанцев. Это не казахи, а казахстанцы, то есть люди самых разных национальностей из Казахстана. На сегодня я нашла и идентифицировала благодаря Брестской крепости 635 человек» [6]. Таким образом, исследования продолжаются, имена героев устанавливаются и вписываются в историю Казахстана и Беларуси.

В статье М. Дадалко «Казахстанские журналисты увидели, как сохраняют память о Великой Отечественной войне в Беларуси», опубликованной по итогам указанного пресс-тура на страницах старейшей белорусской газеты «Звязда», отмечается: очень важно не проиграть медиавойну. Мысль, что наши страны уже проиграли информационную войну в сфере сохранения памяти, высказала общественный деятель из Казахстана Айгуль Байкадамова, внучка генерала Ивана Панфилова: «Нас разделили по национальным квартирам, мы потеряли три поколения и теперь получаем результат. Такой результат, что дети не знают историю своей семьи, а история семьи является частичкой общей истории». Белорусский историк Вадим Гигин не разделил тезис о проигранной информационной борьбе: по соцопросам молодежь до сих пор считает военное прошлое значимым для государства. Вместе с этим историк согласился, что «когда мы говорим о национальных отличиях, важно не растащить это на отдельные квартиры, а найти какой-то баланс и общей победы, и национальных отличий». Главный редактор портала «Toppress» Ержан Багдатов отметил, что «необходимо сегодня объединяться именно в медийном фокусе, чтобы показать, насколько фальсификации и попытки переосмысления истории являются неверным путем» [6].

С целью предотвратить попытки фальсификации истории в мае 2021 года в Республике Беларусь принят Закон «О недопущении реабилитации нацизма». Документом установлен запрет на реабилитацию нацизма или содействие ей в любой форме. При этом дается сущностная конкретизация дефиниции «реабилитация нацизма» – это публичные действия, выражающиеся в оправдании идеологии и практики нацизма, одобрении или отрицании преступлений, совершенных нацистами, героизации нацистских преступников и их пособников. Среди основных принципов недопущения реабилитации нацизма: сохранение исторической памяти и недопущение фальсификации истории, в том числе искажения исторических фактов. В законе также определены основные направления профилактики реабилитации нацизма: формирование в обществе нетерпимости к нацизму, создание информационной продукции для недопущения его реабилитации, мониторинг соблюдения законодательства, противодействие реабилитации нацизма при увековечении памяти погибших, содействие прославлению победы в Великой Отечественной войне [7].

Такой документ, на наш взгляд, необходимо было бы принять гораздо раньше, еще во времена СССР – на базе Конвенции о неприменимости срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества, утвержденной 26 ноября 1968 г. 23-й сессией Генеральной Ассамблеи ООН [8].

Этот документ имеет весьма важное значение, поскольку отдельные военные преступники сумели отлично замаскироваться. Например, в 1980-х годах к судебной ответственности начали привлекаться лица, которые сотрудничали с нацистами, участвовали в массовых экзекуциях, пытках, убийствах мирных жителей, военнопленных, узников концлагерей и гетто, но по разным причинам смогли избежать справедливого возмездия за кровавые преступления. Как, например, хатынский палач Григорий Васюра. Это бывший начальник штаба 118-го украинского полицейского батальона СС, принимавший участие в уничтожении белорусской деревни Хатынь, где 22 марта 1943 года были заживо сожжены 149 жителей. Перед войной Васюра окончил Киевское военное училище. Он сдался в плен, учился в немецкой школе пропагандистов, добровольно поступил на службу в 118-й батальон. После войны жил в селе Великая Дымерка Броварского района Киевской области. Работал заместителем директора совхоза, его поздравляли с Днем Победы: числился участником войны. Васюра придумал хорошую легенду: он признался, что был в плену, служил у немцев – но не убивал, не сжигал. В 1952 году военный трибунал осудил Васюру на 10 лет, но в 1955 году он был освобожден по амнистии. И только спустя четыре десятилетия после окончания войны преступник сел на скамью подсудимых. Дело против Васюры рассматривалось военным трибуналом Белорусского военного округа в 1986 году [9, с. 130–139].

Через 80 лет после начала Великой Отечественной войны подавляющее большинство военных преступников предстало уже перед Божьим судом. И тем не менее, в статье «Без срока давности», опубликованной в газете «Беларусь сегодня» 29 октября 2021 г., генеральный прокурор Беларуси А. Швед подчеркнул: «Сегодня мы ставим вопросы перед правоохранительными органами как минимум 17 государств о том, чтобы эти люди (нацисты – Т. П.) понесли наказание за совершенные преступления. Я могу официально подтвердить, что речь идет о более чем 400 живых эсэсовцах – тех, кто непосредственно здесь, а также на территории Российской Федерации в период Великой Отечественной войны убивал людей. Они живы, они должны понести наказание!».

В статье «Аксиологические вызовы современности: медиадокументализация» мы указывали, что мир заплатил слишком высокую цену за преступления нацистов, поэтому в настоящее время «особо актуализируется роль документализма в ходе публицистической разработки фактов и событий, которые являются предметом исторических дискуссий, медийных обсуждений, политических диспутов и имеют как историческую, так и современную значимость» [10, с. 89]. Серьезным вкладом в сохранение исторической памяти и правды истории стал интернет-проект «Партизаны Беларуси», который осуществляют издательский дом «Беларусь сегодня» (крупнейший медиахолдинг страны) и Национальный архив Республики Беларусь. Проект создан для увековечения памяти народных мстителей, партизан и подпольщиков, сражавшихся с нацизмом в годы Второй мировой войны, а также в целях патриотического воспитания молодежи, активизации поисковой работы. Это первый проект в Содружестве Независимых Государств, посвященный партизанскому движению. В ходе его реализации архивные документы оцифровываются, база данных постоянно обновляется. Информационный портал включает индивидуальное досье партизан и подпольщиков. Достаточно зайти на сайт partizany.by и набрать имя родственника или знакомого, название партизанского отряда – в случае, если соответствующие материалы сохранились в архиве и уже оцифрованы, они сразу появятся на экране монитора. Интерактивная персональная карта партизана включает личные данные (фамилию, имя, год и место рождения), принадлежность к партизанскому отряду, награды, отсканированные документы: личные дела, наградные листы, характеристики и др. Таким образом, интернет-проект «Партизаны Беларуси» является современной медийной формой документализации истории и представляет не только историческую, публицистическую, но и научную ценность.

ISSN: 2616-7174, eISSN:2663-2500

Заключение

События Второй мировой войны не должны повториться. А для этого важно не проиграть информационную войну. В нынешнее достаточное турбулентное время неизбежно возрастает социальная и моральная ответственность журналистики за достоверность освещения военно-исторической тематики – чтобы избежать тенденциозности, подтасовок и фальсификаций в угоду политическим или идеологическим установкам, социальной конъюнктуре. Победа в войне, сохранение памяти о ней – это то, что объединяло и в дальнейшем будет объединять народы Беларуси и Казахстана.

Список литературы

1. Гузенкова, Т. С. У каждого своя война? (К проблеме интерпретаций истории Второй мировой войны в школьных учебниках стран СНГ и ЦВЕ) // «Расскажу вам о войне…» Вторая мировая и Великая Отечественная войны в учебниках и сознании школьников славянских стран / Т. С. Гузенкова (отв. ред) и др. – М., 2012. – С. 8–21.

2. Макаров, В. М. Великая Победа и противоборство в сфере смыслов / В. М. Макаров // Беларус. думка. – 2010. – № 4. – С. 64–69.

3. Суворов, В. Ледокол. Кто начал вторую мировую войну? / В. Суворов. – М. : Новое время, 1992. – 350 с.

4. Тасбулатов, А. Б. Казахстанцы в боях за Беларусь / А. Б. Тасбулатов, Ж. Х. Ахметов [Электрон. ресурс]. – URL: https://www.parlam.kz/ru/blogs/tasbulatov/Details/0/59004 (Дата обращения: 06.11.2021).

5. Передвижная выставка «Лесная песня» открылась в Национальной академической библиотеке Республики Казахстан [Электрон. ресурс]. – URL: https://www.nlb.by/content/news/national-library-of-belarus/peredvizhnaya-vystavka-lesnaya-pesnya-otkrylas-v-natsionalnoy-akademicheskoy-biblioteke-respubliki-k/ (Дата обращения: 07.11.2021).

6. Дадалко, М. Казахстанские журналисты увидели, как сохраняют память о Великой Отечественной войне в Беларуси / М. Дадалко. – Звязда. – 2019. – 25 чэрвеня. [Электрон. ресурс]. – URL: https://zviazda.by/ru/news/20190624/1561386830-kazahstanskie-zhurnalisty-uvideli-kak-sohranyayut-pamyat-o-velikoy (Дата обращения: 07.11.2021).

7. О недопущении реабилитации нацизма : Закон Респ. Беларусь, 14 мая 2021 г. № 103-З [Электрон. ресурс]. – URL: https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12100103&p1=1 (Дата обращения: 09.11.2021).

8. Конвенция о неприменимости срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества. Принята резолюцией 2391 (XXIII) Генеральной Ассамблеи ООН от 26 ноября 1968 года. [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/warcrimes_limit.shtml. (Дата обращения: 09.11.2021).

9. Падаляк, Т. У. Нашчадкі вогненных вёсак / Т. У. Падаляк. – Мінск, 2009. – 190 с.

10. Подоляк, Т. В. Аксиологические вызовы современности: медиадокументализация / Т. В. Подоляк // Науч. ведомости Белгород. гос. ун-та. Сер.: Гуманитар. науки. Филология. Журналистика. Педагогика. Психология. – 2018. – Т. 37, № 1. – С. 82–89.

Т.В. Подоляк

Беларусь мемлекеттік университеті, Беларусь Республикасы, Минск қаласы

Беларусия мен Қазақстан бұқаралық ақпарат құралдарында тарихи шындықтың жариялануы

Аңдатпа. XXI ғасырда нацизмді оңалту үрдісі күшейе түсті. Тарихи жалғандықтар мен жалғандықтар, соның ішінде Ұлы Отан соғысы мен екінші дүниежүзілік соғыс оқиғалары ушығып кетті. Журналистиканың ақпараттың сенімділігі үшін әлеуметтік және моральдық жауапкершілігі мәселесі өзекті

болып отыр. «Беларусь партизандары» Интернет-жобасы (partizany.by) Тарихи құжаттандырудың заманауи медиалық формасын іске асырған, тарихи жад пен шындықты сақтауға елеулі үлес қосты. Беларусь әлемдік тарихқа Партизан Республикасы ретінде кірді. Беларуссияның оккупацияланған аумағында әртүрлі халықтардың өкілдері партизан отрядтарында соғысқан. Нацизммен күреске Қазақстанның тумалары елеулі үлес қосты.

Түйін сөздер: журналистика; тарихи жады; Екінші дүниежүзілік соғыс; тарихты бұрмалау; нацизмнің батырлығы; «Беларусь партизандары» интернет-жобасы (partizany.by).

T.V. Podolyak
Belarusian State University, Minsk, Belarus

Updating historical truth in the mass media of Belarus and Kazakhstan

Abstract. In the XXI century there intensified the tendencies of the rehabilitation of Nazism. Historical falsifications and fakes, including those about the events of the Great Patriotic War and World War II as a whole, have become more acute. The problem of social and moral responsibility of journalism for the reliability of information becomes more relevant. The Internet project "Partisans of Belarus" (partizany.by) which embodies the modern media form of documenting history has become a significant contribution to the preservation of historical memory and the truth. Belarus entered world history as a partisan republic. Representatives of different peoples and nationalities fought in partisan detachments on the occupied territory of Belarus. The natives of Kazakhstan made a significant contribution to the fight against Nazism.

Keywords: journalism; historical memory; the Second World War; falsification of history; glorification of Nazism; internet project "Partisans of Belarus" (partizany.by).

References

1. Guzenkova, T. S. U kazhdogo svoya vojna? (K probleme interpretacij istorii Vtoroj mirovoj vojny v shkol'nyh uchebnikah stran SNG i CVE) // «Rasskazhu vam o vojne…» Vtoraya mirovaya i Velikaya Otechestvennaya vojny v uchebnikah i soznanii shkol'nikov slavyanskih stran / T. S. Guzenkova (otv. red) i dr. – M., 2012. – S. 8–21.

2. Makarov, V. M. Velikaya Pobeda i protivoborstvo v sfere smyslov / V. M. Makarov // Belarus. dumka. – 2010. – № 4. – S. 64–69.

3. Suvorov, V. Ledokol. Kto nachal vtoruyu mirovuyu vojnu? / V. Suvorov. – M. : Novoe vremya, 1992. – 350 s.

4. Tasbulatov, A. B. Kazahstancy v boyah za Belarus' / A. B. Tasbulatov, ZH. H. Ahmetov [Elektron. resurs]. – URL: https://www.parlam.kz/ru/blogs/tasbulatov/Details/0/59004 (Data obrashcheniya: 06.11.2021).

5. Peredvizhnaya vystavka «Lesnaya pesnya» otkrylas' v Nacional'noj akademicheskoj biblioteke Respubliki Kazahstan [Elektron. resurs]. – URL: https://www.nlb.by/content/news/national-library-of-belarus/peredvizhnaya-vystavka-lesnaya-pesnya-otkrylas-v-natsionalnoy-akademicheskoy-biblioteke-respubliki-k/ (Data obrashcheniya: 07.11.2021).

6. Dadalko, M. Kazahstanskie zhurnalisty uvideli, kak sohranyayut pamyat' o Velikoj Otechestvennoj vojne v Belarusi / M. Dadalko. – Zvyazda. – 2019. – 25 chervenya. [Elektron. resurs]. – URL: https://zviazda.by/ru/news/20190624/1561386830-kazahstanskie-zhurnalisty-uvideli-kak-sohranyayut-pamyat-o-velikoy (Data obrashcheniya: 07.11.2021).

7. O nedopushchenii reabilitacii nacizma : Zakon Resp. Belarus', 14 maya 2021 g. № 103-Z [Elektron. resurs]. – URL: https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12100103&p1=1 (Data obrashcheniya: 09.11.2021).

8. Konvenciya o neprimenimosti sroka davnosti k voennym prestupleniyam i prestupleniyam protiv chelovechestva. Prinyata rezolyuciej 2391 (XXIII) General'noj Assamblei OON ot 26 noyabrya 1968 goda. [Elektron. resurs]. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/warcrimes_limit.shtml. (Data obrashcheniya: 09.11.2021).

9. Padalyak, T. U. Nashchadki vognennyh vyosak / T. U. Padalyak. – Minsk, 2009. – 190 s.
10. Podolyak, T. V. Aksiologicheskie vyzovy sovremennosti: mediadokumentalizaciya / T. V. Podolyak // Nauch. vedomosti Belgorod. gos. un-ta. Ser.: Gumanitar. nauki. Filologiya. ZHurnalistika. Pedagogika. Psihologiya. – 2018. – T. 37, № 1. – S. 82–89.

Сведения об авторе

Подоляк Татьяна Владимировна – доктор филологических наук, профессор кафедры медиалогии Белорусского государственного университета, доцент, Минск, Республика Беларусь.

Podolyak Tatiana Vladimirovna – Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of the Department of Mediaology of the Belarusian State University, Minsk, Belarus.

ХҒТАР 19.51.01

[1]К.Д. Асанов
[2]Д.А. Алиева

[1,2]Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ, Қарағанды, Қазақстан

БАҚ пәрменділігі және оның саяси-әлеуметтік мәселелерге ықпалы

Аңдатпа. *Мақалада «төртінші билік» болып саналатын Отандық БАҚ жүйесінің саяси – әлеуметтік мәселелерге ықпалы нақты мысалдар арқылы қарастырылады. Елімізде болып жатқан өзекті оқиғалар сараланып, билік тарапынан олардың оң шешім табу жолдары арқылы «төртінші биліктің» шығармашылық пәрменділігін, мақсат-мүддесін айқындайды. Осы бағыттағы дәстүрлі БАҚ пен мен интернет кеңістігінің мүмкіншіліктеріне ғылыми пайымдаулар жасалынады.Сондай-ақ Отандық журналистика мен билік арасындағы қарым-қатынас модельдерін сипаттайтын теорияларды негізге ала отырып, оның Қазақстан БАҚ-ындағы сипаттарына талдау-сараптамалар жүргізіледі. БАҚ жүйесінің қоғамдық пікір, қоғамдық сана қалыптастырудағы ролінің маңыздылығы теориялық, тәжірибелік тұрғыда қарастырылып, оның мүмкіндіктері мен ізденістеріне талдау жүргізіледі.*

Түйін сөздер: *«төртінші билік», БАҚ, интернет, журналистика, сараптама, аналитика, резонанс*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-16-22

Кіріспе

Ақпарат ағынына толы ХХІ ғасырда журналистикасыз өмірді елестету мүмкін емес. Қоғамдық саяси жүйеге де, пікірге де БАҚ-тың қосар үлесі толасыз. Себебі бар ақпар дәл осы ақпарат жаршыларының медиа алаңында жарыққа шығып жүр. Сол арқылы бұқара саяси-әлеуметтік үрдістер жайлы ой түйіндейді. Бұл дегеніміз - БАҚ-та көрініс тапқан ақпарат міндетті түрде бір құбылыс жайлы пікір қалыптастыруға әсер етеді деген сөз. Жекеленген әр пікір топтаса келе қоғамдық санаға айналады. Әсте, қоғамдық сананың қалыптасуының ең негізгі факторы - әлеуметтің мемлекет өмірінен объективті ақпарат алуы екенін негізге алатын болсақ, оның ақпаратпен толыққанды, күнделікті, әрі жан-жақты қамтылғаны абзал. Бұдан бөлек ақпаратты қайдан алатыны да маңызды.

Зерттеу әдістері

Соңғы статистикаға сәйкес, жас буын арасында интернеттің танымал болуына қарамастан, аға буын (саяси белсенділер) теле-

дидарға көбірек сенім артады. Саяси сананы қалыптастырудың негізгі құралы ретінде теледидар туралы айтатын болсақ, оның басқа БАҚ-қа қарағанда, ең алдымен, ақпарат арнасы ретінде жалпы қол жетімділігін тілге тиек ету керек. Коулмен мен Росстың зерттеуі бойынша, қоғамдық пікірді байыпты қабылдау үшін оны теледидарда тіркеп, көрсету керек екені дәлелденген [1]. Ұлыбританияда теледидардағы жаңалықтарды, атап айтқанда BBC және ITV-ді аға буын көрермендері көреді. Дегенмен бұрын бәрі басқаша болған. Аға буын газет-журналдарға басымдық берген еді. Қазіргі жас электорат көбіне жаңалықтардан хабардар болу үшін интернет пен әлеуметтік желілерді артық пайдаланады және уақыт өте келе бұл әлемдік үрдіске айналып бара жатыр [2].

Биліктің шынында теледидар мен дәстүрлі БАҚ-қа қарағанда интернетке ықпалы анағұрлым аз. Сондықтан көбіне әлеуметтік желілер оппозициялық топтардың шоғырлану орнына айналған. Десек те, интернетті БАҚ-тан бөлудің қажеті жоқ. Ол жаңа жүйе емес, тек жаңа құрал. Желі адамдарды өзгертуге қауқарсыз, тек оларға ойын жеткізуге болатын интерактивті алаң ұсынады.

Әлем постиндустриалды (ақпараттық) даму сатысына көшті. Онда ақпарат көлемінің күнделікті өсуі, жасанды интеллекттің, әлеуметтік желілердің, мобильді гаджеттердің дамуы басым. Қоғамның «қозғаушы күші» ақпараттық өнім өндірісі болғандықтан, бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі артып келеді.

Тақырыпты зерттеу барысында осы айтылған жағдайларды негізге ала отырып, маңызды оқиғаларды талдап, саралай келе, олар көтерген проблемалардың билік тарапынан қандай нәтижеге ие болғандығы нақты мысалдар арқылы көрніс тапты. Кейінгі жылдарда жарық көрген өзекті матиралдарды проблемасына қарай топтап, әр қайсының маңыздылығы мен қажеттілігі қарастырылды.

Талқылау

Кәсіби және ғылыми қоғамдастықта бұқаралық ақпарат құралдарының бұқаралық сананы қалыптастыратындығына еш күмән жоқ. Бұл өз кезегінде теледидардың негізгі әлеуметтік функциясы. Бұқаралық ақпарат құралдары көбінесе азаматтар мен саяси партиялар арасында делдал болып табылады. Бұл халықтың белгілі бір саяси сана-сезімін қалыптастыруға ықпал етеді. Бүгінгі таңда біздің еліміздің аудиториясына белгілі бір саяси шешімдерді көрсететін сапалы объективті ақпарат қажет. Ешқандай қоғамдық-саяси ұйым және бірде-бір саяси қайраткер бұқаралық ақпарат құралдарының қатысуынсыз жұмыс жасай алмайды. Саясаткерлер медианы осы шешімдерді орындауда белсенділік таныту үшін, сондай-ақ халықтан қажетті реакцияға қол жеткізу үшін алаң ретінде пайдаланып жүр. Теледидар саясаткерлерге, президенттікке үміткерлерге және қазіргі билікке миллиондаған адамдармен бетпе-бет сөйлесудің бұрын-соңды болмаған әдісін ұсынды. Саяси ландшафттың қалыптасуындағы теледидардың маңызы талассыз. [3] Саяси партиялардың жетекшілері дұрыс құрылған PR, яғни қоғаммен байланыс арқылы қоғамдық пікірдің қалыптасуына айтарлықтай әсер ете алады. Әсіресе, сайлауалды науқанында БАҚ-тың рөлі арта түсері сөзсіз. Кейбір жағдайларда әртүрлі идеологиялық және саяси бағыттары бар БАҚ сайлауда іс жүзінде саяси партиялардың функцияларын орындайды. Сондай-ақ, сайлаудың барлық кезеңдерінде саяси процеске әсер етудің белгілі бір мүмкіндіктері бар. Бұл тек Қазақстандағы емес, АҚШ-қа да тән үрдіс. Көптеген сарапшылардың пікірінше, 2016 жылғы президенттік сайлада Дональд Трампқа жеңіс әкелген дәл осы теледидар. Оның сайлау науқаны-қазіргі заманғы масс-медианың АҚШ-тың саяси мәдениетін қалай өзгерткенінің айқын дәлелі [4].

Бұдан бөлек, БАҚ әлеуметтік құбылыстарға мәртебе бере алады және сол арқылы қоғамға әсер етеді. Ғалымдар бұл құбылысты БАҚ-тың жариялаған материалын аудитория сарапшы пікірі ретінде қабылдайтындығымен түсіндірді. Ал БАҚ-тағы бағалау мәртебе құру үшін міндетті түрде оң болуы міндет емес. Аудитория назарын аудару жеткілікті. Бұның өзі рейтингтің өсуіне сеп болады. БАҚ адамның

немесе құбылыстың әлеуметтік мәртебесін көтереді. Осылайша, «Лазарсфельд-Мертон теоремасы» деп атауға болатын ереже қолданылады. Яғни, БАҚ-тағы адам немесе құбылыс туралы кез-келген ескертпе оның мәртебесін, беделін және күшін арттырады.

Жоғарыда айтқандай, мысал міндетті түрде позитивті болуы маңызды емес. Осы орайда Овертон терезесі тұжырымдамасы жайлы айта кеткен орынды болар. 90-шы жылдары америкалық әлеуметтанушы Джозеф Овертон ақылға симайтын дүниелерді қоғам үшін қалыпты дүниеге айналдырудың жолын ашқан. Бұл методика алты сатыдан тұрады. Дәл осы тұжырымдама көмегімен қоғамдық санаға кез-келген дүниені ендіруге болады. Біріншіс терезе – «Ақылға қо¬нымсыз» кезең. Жоқтан пайда болған жаңа тақырыпты халық қабылдай алмай, әлеуметте дау туады. Екінші терезеде «Ра¬ди¬калды» кезең басталады. Яғни, бұл аудиторияның қасақана халық ашуын келтіру. Жаңалық ешкіме ұнамаса да, барлығы мәселеге көңіл аударып, талқы¬лайды. Одан соң жаға ұстатарлық мәліметтерді бұқараға сіңіру басталады. Тақырыпқа арнайы ғылыми сим-позиум¬дар мен дөңгелек үстелдер де ұйымдастырылуы мүмкін. Дәл осындай жағдайдың бұрын болғаны туралы тарихи айғақтар келтіріледі. «Түсінуге ұмтылу» кезеңінде әлеумет бұл проблемаға бұрын¬ғыдай алаңдаулы қарамайтын болады. «Түсінуге болатын сияқты» деген ой туады. «Ақылға қонымды» кезеңде көтерілген мәселеге ешкім таңырқамайды, құдды бір қалыпты дүние ретінде қабылданады. Тіпті, қоғамда ықпалға ие беделді, атақты адамдар да қолдай бастайды. Келесі «танымал ету» кезеңінде әлгіндегі сөз болған мәселе «сары» жағалы басылымдар мен тақырып іздеген ток-шоулардың назарына ілігеді. Сөйтіп, соңғы терезе - «Қоғамдағы қалыпты жағдай» кезеңі басталады. Мұнда мәселеге барлығы мойынсұнған. Халық арасында қарсы пікір білдіретіндер қалады, бірақ оған кедергі бола алмайды. Арнайы заңнама қабылданады.

Яғни Лазарсфельд-Мертон мен Овертон терезесін байланыстыратын негізгі дүние – БАҚ-тың қоғмаға әсері. Жаңалық қаншалықты қисынсыз, резонансты болса да, күнделікті ақпараттандыру нәтижесінде уақыт өте келе ол қоғам үшін нормаға айналады.

Қоғам назарын аулаған бірқатар маңызды мәселелер БАҚ-та жарияланып, талдауға түскеннен кейін ғана шешімін табады. БАҚ-ты төртінші билік деп атау да содан болар. Наполеон кезінде: «Дұшпанға қарсы жүз мыңдаған қол әскерге қарағанда, төрт газеттің ойсырата соққы беруге мүмкіншілігі зор», [5] - деген. Себебі сол «төрт газет», шалғайдағы миллиондаған адамға жетеді, олардың ойы мен көзқарасын өзгертеді. Төртінші биліктің де күші осында.

Алайда «төртінші билік» термині – метафора. Өйткені ақпарат құралдарында биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарымен салыстырғанда - бұқаралық мәжбүрлеу аппараты да, өзінің саяси заңдылығы да, біреудің мінез-құлқын бақылау мүмкіндігі де жоқ. Олар көпшілікке белгісіз ақпарат беріп, оқырмандарға, көрермендерге және тыңдармандарға болып жатқан оқиғалардың нұсқасын ұсына алады. Тиісінше, «төртінші билік» өкілдері әр ақпаратты ұсынған сайын өздерінің жақсы атын, кәсіби және адами беделін тәуекел етеді.

Бүгінгі таңда саяси тәртіп мәжбүрлеуге емес, сенімге негізделгендіктен, қоғамдық пікірді басқару кез-келген саяси элита үшін өзекті. Бұқаралық ақпарат құралдары қоғамның мінез-құлқына әсер ете алатыны және оны мемлекет үшін қажет (немесе қажет емес) жаққа бағыттауға күші жетеді Ал мемлекеттің өзі әрқашан ақпараттық ағындарды бақылауға және оларды басқаруға қызығушылық танытты. Мануэль Кастельстің айтуынша, ғасырлар бойы байланыс пен ақпарат биліктің, үстемдіктің және әлеуметтік өзгерістердің негізгі көзі болған. Өйткені, әлем тарихындағы шайқастардың ең бастысы — адамдардың санасын жаулау үшін күрес болған [6].

БАҚ пен билік арасындағы қарым-қатынас модельдерін сипаттайтын көптеген теориялар бар. Бірақ олардың ішіндегі ең жүйелісі – Раймон Уильямс тұжырымдамасы. Уильямс

төрт модельді ажыратады: авторитарлық, патерналистік, коммерциялық және демократиялық. Авторитарлық модельде баспасөз тиісті идеялар мен тәсілдерді тарату арқылы билеуші топтардың билікті ұстап тұруына ықпал етеді. Билеуші элита өзін-өзі сақтаумен ғана емес, қоғамның дамуымен де айналысатын патерналистік жүйе құрады. Ол билікті ұстап қалу проблемасынан тыс, өзіне жүктелген біржақты міндеттемелерді орындауға тырысады. Коммерциялық модельде сөз бостандығы саяси емес, экономикалық шектеулерге ғана тәуелді. Шығын болмаса кез-келген тақырыпқа ой тербетуге мүмкіндік бар. Демократиялық модельге келетін болсақ, ол іске асырылмайтын идеалға ұқсайды. Онда топтық немесе тіпті жалпыға ортақ мүдделер емес, жеке тұлға бірінші орынға қойылады [7].

Қалай болғанда да, бұқаралық ақпарат құралдарының мақсаты саясаткерлерді ойынан айныту мен сендіру емес, белгілі бір оқиғаларға назар аудару. Нәтижесінде шешім қабылдаудың критерийлерін анықтау, биліктің заңдылығына әсер ету. Журналистиканың кәдімгі биліктен негізгі айырмашылығы жайлы айтар болсақ, биліктің қолында ақпараттық ресурстарды қоса алғанда, барлық ресурстар болуы мүмкін болса (БАҚ, оның ішінде), онда журналистикада бір ғана ресурс бар. Ол – қоғамдық пікір. Қоғамдық пікір неғұрлым күшті дамыған болса, бұқаралық ақпарат құралдарының да күші соғұрлым күшті болады.

Бұқаралық ақпарат құралдарының ұлттық-саяси деңгейге әсері әлі де айтарлықтай беделге ие екенін майнцтық ғалым, масс-медиа маманы Ханс Матиас Кепплингер жүргізген сауалнама көрсетеді. Ол Бундестаг депутаттары арасында зерттеу жүргізді. Нәтижесінде, БАҚ-ты төртінші емес, мемлекеттегі алғашқы билік ретінде көрсетті. Халық қалаулылары арасында жүргізілген сауалнама олардың бұқаралық ақпарат құралдарының саясатқа ықпал ету дәрежесін «0» - ден (ешқандай ықпалы жоқ) «10» - ға (өте үлкен ықпал) дейінгі бағалау шкаласы бойынша 8.18 баллмен бағалайтындығын көрсетті. Саясаттың БАҚ-қа әсері тек 5,32 баллды құраған [8].

Нәтижелер

Осылайша, бұқаралық ақпарат құралдарының практикалық қызметі, бір жағынан, БАҚ демократияның дамуына, азаматтардың саяси өмірге саналы қатысуына ықпал ете алатындығын, екінші жағынан, қоғамдық сананы айла-шарғы жасау үшін де қолданыла алатындығын көрсетеді.

БАҚ-тың маңызды функцияларының бірі - күн тәртібін, яғни жаңалықтардың қоғамдық маңызы бар басымдығын белгілеу. Бернард Коэн өз заманында тапқыр түрде байқағанындай, БАҚ оқырмандарға не ойлайтынын сирек көрсетсе де, ол оларға не ойлау керектігін шешеді [9].

Қоғамдық пікір мен сана БАҚ-қа тәуелді. Оның күшімен дамып, өзгеруге қабілетті. БАҚ-та жарияланған пікір бұқаралық болып көрінеді [10]. Тиісінше, ықпалы мол. Бірақ дәл осы қоғам да, БАҚ-тың қандай да бір тетіктері арқылы билікке әсер ете алады. Бүгінгі таңда масс-медиа бұқаралық ақпарат үшін ашық ақпарат алмасудың тікелей алаңы болып табылады. Сондай-ақ, қоғамдық пікірдің қалыптасуына да, таралуына да тікелей қатысады. Ол өз позициясын білдірмейді, бірақ қоғамдық пікір қалыптастырады. Ол адамдардың әлем туралы идеяларын көрсетпейді, бірақ бұл мен қоса олардың әлемге деген көзқарасын қалыптастырады. Қоғамдық пікір өндірісі – міне, бұқаралық ақпарат құралдарының билік функциясын атқаратын дүние осы [11].

Өз мақаласында Ф.И. Шарков кез-келген қоғамдық пікір ұжымдық талқылауды қажет ететінін және сәйкесінше бұл үшін қоғамдық алаң, яғни БАҚ қажет екенін жазады [12]. Мысалы, қоғам жаңа заңнамамен БАҚ арқылы танысып,терістігіне көз жеткізсе, биліктің белгілі бір шешімдерімен келіспесе, дәл осы БАҚ қызметін пайдалана отырып, оған ықпал ете алады. Естеріңізде болар, ең шулы оқиғалардың бірін алып көрелік. Жер кодексінің 48 бабының 2 тармағында: «Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға – конкурстар мен аукциондардың жеңімпаздарына ауыл шаруашылығы өндірісі, орман өсіру, қосалқы ауыл шаруашылығы мақсатында жерді 25 жылға

жалға беру туралы», - деп жазылған. Алайда бұқараның қарсылығынан кейін 2016 жылғы 6 мамырда ҚР Президентінің Жарлығымен оған мораторий енгізілді. Келтірер болсақ, өзге де мысал көп. 2017 жылдың 7 қаңтарында жол қозғалысы ережелерінің жаңа Заң жобасындағы кейбір тұстары бұқарада дау тудырды. Жаңа жылдан кейін бағасы күрт қымбаттап, жетіспеушілік тудырған балаларға арналған автокреслоға қатысты жұрттың шағымы көбейді. Тиісінше эфирде бұл тақырыпқа арналған материалдар саны да геометриялық прогрессияда өсті. 12 жасқа дейінгі балалардың бәрін түгелдей қамту мүмкін емес, - деді жұртшылық. Нәтижесінде бұған да мораторий қойылды.

Әлеуметтің қажеттілігі туындамаса мәселе жайлы терең қаузаудың да маңызы болмас еді. Аналитикалық хабар болған соң оның негізгі мән-мағынасы да осында. Проблеманы көтеру жеткіліксіз. Шешім ұсынып, оны іске асыру жолдарын қарастыру керек. Болмаса, кеткен ағаттықтарды бөліп көрсетіп, бұндай жағдай қайталанбас үшін не істемек керек?,-деген сауалға жауап іздеп, талдау керек.

Талдау демекші, аналитикалық хабарлардағы ең өзекті мәселелерге шолу жасадық. Көзіміз жеткен бір дүние – БАҚ-тың хабарлауынан кейін ғана әлеуметтің бір ғана бөлігін мазалаған дүние ортақ қоғамдық мәселеге айналады. Артынша биліктің назарын аударып, шешімін табады.

Ең алдымен, 2019 жылдың 5 ақпан күні елордада болған жағдайға тоқталайық. Тілсіз жау бір отбасының бес бірдей баласының өмірін жалмады. Төтенше жағдайға өрт қауіпсіздігі талаптарының бұзылуы себеп. Сол түні балақайлардың ата-анасы жұмыста болған. Қоғам, әсте, көпбалалы отбасылардың негізгі мәселелері жайлы хабардар еді. Алайда, бұл жағдай бәрін өзгертті. БАҚ-тың барлығы тек осы қайғылы жағдай туралы айтумен болды. Бұл трагедия бүкіл Қазақстанды дүр сілкіндірді. Көпбалалы отбасылар өз мәселеләріжайлы ашық айта бастады. Еліміздіңтүпкір-түпкірінен көпбалалы аналаржиналып, жәрдемақы көлемін ұлғайтып, тұрғын үй беруді сұрады. Осылайша, үкімет пен әкімдіктер барлық отырыстарында көпбалалы отбасылардың мәселелерін талқылап, олардың мұң-мұқтажына құлақ асып, көмек жолдарын қарастырды. Көп ұзамай, 2019 жылы ақпан айының соңында сол кездегі Қаржы министрі Әлихан Смайылов төрт немесе одан да көп баласы бар отбасы көпбалалы болып саналатындығы жайлы айтты.Берілетін атаулы әлеуметтік көмек мөлшері көбейді.

Қорытынды

Резонансты жағдайлар тізімін жалғар болсақ, Абайдағы балақайды да ескерусіз қалдыруға болмас. Небәрі 7 жасында қатарластарынан жәбір көрген баланың оқиғасы желі мен телебағдарламаларда тараған соң бірден қоғам назарына ілігіп, әлеуметтің ашуын тудырды. Оңтүстік Қазақстан облысының Сарыағаш ауданында зорланған бала ісі бойынша бірнеше шенеунік жауапқа тартылып, қызметінен босатылды. Осыған ұқсас оқиға, 2019 жылы болды. Таразда даладағы әжетханада зорлық көрген қыздың оқиғасы БАҚ беттеріне түскен соң, Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Тараз қаласының әкімін қызметінен босатуды бұйырды. Бұл жантүршігерлік жайттан соң мектеп директоры мен 3 қызметкер жұмыстан босатылды. Облыстық білім басқармасының басшысы өз еркімен қызметінен кетті. Бұдан бөлек,бірнеше полиция қызметкері жазаланып, мектеп инспекторы да қызметінен шеттетілді. Ал мектеп ауласындағы әжетханаларға тыйым салынды. Балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық комиссияның отырысында бұл мәселе талқыланды. Білім және ғылым министрі Асхат Аймағамбетов білім беру мекемелеріндегі дәретханаларға қойылатын талаптарды қайта қарау қажеттігін айтты. Яғни, бір оқиғаның БАҚ-та осыншама қоғам талқысына түсуінің әсерінен тиісті заңнама қабылданып, алдағы уақытта қайталанбайтындай жағдай жасалды.

Әлеуметтің әлеуеті мен БАҚ-тың күші осымен тәмам емес. Төртінші биліктің күшіне

бір емес, мыңдаған мысал келтіруге болады. Алайда, қазіргі уақытта өзектілігі ұшаң теңіз тақырып – Кіші Талдыкөл мәселесі. Елордалықтарды соңғы айларда мазалап жүрген проблема шешімін тапты. Әлеуметтік желі мен бұқараның базын тыңдаған БАҚ-тың әсері бұл. Талдыкөлдегі заңсыз құрылыс, құммен көмкеру – көптің өзегін өртеген тақырып еді. Әкімдік: құрылыстар тоқтайды, барлығы бітеді,-деді. Бірақ нәтиже болмады. Жаңалықты естіген белсенділер бақсы да болды, аққу, фламинго кейпінде киінді, барынша қарсылық танытып, әйтеуір дегендеріне жетті. 25 қазанда ҚР Экология, геология және табиғи ресурстар министрі Серікқали Брекешев көлдің сақталатыны туралы мәлімдеме жасап, бұл оқиғаға нүкте қойды. Иә, барлық мысалдың түйіні бір – бұқараны алаңдатып, БАҚ-тың көмегімен жария болған, өзектілігін біраз уақыт бойы жоймаған дүниелер шешімін тауып қана қоймай, үлкен өзгерістерге әкелді. Сондықтан БАҚ-тың «төртінші билік» деп аталуы тегін емес. Қорытындылай келе, бұқаралық ақпарат құралдарының бұл рөлдегі жауапкершілігі дағдарыс кезеңінде, қиын жағдайларда, әртүрлі проблемалар көбейіп, қоғамдағы шиеленіс күшейген кезде арта түсетінін атап өткен жөн. Мұндай кезеңде қоғамдық пікір қалай қалыптасатындығы, ақпарат қалай қабылданатындығы әр журналист пен публицистің жауапкершілік деңгейіне байланысты екенін қаперден шығармау керек.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Coleman, S., Ross, K. The media and the public. 2010.
2. The Guardian ресми сайты [эл. ресурс]: https: //www.the guardian. com/international.
3. Dover E.D..Images, Issues and Attacks: Television Advertising by Incumbents and Challengers in Presidential Elections. Lexington Books.
4. The Vox ресми сайты [эл. ресурс]: https://www.vox.com/
5. К.Н. Тендит Н.В. Шелковникова. История журналистики. 2012.
6. Castells M. Communication, Power and Counter-power in the Network Society // International Journal of Communication. Vol. 1. № 1. 2007.
7. Williams R. Communications. — L.1962.
8. Fleck C., Dirk. Die vierte Macht: Spitzenjournalisten zu ihrer Veranwortung in Krisenzeiten. - Hamburg, 2012.
9. Cohen Cohen B.C.The Press and Foreign Policy. — Princeton (N.J). 1963.
10. Кузьмин О. В. Социология общественного мнения. Новосибирск, 1996.
11. Солодухин Ю.Н. Указ. соч.
12. Шарков Ф.И., Михайлов В.А., Михайлов С.В.Общественное мнение: информационно-коммуникативный аспект // Коммуникология. Том 7. №1. 2019.

[1]К.Д. Асанов, [2]Д.А. Алиева

[1,2]Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Влияние СМИ на политико-социальные проблемы

Аннотация. В статье на конкретных примерах рассматривается влияние отечественных СМИ, считающихся «четвертой властью», на политико- социальные проблемы. Анализируются актуальные события, происходящие в стране. Цели и интересы «четвертой власти» раскрываются через пути их положительного решения властями. В этом направлении делаются научные суждения о возможностях традиционных СМИ и интернет-пространств. Также на основе теорий, описывающих модели взаимоотношений отечественной журналистики и власти, проводится анализ ее характеристик в казахстанских СМИ. Те-

оретически и экспериментально рассматривается роль медиасистемы в формировании общественного мнения и общественного сознания. Также проводится анализ возможностей и поисков решения.

Ключевые слова: «четвертая власть», СМИ, Интернет, журналистика, анализ, аналитика, резонанс.

[1]K.D. Asanov, [2]D.A. Aliyeva

[1,2]Academician E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan

Influence of the media on political and social issues

Abstract. The article considers concrete examples to examine the influence of the domestic media, considered the «fourth power», on political and social problems. The article analyzes current events taking place in the country. The goals and interests of the «Fourth Power» are revealed through the ways of their positive solution by the authorities. There are made scientific judgments about the possibilities of traditional media and the Internet space. Also, the authors carried out an analysis of its characteristics in Kazakh media. The role of the media system in the formation of public opinion and public consciousness is considered theoretically and experimentally. An analysis of its capabilities and the search for a solution is also carried out.

Keywords. «The Fourth power», мass media, internet, journalism, analysis, resonance.

References

1. Coleman, S., Ross, K. The media and the public. 2010.
2. The Guardian official sites [electronic resource]: https: //www.the guardian. com/international.
3. Dover E.D..Images, Issues and Attacks: Television Advertising by Incumbents and Challengers in Presidential Elections. Lexington Books.
4. The Vox official sites [electronic resource]: https://www.vox.com/
5. K.N. Tendit N.V. Shelkovnikova. The history of journalism. 2012.
6. Castells M. Communication, Power and Counter-power in the Network Society // International Journal of Communication. Vol. 1. № 1. 2007.
7. Williams R. Communications. — L.1962.
8. Fleck C., Dirk. Die vierte Macht: Spitzenjournalisten zu ihrer Veranwortung in Krisenzeiten. - Hamburg, 2012.
9. Cohen Cohen B.C.The Press and Foreign Policy. — Princeton (N.J). 1963.
10. Kuzmin O. V. Sociology of public opinion. Novosibirsk, 1996.
11. Solodukhin Yu.N. Decree. op.
12. Sharkov F.I., Mikhailov V.A., Mikhailov S.V. Public opinion: information and communicative aspect // Communicologiya. Volume 7. No. 1. 2019.

Авторлар туралы мәліметтер

К.Д. Асанов – филология ғылымдарының докторы, Е.А.Бөкетов атындағы ҚарУ профессоры, Қарағанды, Қазақстан

Д.А. Алиева – Журналистика бөлімінің магистранты, Е.А.Бөкетов атындағы ҚарУ, Қарағанды, Қазақстан

K.D. Asanov – Doctor of Philological Science, Professor, Academician E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan.

D.A. Aliyeva – Master's degree student of the Department of Journalism, Academician E.A. Buketov Karaganda University Karaganda, Kazakhstan.

МРНТИ 19.31.02

[1]А.А. Низгулова*
[2]Г.С. Мельник
[3]Н.А. Ибрагимов

[1]Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан
[2]Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург, Россия
[3] Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** a.nijasgulova@iitu.edu.kz

Образ России в Казахстане: социологические исследования и контент-анализ СМИ

Аннотация. *Статья посвящена выявлению представлений молодежи Казахстана о России, выбора ими медиаисточников и оценке полученной информации о стране с точки зрения достоверности. Проведены контент анализ средств массовой информации, опросы среди студентов на вопрос о роли российских СМИ в Казахстане. Делается сравнительный анализ социологических опросов 2015 и 2021 годов, прослеживается динамика взглядов казахстанцев на образ России. Исследование проводилось в апреле-мае 2021 г., первое исследование проводилось в 2015 году. Также автор опирается на законодательные акты Республики Казахстан, Конституцию, цитируются высказывания политологов на данную тему. В ходе научного анализа материалов средств массовой информации выявляются новые тенденции, появившиеся в структуре образа России после украинских событий. Цель статьи – на основе проведенного исследования выявить коммуникативно-функциональные и структурно-семиотические ресурсы массмедиа, используемые в конструировании образа России в Казахстане, выявить, создается ли целостная модель данного образа в представлении казахстанской молодежи, выявить перспективы развития СМИ Казахстана в условиях глобального интернет-пространства.*
Ключевые слова: *Россия, Казахстан, опросы, информация, СМИ.*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-23-31

Введение

Протяженность границы Казахстана и Российской Федерации делает взаимоотношения между Казахстаном и Россией довольно тесными. «Русский язык обладает статусом официального языка. Его использованию, согласно нашему законодательству, препятствовать нельзя», — сказал Токаев, выступая на совместном заседании палат парламента 1 сентября 2021 года. Также президент сказал, что каждый гражданин, «связывающий свое будущее с нашей страной, должен уделять внимание изучению казахского языка». По его словам, это говорит о патриотизме. «Если молодежь будет изучать иные языки, в том числе русский язык, то она не потеряет», — добавил президент, отметив, что Казахстан имеет самую протяженную границу с Россией. «Русский язык — один из шести официальных [рабочих] языков ООН, поэтому мы должны рассудительно подходить к этому вопросу», — заключил Токаев. [1]. Исторически судьбы стран связаны, так, например, Казахское ханство в составе Российской империи существовало с XVIII века до ее конца. Поэтому первые газеты, появившиеся на территории современного Казахстана, такие как «Турке-

стан уалаятынын газеты» и «Дала уалаятынын газеты» служили для публикации царских указов [2]. Следующим крупным этапом взаимоотношений стал период Советского Союза, когда Казахская ССР и Россия входили в состав одной страны. СМИ использовались как рупор власти, пропаганды идеологии [3]. После распада Советского Союза отношения Казахстана и Российской Федерации остались близкими, страны продолжили сотрудничество в ряде вопросов. Это позиция, которую занимает не только Казахстан, Россия также дружественно относится к соседнему государству: «Мы в России очень дорожим добрым соседством с Казахстаном. Для нас ваша страна — это близкий партнер, и больше того — это близкий друг. Это — ключевой союзник и надежный деловой партнер. И мы знаем, что к России, к российскому народу на казахстанской земле питают такие же теплые чувства. Ведь мы не вправе забывать, что у нас за плечами несколько поколений казахстанцев и россиян, неразрывно связанных столетиями братства, общей жизнью, памятью и просто кровным родством, создавших наше общее культурное и интеллектуальное богатство», - сказал президент Российской Федерации Владимир Путин [4]. Казахстан и Россия укрепили свои отношения принятием Таможенного Союза, а также созданием Евразийского союза.

В последнее десятилетие в научном дискурсе активно обсуждается проблема формирования образа России с помощью популярных СМИ и крупнейших социальных сетей. Исследования деятельности западных и американских медиа в последнее десятилетие неизменно выявляют устойчивую тенденцию к формированию негативного образа страны (Misonzhnikov, 2018; Rubtsova, Devdariani, 2019; Posternyak & Boeva-Omelechko, 2018 и др.) [5]. Источниками негативной информации о России по-прежнему выступают ведущие американские печатные СМИ, такие как The Washington Post, The New York Times, The Los Angeles Times [6].

Иная картина и динамика отношения к России прослеживается в медиа Китая и ряда стран СНГ: большинство информационных ресурсов конструируют на протяжении последнего десятилетия положительный либо нейтральный образ России [7]. Опросы казахстанцев 2015-2020 гг. показывают, что большинство из них относятся к России как комфортной территории, защитнице от военных угроз, убежищу, значимому потенциальному партнеру, стратегическому союзнику, дружественному государству [8]. Но исследователи Казахстана отмечают преобладание российских СМИ в некоторых из стран СНГ, в том числе в Казахстане. По словам политолога Досыма Сатпаева, теперь эту тему как серьезную и актуальную начали осознавать представители и других сегментов казахстанского общества. К ним он отнес бизнесменов и медиаменеджеров. Влияние российских СМИ на казахстанское информационное пространство, по его словам, уже привело, в связи с событиями в Украине, к расколу в казахстанском обществе — на сторонников и противников российской внешней политики. «Это привело к очень серьезным дискуссиям, словесным баталиям. Более того, можно наблюдать, что штампы и ярлыки пропагандистской войны типа «бандеровцы», «фашисты», «колорады» теперь активно используются и в Казахстане. Поэтому я не согласен с той точкой зрения, что Казахстан не находится еще в состоянии информационной войны. Он уже в нем находится и находится давно, хотя напрямую это Казахстан не касается», — говорит Досым Сатпаев» [9].

Более критичный взгляд на Россию представлен активистами в блогосфере. Ряд исследователей отмечают, что медиаобраз России становится помехой в межкультурных коммуникациях с Западной Европой и США [10], поскольку воспринимаемый аудиторией облик страны видится как главная угроза миру [11]. Следовательно, возникающая тревожность потребителей информации, ставит перед медиа задачу системного анализа ситуации и поиска адекватных средств профилактики, а также переформатирования отношения с аудиторией вокруг значимого предмета.

Цель статьи – на основе проведения социологических исследований составить образ

России в Казахстане, выявить, создается ли целостная модель данного образа в представлении казахстанской молодежи.

Методология исследования

В научной статье используются контент-анализ, анкетный опрос и сравнительный анализ для изучения всех составных частей данного предмета изучения - создания образа северного соседа отечественными средствами массовой информации. С целью выявления изменения динамики отношения к России приводимые данные сравниваются с предыдущими опросами казахстанцев. В качестве конкретных примеров использованы исследования, проведённые в 2015 г. и в апреле-мае 2021 г., что позволило открыть новые тенденции, появившиеся в структуре образа России. Стратегическими задачами в этом направлении становятся изучение информационных ресурсов, выявление проблем и перспектив журналистки; исследование психологических особенностей разных сегментов аудитории. Здесь важны: а) сформулированная национальная медиастратегия ситуации геополитического положения России; б) налаживание отношений с соседними государствами; в) создание информационно-психологической основы для целенаправленного конструирования медиаобраза страны и продвижения бренда территории в соседних государствах; г) формирование партнерских, дружеских отношений с ними; д) создание аксиологического базиса медиаобраза как компонента модели мира респондентов [12].В теории и практике массовой коммуникации категория образа (имиджа) хорошо разработана, намечены разные подходы к его конструированию и анализу (Buhmann, 2016; Dracheva, 2019; Hakala,

Рисунок 1

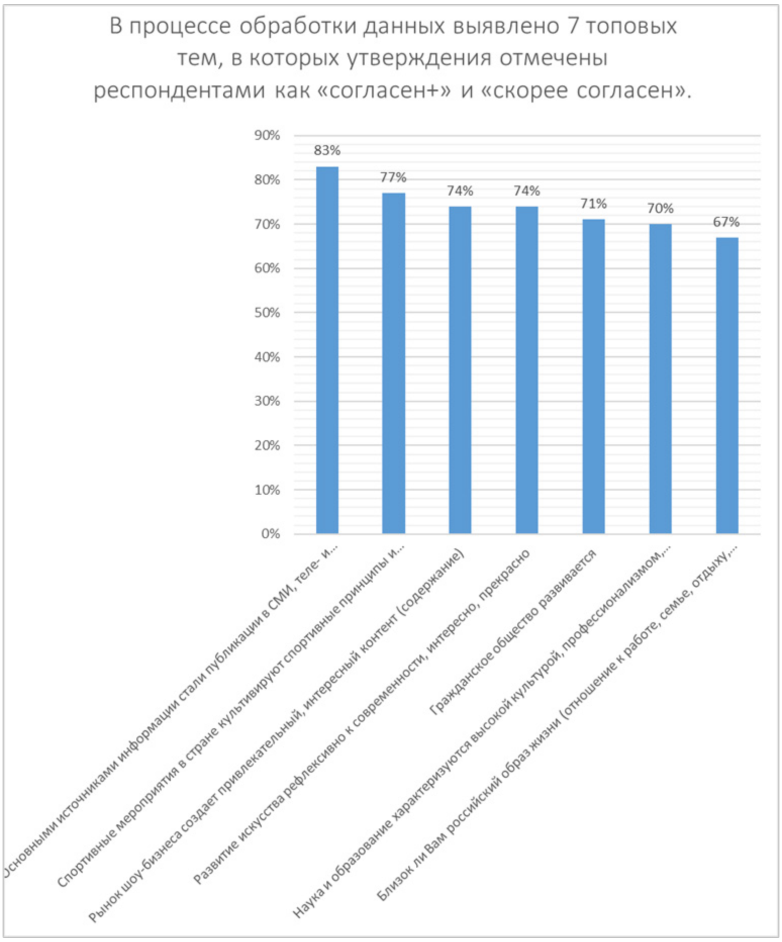

2013; Kulibanova, Teor, 2017; Repina et al., 2018; Nuortimoa et al., 2018; Rod'ki, 2018; Pamment, 2016]. Категория медийного образа рассматривается большинством исследователей как результат ретрансляции психологического восприятия через приемы и методы журналистики.

Результаты и обсуждение

Предметом исследования стали СМИ Казахстана и медиаобраз России в Казахстане. В качестве метода исследования использовался интернет-опрос. Объем выборки составил 160 человек. Анкета содержала несколько вопросов, касающихся источников получения ключевой информации о России, оценки достоверности транслируемых данных. Использован также структурно-функциональный подход, позволяющий выявить структуру медиаобраза, его аксиологический и прагматический потенциал.

Основными источниками информации стали публикации в СМИ, теле- и радиопрограммы, а также комментарии, отзывы людей на информационные материалы в Интернете. Суждения о России для казахстанцев складываются в первую очередь на основе просмотра программ в СМИ (70%) и чтения комментариев, изучения реакции в интернете (51%). Респондентам было предложено оценить состояние и развитие (в последние 10 лет) России на основе положительных/отрицательных утверждений в прессе. Для оценки предложен широкий спектр тематики - развитие страны, положение семьи и семейных ценностей, роль религиозных организаций, правоохранительных органов, развитие гражданского общества, международная политика, управление бизнес-процессами, уровень неравенства, материальное положение населения, наука и образование и другие. В процессе обработки данных выявлено 7 топовых тем, в которых утверждения отмечены респондентами как «согласен+» и «скорее согласен».

Выявлено также 9 основных тем с отрицательными оценками. Утверждения были промаркированы как «скорее согласен+» и «скорее не согласен» с отрицательной оценкой.

Таблица 1

1	Крупные медиа организации заботятся об объективности передаваемой информации	49%
2	Экологическая ситуация устойчива, природный мир защищается	43%
3.	Религиозные организации несут святость в жизнь общества	41%
4.	Экологическая ситуация устойчива, природный мир защищается	40%
5	Основные права человека все более защищаются и соблюдаются	40%
6	Государственные организации являются эффективными	40%
7.	Международная политика миролюбива	37%
8	Страна в общем развивается в правильном направлении	37%
9.	Правоохранительные органы и армия защищают население и порядок	36%

Исследование показало, что в целом респонденты в Казахстане дают положительные оценки. Типичные положительные оценки варьировались в диапазоне между 50% и 75%, отрицательные – в 20%–37%. Негативные оценки (с небольшой разницей) превышали в вопросах об объективности крупных медиа и об экологической устойчивости. Ключевой вопрос о близости образа жизни попал в топ-7, набравших наибольшее число положительных ответов. Близким российский образ жизни назвали около 2/3 респондентов. Этот факт объясняется личными связями респондентов с россиянами. Социологические данные показывают, что более 50% граждан Казахстана поддерживают постоянную связь с родственниками, друзьями и коллегами в соседних по региону СНГ странах, прежде всего в России.

По социально-демографическому составу респондентов получена следующая картина: 47% составили мужчины, 53% – женщины. В основном это были представители молодежи до 25 лет – 72%. 19% составили люди среднего возраста до 35 лет. 4% - это респонденты 45-ти лет и до 55 лет столько же.

ISSN: 2616-7174, eISSN:2663-2500

По семейному положению состав респондентов был следующий: холостыми оказалось 72%, женатыми 27% и 1 % разведенных. По этническому составу – казахи составили 67%. Не указали принадлежность к какой-либо национальности – 20%. Другие этические группы составили 13%.

Если сравнить опрос, сделанный среди казахстанцев на похожую тематику 5 лет назад, то картина об образе России среди казахстанцев не изменилась.

Оказался очевидным тренд популярности российских СМИ, а именно: телеканалов «Первый канал Евразия», «НТВ», газеты «Аргументы и факты», социальных сетей mail.ru и vk.com [13].

Также проведено исследование среди 300 респондентов.

Из принявших участие в опросе 300 человек в возрастной категории «менее 17 лет» находятся 17 человек, что составляет 5,7%. 172 человека в возрасте от 18 до 21 года, – данная категория является наиболее многочисленной и составляет 57,3%. Респонденты в возрасте от 22 до 29 лет составляют 29,3 % всех участников опроса и составляют вторую по численности категорию – 88 человек. 3,7% в возрастной категории от 35 до 45 лет, что составило 11 человек. 3% - это респонденты старше 45 лет, 9 человек. Также 1% респондентов не пожелал раскрывать свой возраст, что составило три человека из 300 опрошенных респондентов.

Следующий вопрос: «Где вы узнаете новости чаще всего?» был нацелен на определение главного источника информации респондентов и заключал в себе такие варианты ответов, как: телевидение, радио, газеты, Интернет и слухи. 10,3% респондентов выбрали вариант «телевидение», 1,3% отдают предпочтение радио, всего 1 человек из 300 ответил «газеты» - 0,3%, 252 человека проголосовало за "Интернет", что составляет 84%, 11 человек получают информацию из слухов – это 3,7% всех респондентов.

Таким образом, самым популярным источником получения информации является Интернет. Однако, стоит учитывать тот факт, что опрос проводился по средствам Интернета, и ответы на данный вопрос являются не столь объективными. Они выражают мнение определенного сегмента, пользователей Интернета, а именно: граждан в возрасте от 18 до 21 лет и категорию в возрасте от 22 до 29 лет. Однако главной целью данного опроса является не определение источника информации, а принадлежности источников информации к определенному информационному полю конкретной страны.

Исходя из этого, наиболее важным вопросом опроса можно считать вопрос о кредите доверия определенным СМИ казахстанцев. Респондентам было предложено обозначить степень своего доверия следующим СМИ: республиканские газеты, российские газеты, республиканское радио и ТВ, российские радио и ТВ, СМИ дальнего зарубежья, а также Интернет: казахстанские, российские сайты и сайты дальнего зарубежья. Результаты приведены в таблице ниже.

Таблица 2

	полностью	частично доверяю	не доверяю	не пользуюсь
республиканские газеты	12,6	44,6	7,4	35,4
российские газеты	5,1	36,2	16	42,7
республиканские радио и ТВ	15,2	62	11,3	11,7
российские радио и ТВ	9,3	54,4	14,4	21,9
СМИ дальнего зарубежья	11	57,6	12,5	18,9
Интернет (казахстанские сайты)	11,8	68,3	15,3	4,5
Интернет (российские сайты)	5,6	60,2	22,2	12
Интернет (сайты дальнего зарубежья)	11,4	63,3	16	9,3

Видна картина доверия российским СМИ. Они занимают вторую строчку доверия и делят ее со СМИ дальнего зарубежья.

Исследование показало, что медиа сформируют цельный образ России в Казахстане. По данным замеров, рациональные и эмоциональные представления основаны на медийных публикациях.

Изучение представлений молодежи Казахстана о России показало, что страна представлена в основном в положительном и нейтральном ракурсах, а восприятие России и ее граждан показывает преимущественно позитивное отношение Казахстана к стране. Анализ медиаобраза России позволил выявить важнейшие содержательные характеристики объекта через призму СМИ.

Заключение

Общие выводы сводятся к следующему:

1) Информационная повестка дня определенного периода освещения зависит от важных межгосударственных мероприятий, двухстороннего сотрудничества, намеченных знаковых дат казахстанско-российских отношений в разных областях жизнедеятельности государств: политике, экономике, торговле, социально-культурной сфере, спорте.

2) Все это дает представление о позитивных факторах формирования имиджа России в казахстанских СМИ как соседней дружеской страны, с которой Казахстан имеет общее историческое прошлое, позитивное настоящее и будущее.

Список литературы

1 Токаев К. Выступление на саммите стран содружества 1 сентября,2021 года. [Электрон. ресурс] - URL: https://rus.azattyq.org/a/31438233.html (дата обращения: 01.09.2021).

2 Первые казахские газеты [Электронный ресурс] // Тарих. – 2014. – URL: http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/page3280/ (дата обращения: 20.05.2015)

3 Минаева О. Советская агитация и пропаганда: как она работала? [Электронный ресурс] Дилетант. -2014. – URL: http://diletant.ru/interview/20599561/ (дата обращения: 20.05.2015)

4 Казахстанско-российские отношения 2000-2004 годы. Сборник документов и материалов. Астана-Москва, 2004.

5 Misonzhnikov B. Y. The image of Russia in the Western media discourse / / Questions of journalism. 2018. - No. 4. - pp. 81-92. DOI: 10.17223/26188422/4/4

5 Rubtsova E. V., Devdariani N. V. The formation of a stereotypical image of Russia in the British media of the 21st century. Baltic Humanitarian Journal. Series Philological Sciences, Linguistics = Baltic Humanitarian Journal. Series: Philological sciences, linguistics. 2019; 8(3):349-352

5 Posternyak, K. P., & Boeva-Omelechko, N. B. (2018). The formation of the image of Russia in the British political mass media discourse. Acta Scientiarum. Language and Culture, 40(2), e41086. October DOI:10.4025/actascilangcult.v40i2.41086

6 Melnik, G.S., Barlybaeva, S. Kh., Alzhanova, A.B. (2020). Media image of Russia in the Kazakh mass media. Voronezh state un-that. Series Philology. Journalism. 2020Yanglyaeva M.M., Yakova T.S. (2019). The Role of Mass Media in Constructing the Regional Identity: the Media Geographic Approaches. Theoretical and Practical Issues of Journalism. 8(3):485-496. DOI 10.17150/2308-6203.2019.8(3).485-496

7 Lai L. (2018). Linguistic aspects of the formation of the image of Russia in the Chinese media / L. Lai / / Humanitarian vector. 13(1):130-135. URL: http://zabvektor.com/wp-content/plugins/zv-magazine-manager/article-informationpage.php?article=338&locale=ru/elibrary_36298057_77337624.pdf

7 Savin, I. 2018. Faktory formirovaniya obraza Rossii kak ugrozy/garanta bezopasnosti Kazakhstana [Factors of Formation of the Image of Russia as a Threat/Guarantor of Kazakhstan' Security] Vestnik rossiyskoy natsii [Annals of the Russian Nation] 1: 224–237. (in Russian)

8 Komsomolskaya N. (2014). Russians in Post-Soviet Central Asia: More "Cold" than the Others? Exploring Ethnic Identity Under Different Sociopolitical Settings // Journal of Multilingual and Multicultural Development. Vol. 35 (1). P. 9–26. https://www.elibrary.ru/download

9 Тогузбаев К. «Российские СМИ в Казахстане после Крыма». https://rus.azattyq.org/a/vlianie-rossiyskikh-smi-kazakhstan/26710733.html

10 Elovik A.A. The image of Russia in social media of the Belarusian opposition // Questions of political science. 2021. T. 11.No. 6 (70. C.1748-1755. DOI: 10.35775 / PSI.2021.69.5.013

11 Kostyaev, 2015; The image of Russia in the USA: analysis of exogenous and endogenous factors // Humanities. Financial University Bulletin. 2015. No. 2 (18). S. 14–21.

11 Morozov V. (2015). Kazakhstan and the "Russian World". Is a New Intervention on the Horizon? // PONARS. Eurasia Policy Memo. June. No. 364. Institute for European, Russian and Eurasian Studies (IERES), The George Washington University. [Электронный ресурс] // URL:http://www.ponarseurasia.org/memo/kazakhstanand-russian

12 Erofeeva I. V., Melnik G. S., Zaikina N. M. Media image of the Republic of Crimea: a model of the world of a Russian student / / - DOI 10.15507/2413-1407.112.028.202003.516-542 // Regionology. 2020 Vol. 28. No. 3. pp. 516-542.

13 Buhman A. The constitution and effects of country images: Doctoral thesis ... for the degree of Doctor of Social Sciences. Fribourg (Switzerland): University of Fribourg, 2015. 176 p.

14 Кабулдинов З.Е., Искакова К.И. Материалы международной конференции «СМИ в системе политических институтов: теория и практика». 2010. // Глобализация и национальная идентификация как факторы развития информационного пространства: тенденции и перспективы . С.67-72

[1]A.A. Niyazgulova, [2]G.S. Melnik, [3]N.A. Ibragimov

[1]International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan

[2]Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, Russia

[3]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

The image of Russia in Kazakhstan: sociological research, content analysis of the media

Abstract. The article is devoted to identifying the ideas of young people in Kazakhstan about Russia, their choice of media sources, and assessing the information received about the country from the point of view of reliability. The authors have carried out a content analysis of the media, polls among students on the role of Russian media in Kazakhstan. The article presents a comparative analysis of sociological surveys of 2015 and 2021 and highlights the dynamics of the views of Kazakhstanis on the image of Russia. The study was conducted in April-May 2021 whereas the first study was conducted in 2015. The author invokes the legislative acts of the Republic of Kazakhstan, the Constitution, quotes the statements of political scientists on this topic. A scientific analysis of media materials reveals new trends in the structure of Russia's image after the Ukrainian events. The aim of the article is to identify the communicative, functional, and structural-semiotic resources of the mass media used in the construction of the image of Russia in Kazakhstan, to identify whether the holistic model of this image is created in the representation of Kazakh youth, to identify the prospects of Kazakhstan media in the global Internet space.

Keywords: Russia, Kazakhstan, polls, information, mass media

[1]А.А. Низгулова *, [2]Г.С. Мельник, [3]Н.А. Ибрагимов

[1]Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан

[2]Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей

[3]Әл-Фараби атындағы Қазақстан ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстандағы Ресей келбеті: әлеуметтік зерттеу және БАҚ-қа контент-талдау

Аңдатпа. Мақала қазақстандық жастардың Ресей туралы идеяларын анықтауға, олардың БАҚ көздерін таңдауына және ел туралы алынған ақпаратты сенімділік тұрғысынан бағалауға арналған. БАҚ контентіне талдау, Қазақстандағы ресейлік БАҚ рөлі туралы студенттер арасында сауалнама жүргізілді.

2015 және 2021 жылдардағы социологиялық зерттеулерге салыстырмалы талдау жасалып, қазақстандықтардың Ресей имиджіне деген көзқарастарының динамикасы бақыланады. Зерттеу 2021 жылдың сәуір-мамыр айларында жүргізілді, бірінші зерттеу 2015 жылы жүргізілді. Автор сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне, Конституцияға сүйеніп, осы тақырыпқа қатысты саясаттанушы ғалымдардың пікірлерін келтіреді. БАҚ материалдарын ғылыми талдау барысында Украинадағы оқиғалардан кейін Ресей имиджінің құрылымында жаңа тенденциялар пайда болады. Мақаланың мақсаты – зерттеу негізінде Қазақстандағы Ресейдің имиджін құруда қолданылатын коммуникативті-функционалдық және құрылымдық-семиотикалық медиа ресурстарды анықтау, осы имидждің интегралды моделі Қазақстанда жасалып жатқанын анықтау. қазақстандық жастардың өкілдігі, жаһандық интернет кеңістігі жағдайында Қазақстандағы БАҚ-тың даму перспективаларын анықтау.

Түйін сөздер: Ресей, Қазақстан, сауалнама, ақпарат, БАҚ

References

1 Tokayev K. Vystupleniye na sammite stran sodruzhestva 1 sentyabrya, 2021 goda. [Elektron. resurs] - URL: https://rus.azattyq.org/a/31438233.html (Data obrashcheniya 01.09.2021).

2 Pervyye kazakhskiye gazety [Elektronnyy resurs] // Tarikh. - 2014. - URL: http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/page3280/ (data obrashcheniya: 20.05.2015)

3 Minayeva, O. Sovetskaya agitatsiya i propaganda: kak ona rabotala? [Elektronnyy resurs] Diletant. -2014. - URL: http://diletant.ru/interview/20599561/ (data obrashcheniya: 20.05.2015)

4. Kazakhstansko-rossiyskiye otnosheniya 2000-2004 gody. Sbornik dokumentov i materialov. Astana-Moskva, 2004.

5 Misonzhnikov B. YU. Obraz Rossii v zapadnom mediadiskurse // Voprosy zhurnalistiki. 2018. - №4. - S. 81-92. DOI: 10.17223 / 26188422/4/4

5 Rubtsova Ye. V., Devdariani N. V. Formirovaniye stereotipnogo obraza Rossii v britanskikh SMI 21 veka. Baltiyskiy gumanitarnyy zhurnal. Seriya Filologicheskiye nauki, Lingvistika = Baltiyskiy gumanitarnyy zhurnal. Seriya: Filologicheskiye nauki, yazykoznaniye. 2019; 8 (3): 349-352

5 Posternyak, K. P., Boyeva-Omelechko, N. B. (2018). Formirovaniye imidzha Rossii v diskurse politicheskikh SMI Velikobritanii. Acta Scientiarum. YAzyk i kul'tura, 40 (2), e41086. Oktyabr' DOI: 10.4025 / actascilangcult.v40i2.41086

6 Mel'nik G.S., Barlybayeva S.KH., Al'zhanova A.B. (2020). Media-imidzh Rossii v kazakhstanskikh SMI. Voronezhskoye gosudarstvennoye un-ta. Seriya Filologiya. Zhurnalistika. 2020Yanglyayeva M.M., Yakova T.S. (2019). Rol' SMI v formirovanii regional'noy identichnosti: media-geograficheskiye podkhody. Teoreticheskiye i prakticheskiye voprosy zhurnalistiki. 8 (3): 485-496. DOI 10.17150 / 2308-6203.2019.8 (3) .485-496

7 Lay L. (2018). Lingvisticheskiye aspekty formirovaniya obraza Rossii v kitayskikh SMI / L. Lay // Gumanitarnyy vektor. 13 (1): 130-135. URL: http://zabvektor.com/wp-content/plugins/zv-magazine-manager/article-informationpage.php?article=338&locale=ru/elibrary_36298057_77337624.pdf

7 Savin I. 2018. Faktory formirovaniya obraza Rossii kak ugrozy / garantiya bezopasnosti Kazakhstana // Vestnik rossiyskoy natsii. 237. (na russkom)

8 Komsomol'skaya N. (2014). Russkiye v postsovetskoy Tsentral'noy Azii: «kholodneye» drugikh? Izucheniye etnicheskoy identichnosti v razlichnykh sotsial'no-politicheskikh usloviyakh // Zhurnal mnogoyazychnogo i mul'tikul'turnogo razvitiya. Vol. 35 (1). S. 9–26. https://www.elibrary.ru/download

9. Toguzbayev K. «Rossiyskiye SMI v Kazakhstane posle Kryma». https://rus.azattyq.org/a/vlianie-rossiyskikh-smi-kazakhstan/26710733.html

10 Yelovik A.A. Obraz Rossii v sotsial'nykh setyakh belorusskoy oppozitsii // Voprosy politologii. 2021. T. 11. No. 6 (70. S.1748-1755. DOI: 10.35775 / PSI.2021.69.5.013

11 Kostyayev, 2015; Obraz Rossii v SSHA: analiz ekzogennykh i endogennykh faktorov // Gumanitarnyye nauki. Vestnik finansovogo universiteta. 2015. № 2 (18). S. 14–21.

11 Morozov V. (2015). Kazakhstan i «Russkiy mir». Novoye vmeshatel'stvo na gorizonte? // PONARS. Memorandum o yevraziyskoy politike. Iyun'. № 364. Institut yevropeyskikh, rossiyskikh i yevraziyskikh issledovaniy (IERES), Universitet Dzhordzha Vashingtona. [Elektronnyy resurs] // URL: http: //www.ponarseurasia.org/memo/kazakhstanand-russian

12 Yerofeyeva I. V., Mel’nik G. S., Zaikina N. M. Media-imidzh Respubliki Krym: model’ mira rossiyskogo studenta // - DOI 10.15507 / 2413-1407.112.028.202003.516-542 // Regionologiya. 2020 g. 28. № 3. S. 516-542.

13 Bukhman A. Stroyeniye i effekty izobrazheniy strany: doktorskaya dissertatsiya ... na soiskaniye stepeni doktora sotsial’nykh nauk. Friburg (Shveytsariya): Universitet Friburga, 2015. 176 s.

14 Kabuldinov Z.Ye., Iskakova K.I. Materialy konferentsii mezhdunarodnoy «SMI v sisteme politicheskikh institutov: teoriya i praktika». 2010. // Globalizatsiya i natsional’naya identifikatsiya kak faktory razvitiya informatsionnogo prostranstva: tendentsii i perspektivy. S.67-72

Сведения об авторах

А.А. Низгулова – кандидат филологических наук, профессор, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан.

Г.С. Мельник – доктор политических наук, профессор, Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург, Россия.

Н.А. Ибрагимов – старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

A.A. Nizgulova – Candidate of Philological Sciences, professor, International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan.

G.S. Melnik – Doctor of Political Sciences, Professor, St. Petersburg State University, St. Petersburg, Russia.

N.A. Ibragimov – Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

ХҒТАР: 19.01.17

А.П. Пернебекова*

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
***Байланыс үшін автор:** pernebekova.aizhan@yandex.ru

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі Қазақстан және Ресей заңнамаларының ерекшеліктері

Аңдатпа. *Мақалада Қазақстан мен Ресейде ақпараттық қауіпсіздік пен ақпараттық саясат туралы жазылған заңдар қарастырылған. Екі елдің ақпараттық саяси ахуалы салыстырмалы түрде көрсетілген. Сондай-ақ, екі мемлекеттің ақпараттық саладағы қызығушылықтарын, азаматтардың негізгі ақпараттық құқығы мен бостандығын іске асыру, бәсекеге қабілетті ақпараттық құралдарды, ақпараттық- телекоммуникациялық саланы дамыту, ақпараттық технологияны қолдану және жасау, ақпараттық өнімдер мен қызметтерді дамыту, ақпараттық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясат, ақпараттық саладағы халықаралық ынтымақтастық жан-жақты талданған. Жалпы, қоғамды ақпараттандыру, әлемдік ақпараттық кеңістікке шығу процесі қарқынды дамыған сайын, оның пайдасымен бірге, келеңсіз жақтары да қатар өсуі заңды құбылыс. Бұқаралық мәдениеттің ықпалы ұлттық мәдениетті кейінгі ысыруы мүмкін. Өйткені, бұқаралық ақпарат құралдарының қай түрінде болмасын, біздің ұлттық мәдениетімізге, тәлім-тәрбиемізге жат ақпараттарды көп кездестіруге болады. Мемлекеттің саяси-экономикалық және әлеуметтік-мәдени өмірінде елеулі орын алған ақпараттық технологиялардың даму серпіні ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін шешуге жоғары талаптар қояды. Мемлекеттегі ақпараттық саясат қоғамның ақпараттық саласын дамытуға бағытталған ақпараттық мекемелердің қызметін реттейді. Бұл қызмет баспасөзді ғана емес, телевизия мен радио байланыстар, ақпараттық жүйелер мен веб-ресурстар жасау, сақтау, өңдеу, көрсету, ойын-сауықтан ғылым, саясат т.б. дейінгі ақпарат тарату түрлерінде барлық өндірістер мен байланыстар жиынтығын қамтиды.*

Мемлекеттің ақпараттық саясаты бұқаралық ақпарат құралдарындағы ұйымдастыру нысандарының мемлекеттік, жеке, аралас қызметтерінің әртүрлі және тең құқылы болуын; масс-медианың қоғамдық міндетін өзектендіруін; ұлттық, аймақтық және жергілікті билік мекемелері ақпараттық саясатының бейтарап болуын қадағалайды. Осы мәселенің барлығы да мақалаға негізгі арқау болып отыр.

Түйін сөздері: *ақпараттық саясат, ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық құқық, ақпараттық қатынастар, ұлттық ақпараттық жүйелер.*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-32-39

Кіріспе

Қоғамды жаппай ақпараттандыру, әлемдік ақпараттық кеңістікке шығу процесі қарқынды дамыған сайын, оның пайдасымен бірге, келеңсіз жақтары да қатар өсуі заңды құбылыс екені анық. Бұқаралық мәдениеттің ықпалы ұлттық мәдениетті кейінгі ысыруы әбден мүмкін. Өйткені, бұқаралық ақпарат құралдарының қай түрінде болмасын, біздің ұлттық мәдениетімізге, тәлім-тәрбиемізге жат ақпараттарды көптеп кездестіруге болады.

Мемлекеттің саяси-экономикалық және әлеуметтік-мәдени өмірінде елеулі орын алып отырған ақпараттық технологиялардың даму серпіні ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін шешуге жоғары талаптар қояды.

Мемлекеттегі ақпараттық саясат қоғамның ақпараттық саласын дамытуға бағытталған ақпараттық мекемелердің қызметін реттеуші болады. Аталған қызмет баспасөзді ғана емес, телевизия мен радио байланыстар, ақпараттық жүйелер мен веб-ресурстар жасау, сақтау, өңдеу, көрсету, ойын-сауықтан ғылым, саясат т.б. дейінгі ақпарат тарату түрлерінде барлық өндірістер мен байланыстар жиынтығын қамтиды [1].

Мемлекеттің ақпараттық саясаты бұқаралық ақпарат құралдарындағы ұйымдастыру нысандарының мемлекеттік, жеке, аралас қызметтерінің әртүрлі және тең құқылы болуын; масс-медианың қоғамдық міндетін өзектендіруін; ұлттық, аймақтық және жергілікті билік мекемелері ақпараттық саясатының бейтарап болуын қадағалайды. Елімізде егемендік алған уақыттан бері ақпараттық қатынастарға, ақпараттық қауіпсіздікке, оның ішінде ақпаратты қорғауға, дамытуға арналған біршама заңдар мен жарлықтар, Үкімет қаулылары жарық көрді. Қазақстан Республикасы ақпараттық қауіпсіздігі мен мемлекеттік саясатының негізі Ата Заң баптарынан бастау алып, «Ұлттық қауіпсіздік туралы», «Мемлекеттік құпиялар туралы», «Ақпараттандыру туралы» т.б. заңдармен, Елбасы жарлықтарымен, Үкімет қаулыларымен, мемлекеттік бағдарламалармен және мемлекетаралық құжаттармен реттеліп отырады. Ақпараттық қауіпсіздік Қазақстанда қоғамның барлық салаларында өзекті екенін білеміз.

Қазақстан Республикасындағы ақпараттық қауіпсіздік тұжырымдамасында ақпараттық қауіпсіздік техникалық, әлеуметтік және саяси аспектілер тұрғысынан қаралады. Тұжырымдамаға сәйкес, техникалық аспект ақпараттың тұтастығын, құпиялылығын және қол жетімділігін қамтамасыз ету үшін Ұлттық ақпараттық жүйелерді, ақпараттық және телекоммуникациялық инфрақұрылымды рұқсатсыз кіруден, пайдаланудан, ашудан, бұзудан, өзгертуден, оқудан, тексеруден, жазудан немесе жойудан қорғауды қамтиды. Ақпараттық қауіпсіздіктің әлеуметтік-саяси аспектісі ақпараттық кеңістік пен бұқаралық ақпарат құралдарын Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне нұқсан келтіруі мүмкін мақсатты теріс ақпараттық және ұйымдастырушылық әсерден қорғау болып табылады [2].

1999 жылғы 23 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңы ҚР Конституциясында кепілдендіретін құқық пен бостандық арнасында толығымен нақтыланған және бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің көңілінен шықты. Қазақстан Республикасының 1995 жылдың 17 сәуірінде қабылданған «Лицензиялау туралы» Заңы телерадио хабарларын таратуда рұқсат етілетін тәртіпті орнықтырған. Сондай-ақ, бұқаралық ақпарат құралдарында шетелдік тұлғаның тікелей және жанама қатысуын 20 пайызға шектеу талабы ҚР «Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңында қарастырылған [3]. Сонымен қатар, елдің ұлттық қауіпсіздігіне зиян келтіретін шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының баспа өнімдері, телерадиобағдарламаларын таратуға тыйым салынғаны айтылған. Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа міндетті төлемдер туралы» Заңында газет-журнал өнімдерін өндіру және жүзеге асыру бойынша салықтан босататын бап бар. ҚР «Кеден ісі туралы» Заңында газет-журнал, баспа өнімдерін толық емес мерзімде заңдастыруға мүмкіндік беретін, сондай-ақ уақытша сақтау қоймасынан өткізіп тасымалдауға рұқсат берілген. Республика аумағында жарнамаларды тарату, орналастыру және пайдалану өндіріс үдерісінде туындайтын қатынастарды ҚР «Жарнама туралы» Заңы реттейді. ҚР «Байланыс туралы» Заңы ел аумағында байланыс қызметінің құқықтық негіздерін орнататын, осы қызметті реттеу бойынша мемлекеттік мекемелердің байланыс қызметтерін көрсететін немесе қолданатын жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен міндеттерінің өкілеттігін анықтайды. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы қызметті заңнамалық реттеу арнаулы заңнамадан

бөлек азаматтық, қылмыстық және әкімшілік заңнаманың жалпы нормаларының біршама санын қамтыған. Сонымен бірге бұқаралық ақпарат құралдары сұрақтарын реттеуде азаматтық заңнаманың берілген нормалары масс-медианы қандай да бір бөлек санатқа бөлмейді. ҚР Қылмыстық Кодексі мен ҚР Азаматтық кодексінде тыйым салатын және шектейтін тиісті нормаларды, жеке және заңды тұлғалардың ар-намысына, абыройына және іскерлік беделіне нұқсан келтіретін анық емес ақпараттарды таратқаны үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілікті орнатататын баптар да бар. Ел арасында алауыздық тудырып, ұлтты арандатуға бағытталған ақпараттарды жариялауға беріп, мемлекетке осындай ақпараттарды таратқаны үшін, сондай-ақ, баспа туралы және басқа да бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңнаманы бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілікті орнататын әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстер күшіне енген. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 8 қаңтарда №16 Қаулысымен бекітілген «Тілдер туралы» заңнамада электронды бұқаралық ақпарат құралдарына қойылатын талаптар хабар тарату тілі, меншікті және ретрансляция жасалатын бағдарламалар арақатынасы айтылған [4]. Осындай масс-медиа облысындағы бұқаралық ақпарат құралдары қызметін реттейтін заңнамаларды азаматтық қоғам және тұтастай заңды дамыту деңгейінде халықаралық талаптарға сай дайындау керек. Экономикалық қолдаушылықтың қатаң шаралары халықаралық құқық нормаларымен де қарастырылған. Ең алдымен білім, ғылым және мәдениет саласындағы ақпараттарды (1950ж.) және оларға Хаттама енгізу (1976ж.) туралы халықаралық келісім түрінде болады. Аталған Келісімге әлемнің 90-ға жуық елдерімен бірге Қазақстан мен Ресей де қатысады [5]. Бұл Келісімге қатысушы-мемлекеттер еркін пікір алмасулар зияткерлік ілгерілеудің, халықаралық өзара түсіністіктің міндетті шарты болып табылатынын және осылайша әлемдегі бейбітшілікті сақтауға жағдай жасайтынын мойындайды. Білім, ғылым және мәдениет саласындағы ақпараттарды еркін алмасуға көмектеседі.

Зерттеудің өзектілігі мен нәтижесі

«Қазақстан Республикасының әкімшілік құқықбұзушылық туралы Кодексіне өзгерту және қосымша енгізу туралы» Заң, БАҚ өнімдерін есепке қоймай таратуға болмаса одан кейін БАҚ шығарылымын тоқтату немесе қысқарту туралы шешімді шығарғаннан кейін, сонымен қатар эфир бағдарламаларында тілдік балансты бұзғаны («Қазақстан Республикасының тілдері туралы» 1997 жылғы заңына сәйкес эфир уақытын 50% кем емес қазақ тіліндегі бағдарламалар қамтуы тиіс) үшін БАҚ, және олардың жауапты тұлғалары мен мен меншіктенушілерінің жауапкершілігін күшейтеді. Бұқаралық ақпарат құралдары қызметін реттеуші ведомстволық нормативті шығармашылықтың мерзімі жеткен мәселесін қозғаған кезде олардың заңнамалық ауқымда сандық өсім артықшылығындағы бағытын көрсету қажет [6].

Ұлттық, аймақтық және жергілікті деңгейде көптеген жекеменшік және мемлекеттік БАҚ-тың болуы осыны айғақтайды. Бұқаралық ақпарат құралдары түрлерінің алуан түрлілігі және олардың мазмұны әрбір азаматтың әр бағыттағы ақпарат мазмұнына қолжетімділігін қамтамасыз етеді. БАҚ тәуелсіздігі азаматтық қоғамның қалыптасу көрсеткіштерінің бірі. Тәуелсіз БАҚ-тың баламалы ақпаратын кедергісіз ұсыну қоғамның ашықтығын қалыптастыруға мүмкіндік туғызады. Бұқаралық ақпарат құралдары жеке тұлғалардың қарама-қарсы ұстанымдарының біріктіруге, бәтуаластықты іздеуге, толеранттылықты қалыптастыруға мүмкіндік туғызып, мәмілеге келуге көмектеседі. Еліміздегі бұқаралық ақпарат құралдары қызметін реттеу әдістерін бағалау арқылы соның ішінде масс-медиа саласында қолданыстағы заңнамаларға өзгерту енгізе отырып республикада сөз бостандығын қамтамасыз етудің, БАҚ қызметіндегі құқықтық, сонымен қатар экономикалық шарттардың әрекеті іске асырылатынын көреміз. Қолданыстағы заңнама не¬гізінен мемлекеттік ақпараттық ресурстарды, сонымен бірге ақпарат саласында

мемлекеттің мүддесін, жеке тұлға құқығын қорғауға бағытталған. Сонымен қатар азаматтардың Ата Заңмен анықталған еркін ақпарат алу, сонымен бірге олардың дербес мәліметтерін қорғау құқығын реттейтін заңнамалық актілер де бар. Сондықтан «Ақпарат және ақпаратты қорғау», «Дербес мәліметтер туралы» заңдар қабылдау қажеттігі туындап отыр. Қолданыстағы және болашақта қабылданатын, өзгертілетін және толықтырылатын заңдар мен өзге де нормативтік-құқықтық актілердің мемлекет¬тік тілдегі және орыс тіліндегі нұсқаларының мағынасы жағынан сәйкестігіне көңіл аударуды қажет етеді. Енді Ресей мемлекетінің ақпарат және ақпараттандыру саясатын анықтайтын құжаттарынан қоғам мен мемлекеттің ақпараттық саладағы қызығушылықтарын, тұлға мен азаматтың негізгі ақпараттық құқығы мен бостандығын іске асыру, ақпараттық- телекоммуникациялық саланы дамыту, ақпараттық технологияны қолдану және жасау, бәсекеге қабілетті ақпараттық құралдарды, өнімдер мен қызметтерді дамыту, ақпараттық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясат, ақпараттық саладағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту бағыттарын көруге болады. Ресей Федерациясының ақпараттық қауіпсіздік Доктринасында «Қоғамның қазіргі даму кезеңі» аталады. Ол ақпараттық сала қызметінің дамуымен сипатталады. Ақпаратты жинау, қалыптастыру, тарату және пайдалануды жүзеге асыратын ақпараттық инфоқұрылым, субъектілер, ақпараттар жиынтығымен қатар ақпаратты реттеу барысында туындайтын қоғамдық қатынастарды береді. Ресей Конституциясындағы бірқатар баптар ақпараттандыру саласындағы қатынасты тікелей немесе жанамалай реттейтін нормалардан тұрады. Сонымен қатар осы саланы реттеуге бағытталған федералды заңдар қабылданған. Олар – «Ақпарат туралы және ақпараттандыру мен ақпаратты қорғау туралы» Федералды Заңы мен «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Федералды Заңы. Ақпараттық құқықтың көптеген нормалары Ресей Президентінің жарлықтары мен Үкіметінің қаулыларында кездеседі.

Талқылау

Ресейдің медиакеңістігі халықаралық-құқықтық стандарттан алшақ кете алмайды. Себебі, бұл ел ұлттық ақпараттық кеңістік әлемдік ақпараттық кеңістіктің бір бөлшегі деп есептейді. Сондықтан да, құқықтық реттеулерге, өзара әрекеттесулерге, ұлттық ақпараттық технологиялардың шетелдік технологиялармен бірігулеріне қажеттіктер туындайды. Заңнама тек қана заңдардың жинағына ғана немесе басқа да құқықтық актілер мен жарлықтарға сүйенбеуі тиіс, сонымен қатар ол адамзат өркениетінің құндылықтарын, озық идеалары мен қоғамның тұжырымдамаларын бере білуі керек. Бұл дискурстың өзекті мәселесі халықаралық ақпараттық қызмет аясындағы қарым-қатынасты, бұқаралық ақпарат құралдарының еркіндік институты ретінде қарастырады. Бұқаралық ақпарат құралдарының еркіндігі адамның еркіндігіне салынған жол. Ол оның құндылықтарын қоғам мен мемлекетте тануының негізі екені анық. Бұрынғы кеңестік мемлекеттердегі бұқаралық ақпарат құралдары бостандығы плюрализм мен демократияны, адамзаттық құндылықтарды, негізгі құқықтар және азаматтар мен тұлғалардың бостандығын бағалайтын халықаралық қауымдастықтарға өркениетті түрде ентелей енуі мен демократиялық институттардың құрылуының қуатты құралы болып табылады. Бұрын КСРО-да сөз бостандығы мен басылымы коммунистік партия мен халықтарды біріктіру және социалистік қатарды дамыту мүддесі үшін ғана қолданылды.

Жиырмасыншы ғасырдың 90 жылдарында Ресейдің демократияға өтуіне байланысты тұлғаның қоғам мен мемлекеттегі статусына, сонымен қатар сөз, басылым, ақпарат, бостандығы мен БАҚ-та елеулі алға жылжулар болды. Тәуелсіз БАҚ пайда болып, ресей азаматтарының сенім, сөз, ақпарат бостандығына қойылған идеологиялық шектеулер жойылып, өзгерістер енгізілді. Жоғарыда аталып кеткен заңның «Бұқаралық ақпарат еркіндігі» деп аталатын 1-бабында «Ресей Федерациясында Ресей Федерациясының бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңнамасында

көрсетілген ерекшеліктерден басқа кезде, ақпаратты іздеу, алу, жасау және тарату, бұқаралық ақпарат құралдарын құру, иелік ету, қолдану және билік ету, жасап шығару, сатып алу, сақтау және бұқаралық ақпарат құралдарын шығару және тарату үшін техникалық құрылғылар мен құралдарды, шикізаттар мен материалдарды иелену заңмен шектелмейді» деп бекітті [8]. 1991 жылғы БАҚ туралы Заң әлемдік ақпараттық заңнамалардың либералды үлгілерінің бірі болып табылады. Заң масс-медианың бостандығын қорғайтын үш негізгі қағидатқа негізделіп жасалған – цензураны жою; жеке меншік БАҚ құруға құқық; редакция алқасы мен журналисттік ұжымның еркіндігі. Енгізілген көптеген өзгерістерге қарамай, өтпелі кезезеңнің елесін сақтаған және ескірген ережесі бар бұл заң, елеулі өзгерістер енгізілмей қызмет жасап келе жатыр.

Заңның баптарын атап өтсек: цензураны жою, бұқаралық ақпарат құралдары редакциясының кәсіби тәуелсіздігі, осы құралдың, баспагердің, таратушының, редакция мүлкі иесінің құрылтайшысы ретінде сөз сөйлеп, азаматтардың бұқаралық ақпарат құралдары арқылы мемлекеттік мекемелердің мен ұйымдардың қызметтері туралы және басқа да көптеген жағдайлар туралы шынайы мәліметтер мен ақпарат алу құқығы. БАҚ бостандығы туралы бұл кепілдемелер Ресей Федерациясының Конституциясымен бекітіліп, 1993 жылдың 12 желтоқсанындағы референдумында қабылданды. Олардың ішінде сөз бостандығын, бұқаралық ақпарат, тыйым, цензура және көптеген басқа да тұлға мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдіктер оларды қамтамасыз ету және қорғауға қатысты баптар мен ережелер (б. 28, 31, 41, 42, 44, 46) бар. Ресей Федерациясымен қол қойылған тікелей және басым-әрекет қағидаттары мен нормалары бекітілген халықаралық құқықтық нормалар мен халықаралық шарттарды Ресей Федерациясының Конституциясы бекітеді [7].

БАҚ-қа қатысты ресейлік заңнамалық үрдіс адам құқығының негіздері мен бостандықтарына қатысты халықаралық-құқықтық құжаттарға тікелей әсер етеді.

Қорытынды

Қорыта келгенде, Ресейдің БАҚ туралы қазіргі заңнамалары мен Конституциясы халықаралық европалық стандартқа сәйкес жасалған. Бірақ бұған қарап, Ресейдің БАҚ туралы заңнамалары өзгертулер мен толықтырулары журналисттердің құқықтарын, қоғамның, масс-медианың нормативтік құқықтық және өзге де қамтамасыз ету құралдарын дамыту және жетілдіруді қажет етпейді деген сөз емес. Өздері жариялаған кепілдіктер өздерін қорғайды деп айтуға болмайды. Заңнаманың қолданысқа енуі көптеген факторларға қатысты және олар жүйелі болмайды. Қолданыстағы заңдар мен БАҚ реттеу жүйелі емес. Сол себепті билік, әсіресе жергілікті билік, БАҚ өз еркімен бақылау үшін жариялылықтың жоқтығын пайдаланады. Заңдарды барлық тараптар сақтау керек, материалдық-мүліктік, саяси, рухани-мәдени және т. б.жұмыс кезінде кешенді жұмыс жасалуы керек.

Масс-медиа мемлекеттік кепілдемелер ішіндегі БАҚ нақты бостандық беретін және осы бостандыққа жету жолында кедергі болып табылатын жолдарды ажырата білуі керек. БАҚ бостандығын қорғауды қамтамассыз ету мемлекеттік органдардың маңызды функцияларының бірі. Олардың ішіндегі ең маңызыдысы БАҚ, ақпарат, сөз, сенім, ой бостандығын соттық және сотта қорғау болса, іс жүзінде бұл орындала бермейді. Халықаралық құқықтық нормаға сай Ресей Федерациясында сөз бостандығы өркениетті қоғамға сай, Конституциямен шектеледі. Қорыта келгенде Ресей жұртшылығын БАҚ қандай ақпаратты беретіні, оны қалай ұсынатыны мазалайды. БАҚ арқылы нақтыланбаған немесе жалған мәліметтер таратылуының кесірінен топтық, этникалық, діни алауыздықтар туып жатады, және БАҚ бостандығын асыра пайдаланып азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзушылар жазаланбай қалады. Бұл сөгіс шенеуніктерге де БАҚ өкілдеріне де қатысты. 90 жылдардағы ақпараттық соғыс БАҚ пен кейбір жекелеген журналистердің абыройына

үлкен нұқсан келтірді. Шенеуніктердің, саяси қайраткердің бұқаралық ақпарат құралдарын сотқа беруі кең етек жайды.Дегенмен, біздің ойымызша, Ресейдің БАҚ туралы заңнамасы негізгі құқықтар мен бостандыққа кепіл беретін, нормалар мен ережелер мемлекет пен БАҚ-ның өзара әрекеттесуі көптеген конвенциялар мен келісімдер арқылы бекітілген халықаралық құқықтық нормаларға сай. Алайда, БАҚ динамикалық өзгерісті әлемде және қарама-қайшылыққа толы шынайы уақытта өмір сүруіне тура келгендіктен, БАҚ қазіргі жағдайына әсер етпей қоймайды.Сондықтан қай елде болса да кез келген заңға реформа соттық және әкімшілік тәжірибенің қалыптасуымен, экономикалық реформалардың тереңдеуімен, азаматтық қоғам құрылымы арқылы өзін-өзі реттейтін тетіктердің қалыптасуымен жетілуі тиіс. Сөйтіп, болашақта БАҚ қызметін, ең бірінші кезекте электронды, сондай-ақ БАҚ қызметін экономикалық ынталандыруға бюджеттік шығындардың (мемлекеттік тапсырыс) артуын реттейтін жаңа заңнамалық актілердің қабылдануын болжауға болады. Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі саяси механизмдерінің бірі заңнамалық, нормативтік-құқықтық актілер жүйесі техника мен технологиялардың даму үрдісіне сәйкес жетіл¬дірiлiп отыруы тиіс.

Пайдаланған әдебиеттер

1. «Отандық БАҚ-тың ақпараттық саясаты». (электрон.ресурс).-2020. https://el.kz/news/kogam/otandy-_ba-ty-_a-paratty-_sayasaty_/ (30.06.2020).

2. Қазақстан Республикасының Бұқаралық ақпарат құралдары туралы Заңы//1999, N 451.- www.adilet.zan.kz

3. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы.
https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527

4. Қазақстан Республикасындағы тіл туралы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі N 151 Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_

5. «Білім саласындағы өзгерістер мен жаңартулар». (электрон.ресурс).-2018. https://rel.kz/bilim-salasynda-y-zgerister-men-zha-artular/ (07.04.2018).

6. «БАҚ туралы жаңа заң, журналистиканың деңгейін көтеру және азаматтық қоғам институтымен жұмыс — 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның ақпарат саласының дамуы». (электрон. ресурс) - 2021. https://primeminister.kz/kz/news/bak-turaly-zhana-zan-zhurnalistikanyn-dengeyin-koteru-zhane-azamattyk-kogam-institutymen-zhumys-2020-zhyldyn-korytyndysy-boyynsha-kazakstannyn-akparat-salasynyn-damuy-2904245. (29.01.2021).

7. Баглай М. В. Ресей Федерациясының Конституциялық құқығы. ЖОО-ға арналған оқулық. – 6- басылым. – Москва: Норма, 2007. – 784 Б.

8. Ресей Федерациясының 1991 жылғы 27 желтоқсандағы «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» N 2124-I Заңы. https://base.garant.ru/10164247/

А.П. Пернебекова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Особенности казахстанского и российского законодательства в сфере информационной безопасности

Аннотация. В статье рассмотрены законы об информационной безопасности и информационной политике в Казахстане и России. Относительно показана информационная политическая ситуация двух стран. Также всесторонне проанализированы интересы двух государств в информационной сфере, реа-

лизация основных информационных прав и свобод граждан, развитие конкурентоспособных информационных инструментов, информационно-телекоммуникационной отрасли, применение и создание информационных технологий, развитие информационных продуктов и услуг, государственная политика в области информационной безопасности, международное сотрудничество в информационной сфере.

В целом, по мере интенсивного развития процесса информатизации общества, выхода в мировое информационное пространство вместе с ростом прибыли будет сильнее проявляться и негативная сторона. Влияние массовой культуры может привести к последующему вытеснению национальной культуры. Ведь в любом виде средств массовой информации можно встретить много информации, чуждой нашей национальной культуре, нашему учению. Динамика развития информационных технологий, занимающая значительное место в политико-экономической и социо-культурной жизни государства, предъявляет высокие требования к решению проблем информационной безопасности. Информационная политика в государстве регулирует деятельность информационных учреждений, направленную на развитие информационной сферы общества. Данный метод включает в себя не только прессу, но и совокупность всех производств и связей в виде телевизионной и радиосвязей, создания, хранения, обработки, демонстрации информационных систем и веб-ресурсов, распространения разных видов информации, от развлекательной до научной, политической и др. Информационная политика государства призвана обеспечивать разнообразие и равноправие организационных форм в средствах массовой информации, актуализировать общественную задачу масс-медиа, обеспечивать беспристрастность информационной политики национальных, региональных и местных органов власти. Все эти вопросы являются основными в статье.

Ключевые слова: информационная политика, информационная безопасность, информационное право, информационные отношения, национальные информационные системы.

Pernebekova Aizhan Pernebekovna
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Properties of the legislation of Kazakhstan and Russia in the development of information policy and security

Abstract. The article examines the laws on information security and information policy in Kazakhstan and Russia. There is relatively shown information political situation of the two countries. The authors comprehensively analyzed interests of the two states in the information sphere, implementation of basic information rights and freedoms of citizens, development of competitive information tools, information and telecommunications industry, application and creation of information technologies, development of information products and services, state policy in the field of information security, international cooperation in the information sphere.

In general, as the process of informatization of society intensively develops and enters the world information space along with its profits, the negative aspects naturally increase. The influence of mass culture can lead to the subsequent displacement of national culture. After all, in any form of media you can find a lot of information that is alien to our national culture, our teachings. The dynamics of the development of information technology, which occupies a significant place in the political-economic and socio-cultural life of the state, places high demands on the solution of the problems of information security. Information policy in the state regulates the activities of information institutions aimed at the development of the information sphere of society. This method includes not only the press but also the totality of all productions and connections in the form of television and radio connections, creation, storage, processing, display of information systems and web resources, distribution of information from entertainment to science, politics, etc. The information policy of the state makes sure that the organizational forms in the media are diverse and equitable; the actualization of the public task of the mass media; impartiality of the information policy of national, regional, and local authorities. All these issues are the main issues in the article.

Keywords: information policy, information security, information law, information relations, national information systems.

References

1. «Otandyқ BAҚ-tyң aқparattyқ sayasaty» [information policy of domestic mass media]. (elektron. resurs).-2020. https://el.kz/news/kogam/otandy-_ba-ty-_a-paratty-_sayasaty_/ (30.06.2020).

2. Қazaқstan Respublikasynyң Bұқaralyқ aқparat құraldary turaly Zaңy [Law of the Republic of Kazakhstan on mass media]//1999, N 451.- www.adilet.zan.kz

3. Қazaқstan Respublikasynyң ұlttyқ қauipsizdigi turaly Қazaқstan Respublikasynyң 2012 zhylғy 6 қaңtardaғy № 527-IV Zaңy [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527-IV on the national security of the Republic of Kazakhstan]. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527

4. Қazaқstan Respublikasyndaғy til turaly Қazaқstan Respublikasynyң 1997 zhylғy 11 shildedegi N 151 Zaңy [on languages in the Republic of Kazakhstan law of the Republic of Kazakhstan dated July 11, 1997 N 151]. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_

5. «Bilim salasyndaғy өzgerister men zhaңartular». (elektron.resurs).-2018. https://rel.kz/bilim-salasynda-y-zgerister-men-zha-artular/ (07.04.2018).

6. «BAҚ turaly zhaңa zaң, zhurnalistikanyң deңgejin kөteru zhәne azamattyқ қoғam institutymen zhұmys — 2020 zhyldyң қorytyndysy bojynsha Қazaқstannyң aқparat salasynyң damuy». (elektron.resurs) - 2021. https://primeminister.kz/kz/news/bak-turaly-zhana-zan-zhurnalistikanyn-dengeyin-koteru-zhane-azamattyk-kogam-institutymen-zhumys-2020-zhyldyn-korytyndysy-boyynsha-kazakstannyn-akparat-salasynyn-damuy-2904245. (29.01.2021).

7. Baglaj M. V. Resej Federaciyasynyң Konstituciyalyқ құқyғy. ZHOO-ғa arnalғan oқulyқ. – 6- basylym. – Moskva: Norma, 2007. – 784 B.

8. Resej Federaciyasynyң 1991 zhylғy 27 zheltoқsandaғy «Bұқaralyқ aқparat құraldary turaly» N 2124-I Zaңy. https://base.garant.ru/10164247/

Автор туралы мәлімет

Пернебекова Айжан Пернебекқызы – Журналистика және саясаттану факультеті телерадио және қоғаммен байланыс кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Pernebekova Aizhan Pernebekovna – Ph.D., Senior Lecturer of the Department of Teleradio and Public Relations of the Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

ХҒТАР: 19.61.45

[1]Сақ Қ.Ө.
[2]Тұржан О.І. *

1,2Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
***Байланыс үшін автор:** onaigul_t@mail.ru

Медиа шабуылдардың сипаты және ақпараттық

Аңдатпа. *Қазіргі кезеңнің ақпарат тарату және ақпарат жинақтау мәселесі тек қана ақпараттық шеңбер ішінде болудан шығып кетті. Қазіргі ақпарат экономикалық та, саяси да, мәдени де ықпалдасудың басты құралына айналды. Саяси бәсекелестер арасында ақпараттық текетірестердің белсенділік алып кеткен кезеңі де – осы кезең. Оның ішінде қарсыласы туралы жалған ақпарат тарату түріндегі әдісі де қарсыласына күш көрсетудің бір әдісіне айналды. Адамзат тарихында қазіргі технологияның дамуына дейін де ақпараттық текетірестер, жалған ақпарат тарату жағдайы болған екен. Көне грек заманында карфагендік әскер басы Барка Ганнибал елге өзінің әскерінің ішінде бір белгісіз індет тарап кеткендігі туралы хабар таратады. Мұны естіген қарсыластары оның әскері сол індетпен жағаласып, бір орынында тұр екен деп жайбарақат отырады. Ал Ганнибал болса, бұл кезде өз әскерімен қарсыластарының іргесіне келіп қалған еді. Осындай тәсілінің арқасында ол қарсыласының Тарента деген қаласын еш қиналмастан басып алған екен дейді. Ал XXI ғасырдың осыған ұқсас жалған ақпарат тарату тәсілі тек бір қаланы емес, тұтас халықтарды, ел мен елді бір-бірімен жауластырып қоюға күші жететін жағдайға келді. Бұл мәселе ғылыми талдаудың да нысанына айналды. Ақпараттық технологиялардың пайда болуына байланысты ақпараттық текетірес те белсенділік алды. Бір зерттеушілер «Ақпараттық соғыс» термині алғаш рет 1985 жылы Қытайда айтылған десе, физика саласының зерттеушісі Т.Рон деген ғалым бұл алғаш рет 1970-ші жылдардың ортасында айтылды дейді және «ақпарат – кез келген армияның ең осал тұсы» деп көрсетіпті. Ел бірлігін ыдыратуды көздейтін ақпараттардың түрі қандай болуы мүмкін? Ақпараттық шабуылдардан қорғанудың тәсілдері бар ма? «Цифрлық фашизмнің», «кибер-імпերализмнің» ел ішінде бүлік шығару ниетінің арғы жағында не тұр? Жалған ақпараттардың жастарға әсері қандай? Біз бұл зерттеу мақаламызда осы мәселелердің кейбір қырларына тоқталып, оны ғылыми тұрғыдан тұжырымдаймыз.*

Түйін сөздер: *ақпараттық шабуыл; «цифрлық фашизм», кибер-империализм», ақпараттық қорғаныс; Түркі Кеңесі; жастар.*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-40-47

Кіріспе

Жаһандану үдерістерінің алғашқы кезеңінде шағын мемлекеттер экономикалық жағынан алға шыққан алпауыт елдердің ықпалына жұтылып кетуден сескенген еді. Ол заңды да. Алпауыт мемлекеттер өздерінің тек саяси-экономикалық жағынан мықтылығымен ғана емес, ақпараттық ықпалымен де сескендіре бастаған еді. Дегенмен, қандай күш пайда болса, оған қарсы екінші күштің өзінен өзі пайда болатыны ежелгі заңдылық. Әсіресе, ақпараттық тұрғыдан күш көрсетудің ақпараттық шабуыл, ақпараттық манипулия-

ция, ақпараттық террор кейпіндегі ықпалы ақпараттық қорғаныс, ақпараттық-барлау, ақпараттық-менталитеттік ынтымақтастық бағытындағы іс-қимылдарды жеделдетті. Ақпаратты кімнің көбірек тарата алатындығы да ақпараттық қуаттың белгісін көрсететін фактор болды. Зерттеушілердің айтуынша бүгінгі таңда әлемге таратылатын ақпараттардың 70 %-ы АҚШ-қа тиесілі екен.

Елдің ішінде таратылса да, халықаралық деңгейде таратылса да кез келген ақпарат белгілі бір мақсатты көздейді. Қазіргі таңда БАҚ қана емес, оқырман мен көрерменнің өзі де ақпарат таратушы және қабылдаушы және тұтынушы ретінде медиа-ғаламды құрап тұр. Әлеуметтік желінің өзіне тартып тұратын келбетіндегі ақпарат қуанышты болса да, реніштi болса да, үміт етерлік болса да, түңілтерлік болса да, үрейлі болса да, оны құныға оқимыз. Бір-бірімізге өзіміз-ақ таратамыз. Тіпті кейбір ақпараттардың ақпараттық шабуыл екендігін біле де бермейміз. Ақпараттық шабуылдардың «шабуылмын!» деп айқайлап келуі қазіргі таңда тіпті де маңызды емес. Керісінше, ол манипулияциялық әдістер арқылы кеңірек ауқымды қамтиды. Демек, мемлекеттің ақпараттық саясаты басқа саясаттардың алдында жүруі тиіс.

Әдебиеттерге шолу

Біз бұл зерттеуімізде ақпарат саласын зерттеп жүрген көптеген ғалымдардың еңбектеріндегі тұжырымдарды негізге алдық. Ақпараттық технологиялардың жаңа түрлерінің көмегімен ақпараттық шабуылдың әлеуметтік ортаға қалай ықпал ететіндігі туралы М. Маклюэннің талдауына сілтеме жасай отырып, оның қазіргі кезеңде шапшаңдаған сипатына назар аудардық. Тек сөз түрінде ғана емес, кино, өнер, түрлі жаңа техникалар мен бұйымдардың да өзіндік ақпараттық манипулияциялық ықпалы болатындығын зерттеген С. Ильченконың, М. Либицкидің, Ш.С. Сулейманованың, Н. Омашевтың, С.В. Попова және тағы да басқа зерттеушілердің ой-тұжырымдарына сүйендік. Соларды негізге ала отырып, қазіргі түркі тілдес халықтар әлемінің ақпараттық кеңістігіндегі жағдайларға тоқталып, жақында ғана өткен Түркі Кеңесінде айтылған ұсыныстар мен пікірлер бойынша ой түйіндеп, оған ғылыми тұжырымдама бердік.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің эмпирикалық базасына ақпарат саласы бойынша жүргізілген ғылыми зерттеулерде айқындалған деректер мен тұжырымдар негіз болды. Феноменологикалық әдіс арқылы ақпараттардың қоғамдық ортаның менталитетіне, ұстанымына тигізер ықпалына талдау жасадық.

Зерттеудің өзектілігі мен нәтижесі

2021 жылы 22-24 қазан аралығында Стамбулда өткен Түркі Кеңесінің форумында Түркі Кеңесінің Бас хатшысы Бағдат Әміреев форумның негізгі мақсаты туралы айта келіп, Түркі Кеңесіне мүше мемлекеттерге ортақ, ұлттық мүдделеріне, менталитеттеріне сәйкес ақпараттық кеңістік қалыптастыру және ортақ мәдениет пен өркениетті дамыту, медиа және киноиндустрия саласындағы ынтымақтастықты нығайту қажеттігіне тоқталды.
Бас хатшы маңыз берген қажеттіліктің мәнісі тереңде еді. Білінбей келіп, бүлдіріп жатқан басқыншылық ақпараттардың таралу формасының әр алуандығы олардың түпкі дәмелерін сездіртпейді де. Олардың ең басты мақсаты – ұлттық-менталитеттік рухты әлсірету немесе біржола жою арқылы әрбір адамның санасына билік жүргізу. Ал бұл етек алып кетсе, жас ұрпақ үшін отаншылдық, ұлттық мүдде деген қасиеттердің мәнін жойып жіберері анық. Демек, ақпараттық шабуыл және ақпараттық қорғаныс мәселесін жан-жақты талдап, оған ғылыми-теориялық талдау жасау және бұл бағыттағы жаңа ақпараттық қорғаныстардың тәсілдерін зерттеу өзекті. Осы мақалада ақпараттық шабуылдардың негізгі белгілерін айқындалды, ақпараттық қорғанысты нығайтудың тәсілдері мен ақпараттық иммунитет қалыптастырудың жолдары сараланып, ғылыми тұжырымдалды.

Талқылау және нәтижелер

Қандай да бір қоғамдық ортаға сырттай да, іштей де іріткі салуды ойлаған ақпараттық манипулияциялар түрін өзгерткіш келеді. Түрі өзгерген ақпараттардың нені көздеп жүргенін бірден тану да қиын. «Ақпараттық манипулияция деректерді, цифрларды өзгертіп, әдейі бұрып жеткізу арқылы көпшілікке әлеуметтік, психологиялық және саяси жағынан ықпал етіп, олардың ұстанымы мен түсінігін өзгертуді мақсат етеді» [1. 65]. Осындай тәсілдерді тасалап келетін үлкен саясат үлкен ақпарат арқылы жасалмайды. Үлкен саясатты кішкене ақпараттар білдірмей, індеп кіріп жасайды. Мұндай ақпараттар көп жағдайда басқыншылықты көздейтін шетелден келеді, әрі жанға жайлы, жұмсақ болады. Жұмсақтығымен баурайды да, іштен шалады. Бұл тек жеке адамдарға ғана емес, тұтас халық бірлігінің уықтарын біртіндеп суырып, шаңырағын құлатудың әрекетін жасайды. Ақпараттық ықпалдастық бірлікті көздесе, ақпараттық шабуылдар ұлттар мен ұлыстар арасына жік туғызуды көздейді.

Америкалық теоретик М. Либицки өзінің «What Is Information Warfare?» деген еңбегінде ақпараттық типтердің мынадай жеті түрін көрсетіпті: командалық-бақылау функцияларға иелік ету үшін әскери текетірес; барлау және контрбарлау бағытындағы текетірес; психологиялық бағыттағы операциялар; хакерлік шабуылдар; ақпараттық өнімдерге бақылау жасау бағытындағы ақпаратық-сауда соғысы; электрондық саладағы текетірес; виртуальды кеңістіктегі кибернетикалық соғыстар (2. 204]. Осындай сипаттағы шабуылдарға ұшыраған тарап оның ықпалын әлсіретіп, жойып жіберу іс-қимылын жасамаса, шабуыл өзінің мақсатын қалай да жүзеге асырады. Демек, ақпараттық қорғаныстың маңызы уақыт өткен сайын арта түсуде.

Қазіргі кезеңде атомды бейбіт мақсатқа қолдану керектігі сияқты, ақпарат саласындағы цифрлы мүмкіндікті де бейбіт мақсатқа қолдану деген жағдайға келіп тұрмыз. Жастардың «цифрланған» санасында отаншылдыққа, бауырмалдыққа, адамгершілікке орын қалмай, кімнің «цифры» күшті болса, соған еріп кете беру жағдайының орнығуы да алыс емес сияқты. Осыған орай, әр алуан мақсатты көздейтін ақпараттық соғыс жүргізудің бағытын зерттеушілер екі бағытқа бөліп қарастырады:

- жастарды интернет-ресурстар арқылы өздеріне ниеттес етіп «өңдеу»;
- орта жастағы және қарт адамдарды ақпараттық каналдар арқылы және көңіл көтеретін ақпараттық индустрия арқылы «өңдеу».

Осындай әдістермен адамдардың түпсанасына айқайламай-ақ, жайлап, асықпай, бірақ үздіксіздік тәсілімен жаңа идеялдар мен құндылықтарды, тың идеяларды насихаттай бастайды. Ал бұл қоғамдық ортадағы топтардың бірте-бірте жік-жікке бөлініп, тіпті өздерінің негізгі мүдделерінен айнып, бір-біріне қарсы шығып, тіпті отбасылық құндылықтарды жоққа шығаруға дейін барады. Әйтеуір пайда табуды көздеп адам баласын аздыратын небір азғындықтарды насихаттап, адамның, әсіресе, жастардың сана-сезімін «қара базардың» тауарына айналдырған ақпараттық соғыс жүргізуші тараптар интернеттің ықпалын барынша кеңінен пайдалануда. Демек, ақпараттық қорғаныс үшін ақпараттық соғыстың білдірмей келіп, бүлдірер қауіпін талдап, қоғамдық ортаға жеткізіп отыру, оны талқыға салу маңызды.

Кез келген басқыншылық соғыстың мақсаты – өзі шабуылдаған елдің халқын аздырып, көнбісті ету, билік жүргізу, байлығын иелену және жергілікті халықты тұқыртып ұстау. Ақпараттық соғыстың да мақсаты сол. Егер бұл осылай жалғаса берсе, әр елдің іші осындай жік-жікке бөлініп кетсе, қоғамдық даму да болмайды. Қоғамдық даму кері кетіп, жауыздықтар мен арсыздықтар жер бетін тамұққа айналдырары сөзсіз. Демек, әр мемлекет өз ішіндегі халықтардың, ұлттар мен ұлыстардың бірлігін сақтап, көршілес елдермен тату, достық қарым-қатынас орнатуы – адамзаттың қауіпсіздігі үшін маңызды. Тарихта әлемді тұтас билеп алып, байлыққа кенелген ешбір мемлекет жоқ.

Мақаламыздың басында сөз еткен Түркі Кеңесінің форумында халықтар арасындағы

ISSN: 2616-7174, eISSN:2663-2500

татулық пен бірлікті нығайтудың жолында ақпараттық қауіпсіздіктің маңызы туралы мәселе кеңінен талқыланды. Өйткені кейбір халықаралық БАҚ-тар Түркия мемлекетінің түркі тілдес басқа мемлекеттермен қарым-қатынасынан пантуркизм идеясын іздей бастады. Тіпті іздей бастаған жоқ, «дәл солай» деп нақтылап айтып жүр. Олар басқа елдермен Түркияның коммерциялық та, коммерциялық емес те қарым-қатынастарынан «жұмсақ күш» реңкін көреді екен. Мұндай ой-тұжырымдар түркі тілдес мемлекеттер арасын алшақтату мақсатын көздейтін ақпараттық шабуылдар түрінде сипат алуда [3. 6-26]. Түркі әлемін зерттейтін Юнус Эмре қорының іс-қимылынан да пантюркизмді көретін ақпараттық шабуылдарда Түркия мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынастарға да жік түсіру әрекеттері жиі көрініс таба бастады.

Түркия Республикасы Президенті аппаратының Коммуникациялық басқарма басшысы профессор Ф.Алтунның сөзімен айтсақ, Түркі Кеңесі әлемдік деңгейдегі маңызды платформаға айналып, халықаралық ықпалы да артты. «Алдымызда әділетті мағынасыздандыруға, құнсыздандыруға, елеусіздендіруге және мәдени, экономикалық, идеологиялық жақтан бодандық астына алуға тырысқан жалған индустрия бар. Біз осындай жалғандыққа және дезинформацияға қарсы күресіп, тек шындық жағында болуды моральдық қағидамыз ретінде қараудамыз» деді ол [4].

Осы форумда түркілік танымал киноактер Э.Дюзятан Түрк деген атты қорғау үшін талайлар құрбан болғандығын айтты. Қазіргі халықаралық жағдайда қандай да бір ұлттың құрбан болуының ең басты себептерінің бірі – ақпараттық қорғансыздығынан. Ақпараттық қорғансыздық елдің ішіндегі бет-бетімен жүретін берекесіздігінен де болады. Сол берекесіздік басқыншы тарап үшін өте қолайлы болады. Түркі Кеңесінің осы форумы сол берекесіздіктен болған рухтық шашыраңқылықты жойып, тұтас Түркі бірлігін нығайтуды көздеді. Бұл түптеп келгенде тек түркі тілдес халықтардың бірлігі ғана емес, әлемдік ақпараттық соғыс әрекеттеріне қарсы іс-қимыл екені даусыз. Егер де жер шарындағы қандайда бір ел ақпараттық шабуылдың кесірінен жұтап, жоқшылыққа ұшыраса, ол өзімен кетпейді. Оның жоқшылығы мен кедейшілігі дамыған елдердің де мазасын кетіретіні анық. Оған қазіргі таңдағы Африка, Ауғаныстан, Сирия және тағы да басқа елдердің босқындарының Европадағы дамыған елдердің іргесін теуіп, мазасыз жағдайға келтіріп отырғаны мысал бола алады. Сондықтан да кез келген сырттан келетін ақпараттық шабуылдардың бетін қайтару және ақпараттық қорғанысты нығайту тек түркі тілдес халықтар үшін ғана емес, кез келген мемлекет үшін маңызды.

Кәдімгі қарулы соғыстардың о баста ақпараттық шабуылдар арқылы басталғанына дәлел көп. Жалған ақпарат тарату арқылы елдің ішіне жік салып, ақыры халқы босқынға айналуының сипатын М. Маклюэн былайша сипаттайды: «Қазіргі ақпараттық жаңа технологиялар аса қуатты хирургиялық операция жасау құралдары іспеттес, осы құралдар арқылы өзіміздің әлеуметтік «денемізге» операциялар жасалатындығын сезінбейміз. Және ол операциялар қандай да бір әлеуметтік «антисептиктердің» көмегінсіз жасалатындықтан, одан келген зиян күллі қоғамдық ортаға жайылады» [5].

Зерттеушілер осындай себептермен «жалған ақпаратқа алданып отырған тараптың мына үш сипатын байқауға болады дейді:

- алдамшы ақпаратқа назарын аударып, оны бақылап отырады;
- біраздан соң бұл алдамшы нәрсені шындық ретінде қабылдай бастайды;
- көп ұзамай алдаушының мақсатына сәйкес іс-қимылға көшеді [6. 17]

Осындай себеппен елдің ішкі бірлігі кеткеннен кейін, сырттан келер жау да көп, өз араларында дау да көп болады. Сыртқы жау мен ішкі дау қосылса, елде елдік қалмасы анық. Демек, ақпараттық қорғанысты жүзеге асырудың жолдарын қарастыру маңызды. Соның бір жолы – ұлттық БАҚ-тың санын көбейту, солар арқылы қуатты жарнамалық ақпараттар беріп отыру, менталитеттік бағыттағы түрлі ойын-сауықтық, ұтыс ойын-

дары түріндегі ақпараттар, ток-шоу, отандық БАҚ-тардың тартымды имиджін қалыптастыру. Сондай-ақ, ұлттық мәдениет пен ұлттық ұстанымдарды, менталитеттік қағидалар тарихын зерттеу, танымалдығын арттыру, басқа мемлекеттерден сіздің мемлекетіңіз туралы ақпарат таратылуына ықпал ету.

Соңғы жылдары «цифрлық фашизм» деген термин пайда болды. Өзінен өзі пайда болған жоқ, ол «жаңашылдық» сипаты арқылы шабуылдайтын ерекшелігіне байланысты осылай аталып жүр. Оның бүлдіргіштігінің мәні неде десек, оның жастарға ұнамдылығында. Цифрлық мүмкіндіктің небір ғажайып көріністеріне деген қызығушылықты тудыру арқылы өзінің түпсанаға ықпал ететін қуатымен, жастарды өз ұлты мен өз отанынан ажырап кетуіне, суып кетуіне әкеліп соқтыратындығымен қауіпті. Өз отанынан, өз менталитетінен ажырағандар басқаның елін ел қылып та жарытпайды, басқаның менталитетін өзіне түпсаналық тұрғыдан қабылдап та ала алмайды. Ақыры дүбара болып, адами жұтаңдыққа ұшырайды. Егер бір ұлттың 30-35 пайызы осындай жағдайға ұшыраса, ол өзінің жұқпалылық қасиетімен айналасына да жайыла бастайды екен. Осылайша ұлтты ұлтсыздандырып, мәңгүрт қалыпқа түсіреді. Басқыншылық бағыттағы ақпарат тарататындардың арғы ниеті осыда жатыр. Оларға мәңгүрттің елі мен байлыққа толы жері керек. Қазіргі цифрлық дәуір кезеңінде бұл қауіп алдымен цифрлық технологиялардан кенжелеп қалғандарға төнеді. Демек, біздің қазақ та, түркі тілдес басқа халықтар да әлемдік цифрлық мүмкіндіктерді тезірек игеріп, көркемдік пен мүмкіндіктерді өз елімізде жасау – ақпараттық шабуылдардан қорғанудың бір кепілі бола алады. Өз цифрлық платформасын озық үлгіде құра алған мемлекеттер өз тұтастығын да сақтай алады, ұрпағының жан-жаққа алаңдап, озып тұрғандардың жетегінде кетпеуіне мүмкіндік алады. Ақпараттық қорғаныстың қазіргі сипатының маңызы осында.

Жаһандық цифрлық ақпараттар мақсатты аудиторияға барынша тез жететін және ұзақ уақыт есте қалатын қасиетімен ерекшеленеді. «Сөзбен берілген, яғни, мәтіндік ақпараттардың тек 7%-ы ғана есте сақталатын болса, ауызша таралған ақпараттардың 38%-ы, визуалды ақпараттардың 55%-ынан астамы есте сақталады екен» [7. 170]. Ал осыған цифрлы ақпараттарды, түрлі кодтармен жетіп, иек қағып, ыммен түсіндіретін ақпараттардың өткірлігін қоссақ, мұндай шабуылдардың сипаты қандай болатындығын болжауға болады. «Біздің елімізге капиталын әкеліп жатқан алпауыттар бейбіт өмірдің қаймағы бұзылмауына мүдделілік танытады. Бірақ олар түрлі бағыттағы жобалары арқылы өз идеяларын сіңіруді де ұмыт қалдырмайды» [8. 73].

Зерттеуші Д.В.Шибаев ақпараттық шабуылдың мынадай сипаттарын көрсетеді:

- қоғамдағы әлеуметтік-рухани қарым-қатынастарға мысық табандап еніп, ұлттық идеология мен ұлттық құндылықтарды бірте-бірте ығыстыруға әрекет етеді;

- оның орнына шабуылдаушы жақтың құндылықтары мен иделогиялық ұстанымдарын орнықтырады;

- сол арқылы өз ықпалдарын күшейтіп, стратегиялық ресурстар мен ақпараттық-телекоммуникациялық құрылымдарда, ақпараттық кеңістікте өздерінің БАҚ-тарын көбейтеді;

- жас ерекшелігіне қарай «зомбиға» айналдыру үшін мультфильмдерді, арнайы тақырыптық бағдарламаларды көбейту арқылы жергілікті ұлттың өз ұлттық құндылықтарынан бас тартуына дейін апарады [9. 62].

Тек мультфильмдер ғана емес, көркем фильмдер де, тіпті шетелдік озық технолгиялық бағыттағы бұйымдар да, сәнді киім-кешектер де, ойыншықтар да басқаларды өздеріне ниеттес, бағыттас етудің қызметін атқарады. Олай болса, өз елімізде озық технолгиялы өндірістік өнімдердің көптеп жасалуы, шикізатымыздың емес, өзіміз жасаған өнімдердің шетелде сұранысқа ие болып жатқандығы туралы мәліметтер де елдің ішкі бірлігін нығайта түсері анық. Яғни, ақпараттық шабуылдардың ықпалын әлсіретудің бір амалы – елдің барлық саладағы жоғары әлеуеті туралы ақпараттарды барынша көп тара-

ту болмақ. Сондай-ақ, жасалған ақпараттық шабуылдың ақпараттық шабуыл екендігін саралап, талдап, оны БАҚ-тарда, әлеуметтік желілерде айту да ақпараттық иммунитет қалыптастырудың маңызды бір амалы бола алады.

Қорытынды

Елдің ішкі тұтастығының, туыстас халықтардың өзара бірлігінің, олардың тек өзара ғана емес, басқа елдермен де достық қарым-қатынаста болуының маңызы артып келеді. Тұтастықтың арқасында экономикалық та, саяси да дамуға мүмкіндіктер пайда болады. Білім саласындағы, өнер мен экономика саласындағы халықаралық коммуникацияның шашырамауына жаңа кеңістік ашылады. Ал шабуылдар мықты қарсылыққа тап болып отырса, олардың да күші әлсірейді.

Осыларды қорыта келгенде ақпараттық шабуылдардан қорғанудың стратегиялық бағыттарының ішінде мынадай міндеттер болуы керек деп есептейміз:

- жұртшылықтың ақпараттық иммунитетін күшейту;
- ақпараттық шабуылдарды тани алатын медиа сауаттылығын арттыру;
- ақпараттық-цифрлық бағыттағы мамандарды көбейту;
- өз елімізде және Түркі тілдес мемлекеттер арасында кибер-имперализмге және жаһандық дезинформацияға қарсы тұра алатын ортақ ақпараттық өнімдер беру және тарату [4];
- ақпараттық қорғаныс шебін күшейтетін цифрлық технологияны дамыту;
- цифрлық технологияның мықты мамандарын даярлау.

Әр заманның өз соғысы бар. Біздің дәуірдің соғысының қаруы – ақпараттық «қару». Адам қанша мықты болғанымен, үгіт-насихаттың алдында әлсіз. Ал жат пиғылдағылардың үгіт-насихаты адам санасын өзіне бағындыруды көздейді. Біз осы зерттеу мақаламызда осындай шабуылдардың сипатын және одан қорғанудың кейбір мәселелерін сараладық, ғылыми тұрғыдан тұжырымдадық. Бұл ғылыми мақаламыз ақпарат мәселесін зерттеп жүргендерге қандай да бір пайдасын тигізер деген үміттеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Ильченко С. Как нас обманывают СМИ. Санкт-Петербург: Питер, 2019. – 320 с.
2. Сулейманова Ш.С. Информационные войны: история и современные тенденции // Вопросы политологии. – 2017. № 4(28). – 203-2014 с.
3. Сулейманов Р. Влияние Турции в татарстане: фактор «мягкой силы» // Журнал «Мусульманский мир». – 2016. №1. – 6-26 с.
4. Жұмабайқызы Г. Түркілік ақпарат кеңістігі қанат жайып келеді [Электрон ресурс] – 2021. URL.: https://alashainasy.kz/kazak_tarihy/turklk- akparat-kenstg-kanat-jayyip-keled-176837/ (қаралған күні: 10.11.2011).
5. Маклюэн М. Понимание медиа. Часть I. Глава 7. Вызов и коллапс. Немезис креативности. [Электрон ресурс] – 2011. URL.: https://gtmarket.ru/library/basis/3528/3536 (қаралған күн: 10.11. 2021).
6. Попова С.В., Федоринов В.Е. Цели и последствия информационной войны // Журнал «Воздушно-космические силы. Теория и практика». 2018. № 6. – 15-21 с. http://xn----7sbajajhyox3duj.xn--p1ai/images/data/zhurnal_vks/6-2018/
7. Современный медиатекст: учебное пособие. отв. ред. Н.А. Кузьмина. – ООО «Полиграфический центр «Татьяна»: Омск, 2011. – 414 с.
8. Омашев Н. Өнегелі өмір. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. Ш. 193. – 365 б.
9. Шибаев Д.В., Методы противодействия информационной войне // Российский журнал правовых исследований. Том 3. – 2016. № 4. – 60-68 с. https://journals.eco-vector.com/2410-7522/article/view/18192 DOI: https://doi.org/10.17816/RJLS18192 (қаралған күн: 11.11.2021)

[1]К.О. Сак, [2]О.И. Туржан
[1,2]*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

Специфика медиа-атак и проблемы информационной безопасности

Аннотация. Вопрос распространения информации и сбора информации на современном этапе уже не просто информационный круг. Современная информация стала ключевым инструментом экономической, политической и культурной интеграции. Это период, когда активизировалось информационное соперничество между политическими соперниками. В частности, метод распространения ложной информации стал одним из методов насилия. В истории человечества еще до развития современных технологий были случаи информационных конфликтов, распространения ложной информации. В Древней Греции Карфагенский полководец Барка Ганнибал сообщил, что неизвестная чума распространилась среди его армии. Когда его противники услышали это, они обрадовались, что армия Ганнибала оказалась на грани катастрофы, тогда как он уже вплотную подошел к ним. Он отмечал, что ему легко удалось захватить город своего противника Таренту.

А в 21 веке подобный способ распространения ложной информации стал силой, с которой нужно считаться не только с одним городом, но и с целыми странами и народами. Этот вопрос также стал предметом научного анализа. С появлением информационных технологий обострился и информационный конфликт. Некоторые исследователи говорят, что термин «информационная война» был впервые введен в употребление в Китае в 1985 году, но исследователь физической отрасли Т. Рон указывает, что впервые ввел термин в середине 1970-х годов, утверждая, что «информация является наиболее уязвимой частью любой армии».

Какую информацию можно использовать для разрушения единства страны? Есть ли способы защитить себя от информационных атак? Что стоит за стремлениями «цифрового фашизма» и «кибериมпериализма» восстать внутри страны? Как ложная информация влияет на молодежь? В этой исследовательской статье мы сосредоточимся на некоторых аспектах этих проблем и сформулируем их с научной точки зрения.

Ключевые слова: информационная атака, «цифровой фашизм», «кибер-империализм», информационная безопасность, Тюркский совет, молодежь.

[1]K.O. Sak, [2]O.I.Turzhan
[1,2]*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

The specifics of information attacks and the importance of information security

Abstract. The issue of disseminating information and collecting information at the present stage is no longer just an information circle. Modern information has become a key tool for economic, political, and cultural integration. This is the period when information rivalry between political rivals intensified. In particular, the method of spreading false information has become one of the methods of violence. In the history of mankind, even before the development of modern technologies, there were cases of information conflicts, the spread of false information. In ancient Greece, the Carthaginian general Barca Hannibal reported that an unknown plague had spread among his army. When his opponents heard this, they were glad that his army was on the brink of disaster. Hannibal, on the other hand, was at the helm with his army. He says that he managed to capture his opponent's city, Tarentum, without any problems.

In the 21st century, this method of spreading false information has become a force that must be reckoned with not only with one city but also with entire nations, countries, and peoples. This issue has also become the subject of scientific analysis. With the advent of information technology, the information conflict has also intensified. Some researchers say the term «information war» was first coined in China in 1985, but a physics researcher named T. Ron first coined the term in the mid-1970s, arguing that «information is the most vulnerable any army «.

What information can be used to destroy the unity of the country? Are there ways to protect yourself from information attacks? What is behind the intention of «digital fascism», «cyber-imperialism» to revolt in the

country? How does false information affect young people? In this research article, the authors focus on some aspects of these problems and formulate them scientifically.

Keywords: information attack; "Digital fascism", "cyber-imperialism", information security; Turkic Council; young people.

References

1. Il'chenko S. Kak nas obmanyvayut SMI. [Il'chenko S. How the media deceive us] (St. Petersburg: Peter, 2019 . 320 p.) [in Russian]

2. Suleymanova SH.S. Informatsionnyye voyny: istoriya i sovremennyye tendentsii [Suleimanova Sh.S. Information wars: history and modern trends] (Questions of political science. - 2017. No. 4 (28). - 203-2014 p) [in Russian]

3. Suleymanov R. Vliyaniye Turtsii v tatarstane: faktor «myagkoy sily». [Suleymanov R. Influence of Turkey in Tatarstan: the factor of «soft power»] Journal «Muslim World». - 2016. No. 1. - 6-26 p. [in Russian]

4. Jumabayqızı G. Türkilik aqparat keñistigi qanat jayıp keledi [Zhumabayevna G. Turkish information space is expanding] [Electronic resource] - 2021. Available at: https://alashainasy.kz/kazak_tarihy/turklk- akparat-kenstg-kanat-jayyip-keled-176837 / (Accessed : 10.11.2011) [in Kazakh]

5. Maklyuen M. Ponimaniye media. Chast' I. Glava 7. Vyzov i kollaps. Nemezis kreativnosti [Maklyuen M. Ponimaniye media. Chast 'I. Glava 7. Vyzov i kollaps. Nemezis kreativnosti] [Elektron resurs] - 2011. Available at: URL .: https://gtmarket.ru/library/basis/3528/3536 (Accessed: 10.11. 2021).

6. Popova S.V., Fedorinov V.Ye. Tseli i posledstviya informatsionnoy voyny [Popova S.V., Fedorinov V.E. Objectives and Consequences of Information War] Journal of Aerospace Forces. Theory and practice». 2018. No. 6. - 15-21 p. [in Russian]

7. Sovremennyy mediatekst: uchebnoye posobiye. otv. red. N.A. Kuz'mina [Modern media text: a tutorial. otv. ed. ON. Kuzmina]. (OOO "Polygraphic center» "Tatiana»: Omsk, 2011. - 414 p. [in Russian]

8. Omashev N. Өnegelí өmír [Омашев Н. Moral life] (Almaty: Kazakh University, 2020. Sh. 193. - 365 p) [in Kazakh]

9. Shibayev D.V., Metody protivodeystviya informatsionnoy voyne [Shibaev D.V., Methods of countering information war] (Russian journal of legal research. Volume 3. - 2016. No. 4. - 60-68 p.) DOI: https://doi.org/10.17816/RJLS18192 [in Russian]

Авторлар туралы мәліметтер

Сақ Қайрат Өмірбайұлы – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Журналистика және саясаттану факультетінің деканы; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Тұржан Оңайгүл Ізтұрғанқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Журналистика және саясаттану факультеті телерадио және қоғаммен байланыс кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Sak Kairat Omirbayuly – Candidate of Philology, Dean of the Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Turzhan Ongaigul Izturganqyzy – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Teleradio and Public Relations of the Faculty of Journalism and Political Science, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

ХҒТАР: 19.61.45

[1]Е.Б. Жұматаев
[2]Қ.Әуесбай*

[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
[2]«Қазақстан» РТРК АҚ Атырау филиалы директоры, филол. ғ.к., Атырау, Қазақстан
***Байланыс үшін автор:** kanat_a82@mail.ru

Цифрлы технологиялардың жаңалықтар қызметіне әсері

Аңдатпа. *Бұл ғылыми мақалада коммуникациялық технологиялардың қарыштап дамыған ақпарат тасқыны кезеңіндегі жаңалық тарату қызметі және ондағы өзгерістер терең қарастырылады. Әлемдік зерттеушілер Эверетт Деннис, Джон Мэрилл, Джон Нэсбит, Элвин Тоффлер, Рольф Добелли, Тейлор Фило, Ален де Боттон және Томас Паттерсеннің ғылыми тұжырымдары сараланып, ресейлік ғалымдар Лада Браславец пен Рудольф Борецкийдің пайымдаулары сөз болады. Сондай-ақ, жаһандық сарапшылар Нил Сноу мен Уолтер Липманның сараптаулары зерделеніп отыр. Жаһандық зерттеуші-ғалымдардың жаңалықта болуы тиіс және ескерілуі қажет он екі факторына талдау жасалынады.*

Сонымен бірге, бүгінде әлемдік сарапшылар жаңалықтардың мән-мазмұнына көрермендердің назарын еріксіз аударатын ойын-сауықтық элементтердің барлық түрлерін енгізуге назар аударатынын заманауи тренд ретінде бағалап отырғаны зерделенеді. Цифрлы дәуірде ауқымды аудиторияны қамту үшін жасалынып отырған мұндай қадамдарға тұжырым жасауда автор ресейлік профессор Рудольф Борецкийдің зерттеулеріне жүгінген.

Ақпараттық соғыс пен цифрлы қоғамдағы ымырасыз бәсекелестіктің телевизиядағы жаңалықтар қызметіне әкелген өзгерістері мен әсері әлемдік ғалымдардың зерттеулері негізінде терең талқыланып, автордың өзіндік пайымдауларымен қорытындыланады.

«Хабар 24», «Хабар», «Қазақстан», «Астана», «КТК», «31-арна» және «Орт-Евразия» сынды отандық телеарналардағы жаңалық тарату қызметіне цифрлы дәуір әкелген трансформация мәселесі тұжырымдалады. Автор, сондай-ақ заманауи жаңалық тарату қызметіндегі «жұмсақ» жаңалықтар мен ресми жаңалықтардың бір-біріне орын ығыстыру мәселесіне көңіл бөліп, ғылыми талдаулар ұсынып отыр.

Зерттеуде мәтіндік талдаулар, жаһандық ғалымдардың ғылыми тұжырымдары мен анықтамаларын кездестіре аламыз.

Түйін сөздер: *медиа және технология, цифрлы қоғам, ақпараттық соғыс, жаңалықтар қызметі, трансформация, ақпарат, телевизия.*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-48-57

Кіріспе

Қазіргі заманда ақпарат адамзатқа қажет әлемдегі негізгі қозғаушы күштердің біріне айналып отыр. Жер жаһандағы саяси-экономикалық, әлеуметтік-қоғамдық, мәдени-рухани, спорттық-сауықтыру, танымал әншілер мен әртістердің, лауазымды тұлғалардың жұлдызды өмірі туралы жаңалықтар күнделікті сұранысқа ие. Ақпаратсыз әлемді көз алдыңызға елестете алмайсыз. Күні бойы кез-келген көзі ашық, көкірегі ояу азамат өз елінде және дүниежүзінде болып жатқан оқиғалар туралы жаңа ақпараттарды оқуға, көруге қызығушылық танытып отырады.

Зерттеу әдістері

Бұл бір жағынан жан-жағында не болып жатқанынан хабардар етсе, екінші жағынан адамзаттың даму жолындағы жаңалықтарынан құр қалдырмайды, үшінші жағынан тұрмыстық, отбасылық қажеттіліктер үшін керек, төртіншіден, кәсіби мамандығың мен сүйікті ісіңе қажет тың ақпараттар алу үшін, бесіншіден еліңдегі тыныс-тіршілікті бағамдап отыру үшін қажет. Сондықтан келешегіне үмітпен қарайтын әр адам жаңалыққа үйір болады.

Ғылыми мақалада жинақтау, саралау, пайымдау, талдау, талқылау және контент-анализ әдістері қолданылды.

Ақпарат сөзінің түбі латынның informatio сөзінен шыққан. Мәлімет, түсіндіру, таныстыру деген мағынаны білдіреді. Қазақтың ақпарат сөзі, жаңалық сөзімен тең мағыналас. Сондықтан бірдей қолданыста. Ең алдымен әлемдік зерттеушілер Эверетт Деннис пен Джон Мэриллдің жаңалыққа нені жатқызуға болады деген сауалға берген жауабын зерделеп көрсек. Олар мынадай анықтаманы алға тартады. «Жаңалық – бұл нақты бір мәселе мен оқиғаға немесе үдеріске байланысты заманауи көзқараспен жеткізілген ақпарат. Жаңалықтарда жеке адам мен жалпы қоғам үшін маңызды өзгерістер жан-жақты қамтылып отырады. Жаңалықтар аудиторияны қызықтырған тақырыппен қоса, редакциялардың ішкі және сыртқы шектеулерін ескеру арқылы дайындалады. Ол редакцияның күні бойы болып жатқан оқиғаларды іріктеу барысында ішкі ұжымдық талқылаулар арқылы қол жеткізетін келісімі мен тез бүлінбейтін өнім дайындау ойынының нәтижесі» [1,35 б].

Талқылаулар мен нәтижелер

Бұл жаңалықтарға берілген анықтамада қазіргі замандағы ерекшеліктер ескеріліп отыр. Әсіресе, ішкі және сыртқы шектеулер туралы орынды айтылған. Мәселен, редакцияларға құрылтайшылардан бөлек, үкімет пен министрліктерден, әкімшіліктер мен биліктегі партиялардан да өздері өткізетін оқиғалар мен шараларға байланысты түрлі нұсқаулар мен шектеулер қойылып жататыны жасырын емес. Көбінесе баспасөз баянының шеңберінен шықпау талап етіледі. Бірақ қалай болғанда да мұндай шектеулерге қарамастан көрерменге тартымды ақпарат ұсыну журналистің шеберлігі мен редакцияның табандылығына байланысты екендігі сөзсіз. Сондықтан жаңалықтарды дайындайтын әр ұжым күнделікті өздері қамтитын маңызды оқиғаларды іріктеп, негізгі өнімді дайындау барысында шынымен де түрлі келісімдер мен арағаайындықтан тұратын ойындардың қатысушысы болады. Оны да зерттеушілер орынды ескерген.

Осы зерттеушілер жаңалықта болуы және ескерілуі тиіс 12 факторды атап өтеді. «Олар ақпараттың қайталанып беріле алатындығы, ауқымдылығы, мағынасының анықтылығы, белгілі бір топқа бағытталуы, нәтижесінің әсер етуі, сенсациялығы, дамытып үзбей берілуі, салмақтылық пен көңіл көтеру теңгерімінің сақталуы, өркениетті елдердің деңгейімен салыстырылуы, саясат пен мәдениет жұлдыздары өмірінің қамтылуы, қоғамдық-саяси беделі бар жеке тұлғалар өмірінің назарда болуы, оқиғаның кері әсерінің болжануы сияқты факторларды ескерсе, журналист өз ақпараты арқылы аудиторияны тарта алады» [1,107б].

Сарапшылардың заманауи талаптарды осы тізімге кіргізуімен толығымен келісуге болады. Әсіресе, сенсацияға, жұлдыздар өмірі-

не қатысты ақпараттарға кез-келген адам қызығушылық танытатын болды. Бұрындары төтенше және қылмысты оқиғалар, жұлдыздардың әрекеттері туралы ақпараттардан гөрі саяси, әлеуметтік, қоғамдық, рухани оқиғаларға бірінші кезекте мән берілсе, қазір адамды көп ойлантпайтын, жеңіл ақпараттарға сұраныс көбейді. Саяси жаңалықтардың көбінесе тек түрлі сайлаулар кезінде және үкіметтер ауысқан тұста рейтингі өседі. Басқа кезеңдерде бұл тақырыптар онша қызығушылық тудырмайды. Мысалға, еліміздің телеарналарындағы жаңалықтардың деңгейін саралай кетсек, оған нақты көзіміз жете түседі. Мемлекеттік телеарналарда («Хабар 24», «Хабар», «Қазақстан», «Астана») біріншіден, ресми жаңалықтар ақпараттық бағдарламалардың бас жағында беріледі. Екіншіден, бұл сюжеттердің хронометражы ұзақ болып келеді. Үшіншіден, сараптау-талдау емес, баяндау стилі басым. Төртіншіден, соңғы он жылдықта бұл арналарда түрлі өзекті мәселелерді көтеретін проблемалық сюжеттер көп көрсетілмейтін болды. Бесіншіден, сенсациялық және жұлдыздар өмірі туралы ақпараттар әлі де қамтылмайды. Алтыншыдан, осы арналар орналасқан телекоммуникациялық технологиясы озық «Қазмедиа орталығының» тікелей байланысқа шығатын ғажайып мүмкіндіктері төтенше оқиғалар орын алған кезде толыққанды пайдаланылмайды. (Алматыда орын алған лаңкестік оқиға, жер мәселесіне байланысты митингілер) Бұл мүмкіндіктер тек ресми оқиғалар болған кезде іске қосылады. Осыдан кейін өкінішке қарай олардың рейтингі де мүлдем көтерілген емес. Көрермендер іш пыстыратын жаңалықтарды көруге құлықты емес. Ал жекеменшік тәуелсіз телеарналар («КТК», «31», «Орт-Евразия») дүниежүзі телеарналары қолданатын сенсациялық ақпараттарды айқайлатып беруге машықтанып алды. Әр күннің ең шулы жаңалығын олар бағдарламаның басында жедел және сараптап беруге тырысады. Жеке арналардың жаңалықтар қызметі жұлдыздар өмірін жалаулатып беруді де тез меңгерді. Кейбірі тіпті арнайы айдармен беруді қолға алды. («31 арнада» «Жұлдыздар жарқырайды») Мұндай жаңалықтарға сұраныс еселеп өскен соң, жарнаманың уақыты да ұзарып сала берді.

Дәл қазіргі заманда әлемдік сарапшылар жаңалықтардың мазмұнына көңіл көтеретін ойын-сауықтық элементтердің барлық түрлері кірігіп кеткенін назар аударатын тренд деп бағалайды. Әрине, бұл кең ауқымды аудиторияны тарту үшін жасалған әрекет. Тұтынушының сұранысы болған соң, жаңалықтар да жаңа өзгерістерді біртіндеп бастан өткере бастады. Бұрындары тек сарыжағал басылымдар таратып келген ақпараттар енді қазіргі заманауи жаңалықтардың қалыпты легіне айналды. Байқасаңыз барлық жаңа технологиялардың өзі көңіл көтеру үрдісіне бейімделіп жасалатын болды. Бұның себебін ММУ профессоры Рудольф Борецкий дәл тұжырымдаған екен. Оның айтуынша, «салмақты хабарлар эстрадалық материалдардың пішіні мен мазмұнын меңгеріп алды. Бұл құбылысты ол жанрлардың диффузияға ұшырауы» деп атайды. Ғалым оған телевизияның коммерциалануына орай рейтингті көтеру тікелей әсер еткенін дөп жазған [2]. Мұның өзі адамдар көп қолданатын телекоммуникациялық жүйелерді де жетілдірді. Осындай өзгерістерден жаңалықтар да қалыс қалмады. Американдық сарапшылар жаңалықтарды қатты және жұмсақ деп екіге бөліп қарайды. Қатты жаңалықтарға мемлекеттік мүдде тұрғысынан, қызметте отырған галстукты адамға қатысты берілетін жаңалықтар жатады. Көбінесе, елдің бірінші тұлғалары және үкіметі туралы, яғни ресми ақпараттар. Жұмсақ жаңалықтар сенсациялық және жұлдыздар өмірі туралы ойын-сауықтық ақпараттар. Зерттеушілердің мәліметінше, осы жұмсақ жаңалықтар 90 жылдары ақпараттық бағдарламаның 25 пайызын құраса, қазір 40 пайыздан асып кеткен. Осының өзінен-ақ көрерменнің талғамы қалай өзгергенін байқауға болады. Американдық зерттеуші Томас Паттерсен: «Жұмсақ жаңалықтар ауқымының өсуіне түрлі рейтингтік және маркетингтік агенттіктерінің сенсациялық және жұлдыздар өмірі туралы ойын-сауық ақпараттары аудиторияны көп тартады және ұстай алады деген қорытындылары тікелей әсер етіп отыр» [3]

ISSN: 2616-7174, eISSN:2663-2500

- деген тұжырымды алға тартады. Бұл тұжырыммен келіспеуге болмайды. Өйткені жеңіл ақпараттарды көрермен де жеңіл қабылдайды. Әлемдік белгілі телеарналардың өзі бұл жаңалықтардың қаттыдан жұмсақ түріне көп бейімделуін мойындап, тұтынушының талғамы үшін жұмыс істеуге бірден көшіп кетті. Бұл үдеріске еліміздегі мемлекеттік телеарналар да назар аудармаса болмайды. Қазір олар бағдарламалар мен хабарларды ойын-сауықтық шоуға бейімдеді. Өкінішке қарай, осы арналардағы жаңалықтар қызметі ресмиліктің сірескен сеңін әлі бұза алмай келеді. Бірақ ерте ме, кеш пе бәрібір бұл сең бұзылатыны анық.

Жаңалықтар әлемдегі түрлі қауіп-қатерлердің өршуіне орай, елдер арасындағы түйткілдердің көбеюіне байланысты және діни қақтығыстардың жиілеуіне қатысты қайтадан биліктің үгіт-насихат құралына ақпараттық соғыстың да итаршысына айналды. Дүниежүзі тарихында мұндай ақпараттық майдан қырғи-қабақ соғыс жылдары КСРО мен АҚШ арасында болғаны белгілі. КСРО тараған соң, бұл ақпараттық қақтығыс бұлты сейілген еді. Алайда 21 ғасырда бұл дүрбелең қайтадан бой көтеріп отыр. Оған телеарналардың жаңалықтары да тартылмай қалмады. Мәселен, дәл қазіргі Ресей мен Украина арасындағы Қырым үшін өршіген тартысқа май құюшы – ақпарат құралдары. Ресей арналарын көрсең, Украинада фашистер, бандеровшылар, ұлтшылдар билікті басып алған деп шулайды да жатады. Украина телеарналары Ресейдің империялық мүддесі қайта оянды, оккупация жасалды, лаңкестік топтар шабуылдады деп дабылдатты. Екі елдің тележаңалықтары өз мемлекеттерінің мүддесін қорғау мақсатында ақпараттық соғысқа кірісіп кетті. Онда жеңу үшін олар барлық бар ескі және заманауи тәсілдерді пайдаланып жатыр. Екі ел арасындағы бауырластық қатынастар, сауда-экономикалық байланыстар, кеңестік замандағы достық ахуал бір күннің ішінде жоққа шығарылды. Есесіне мұндай плюстерді, әп-сәтте минусқа айналдыратын қарқынды үздіксіз насихаттау жобасы қолға алынды. Оның жасанды түрде ұйымдастырылғаны мынадай: науқанның бір мезгілде басталуы, жаңалықтарда ғана емес ток-шоуларда да жаппай талқылануы, бір жақты мүдделес сарапшылардың іріктеліп алынуы, көршілес және басқа елдерден одақтастардың тартылуы, тақырыпқа арналған деректі және көркем фильмдердің көптеп түсірілуі, арнайы кітаптардың шығарылуы, тәрбие орталығы болып табылатын мектептерді де араластыру, адамдардың эмоциялы әрекеттерін пайдалану сияқты параметрлерден анық көрініп отырды. Бұл қажетті пікір мен көзқарасты бір жақты дәлелдеп көрсетуге барлық мүмкіндіктер пайдаланылды. Екі елде осындай үгіт-насихаттық науқанның арнайы тұжырымдамасы жасалғаны айқын көрінді. Әр жақ өзінің тұжырымын дәлелдеу үшін телеарналардағы жаңалықтарды негізгі қару ретінде жан-жақты қолданды. Бұл арада АҚШ сарапшысы Н. Сноудың «Үгіт-насихат кең ауқымды дәлелдеуден тұратындықтан, оны жасаушыға басымдық әкеледі» [4] деген тұжырымы орынды екендігіне көз жеткізе түсеміз. Бұған қоса ақпараттық соғыстар БАҚ-тың беделін түсіріп жібергенін нақты көріп отырмыз. Мысалға, бұрындары ресейлік телеарналар ТМД елдеріндегі әріптестері үшін үлгі көрсететін көшбасшы болғаны жасырын емес. Бірақ Украинамен арадағы ақпараттық соғыстан кейін олардың абырой-беделі мүлдем төмендеп, белгілі журналистері итаршы идеологтардың қатарына кіріп кетті.

Американдық сарапшы У.Липманның «қоғамдық пікір БАҚ үшін жасалуы керек, негізді болу үшін қоғамдық пікірді БАҚ қалыптастырмау керек, белгілі бір орта қалыптастыруы қажет» [5] деген пікірінің де жаны бар. Өйткені кез-келген мәселе өзінің ортасында пісіп жетіліп барып, қоғам талқысына шығады. Журналистер сол мәселені БАҚ арқылы көрсетіп, таратады, ел назарын аударады. Бұрындары солай болып келген еді. Бірақ ақпараттық соғыс бұл журналистік қағиданың быт-шытын шығарды. БАҚ өзі түрлі тәсілдерді қолданып, оқиғаны өзі жасап, өзі мәселені туындатып, өзі соны тарататын болды. Қазір оған фейк жаңалықтар деген ат қойылып, айдар тағылды. Яғни болмаған оқиғаны болғандай етіп эфирге шығару белең алды. Бұл да

ақпараттық соғыстың бір жемісі. Мұндай сюжеттер тек Қырым оқиғасы кезінде ғана емес, Ирактағы соғыс, Израил-Палестина кикілжіңі кезінде де дайындалғаны белгілі. Ресейдің бірінші арнасының Славянскідегі крестке шегеленген бала туралы сюжеті нақты дәлелденбей жалған болып шыққаны, Ирактағы мешіттер мен ауруханалардың атқылануы туралы кейбір материалдардың шындыққа сай болмай шыққаны фейк жаңалықтың бірекі көрінісі ғана. Мұндай сюжеттерді дайындауға не себеп болды деген сауалға жауап іздесек, осындай жан түршігерлік оқиғаларды көрсету де үгіт насихат технологиясының бір түрі екендігіне көзіміз жете түседі. Сарапшы Дж.Лакофф «11 қыркүйектегі жан түршіктіретін оқиғаны ұмыту үшін «лаңкестікке қарсы күрес» сияқты одан да зор оқиға ойлап табылды» деп есептейді [6].

Ақпараттық соғыс телеарналардың беделіне кері әсер етпей жатқан жоқ. Көрермендер теледизорға телміруді қойып, мобильді телефондары арқылы интернеттегі әлеуметтік желілер тұтынушыларының санын еселеп өсіріп жатыр. Ұлыбританияның Ofcom радио, телевизия, байланыс кәсіпорындары басқармасының жүргізген зерттеулері бойынша, «интернет газет-журналдармен қоса, телевизия аудиториясын да жаулап алды» [7].

Мысалға, Италияда барлық ел тұрғындары жаңалықтарды интернеттен онлайн-режимде оқуға көшкен. Жапония тұрғындары да барлық жаңалықтарды интернеттен оқуды әдетке айналдырған. Германия мен Испанияда да осындай жағдай қалыптасқан. Өткен жылы ғана көршіміз Ресейде жарнамадан түсетін табыс көлемі жағынан телевизиядан интернет алға озып шыққан. Бұл Ресей коммуникациялық агенттіктері қауымдастығының келтірген деректері. Осыған орай сұхбат берген белгілі ресейлік committee тележурналист Владимир Познер: «Меніңше, телевизия үгіт-насихат құралы емес, негізінен ақпарат тарататын функциясын сақтаса, аудитория интернеттен теледидарға қайта оралатын болады. Бұған қоса интернет адамдардың пікірін ашық білдіруіне де мүмкіндік беріп отыр. Оны да ескермесе болмайды», - дейді [8].

Бұл тұста танымал журналист телевизияның кемшін тұсы мен оны жөндеудің жолын дұрыс меңзеп тұрғаны анық.

«Бұқаралық коммуникация құралдары ғасырлар иірімінде қарыштап дамыды. XV ғасырда – кітап, XVI – газет, XVII ғасырда журнал жарыққа шықты. XX ғасырда радио мен телевизияның жасалуы ақпарат саласында орасан зор толқыныс тудырса, ал, XXI ғасырда аталмыш коммуникация құралдарын бір арнаға тоғыстырған Интернет пайда болды» [9]. Күнде өзгеріп жатқан жаңа технологиялар заманында ақпарат тарату, телекоммуникация, байланыс салаларына енген жаңалықтар өте көп. Соның бірі – әлеуметтік желі. Интернет арқылы әлемнің кез-келген нүктесінен жедел ақпарат алуға, таратуға, тікелей пікір алмасуға жаңаша мүмкіндік пайда болды. Ең бастысы ешқандай шектеу жоқ. Сондықтан болар, әлеуметтік желіні қолданушылар саны еселеп өсіп отыр. Онымен біртіндеп қоғам және билік өкілдері де тікелей санасатын болды. Осыған орай әлеуметтік желі бұған дейін ақпарат таратудың негізгі көзі болған БАҚ-қа бәсекелес бола ала ма деген заңды сұрақ туындады.

Әлемдік ғалым-сарапшылардың пікірінше, қазіргі жаһандық заманда журналистиканың ақпараттық функциясы негізгі маңыз атқаруда. Бұл тұжырыммен келіспеуге болмайды. Өйткені басты тұтынушы жер жаһан тұрғындары үшін дүниежүзінің әр түкпірінде болып жатқан саяси, экономикалық, қаржылық, әлеуметтік, қоғамдық, ғылыми, мәдени, жарнамалық, спорттық, қылмыстық, ауа-райы туралы ақпараттар күнделікті қажеттілікке айналды. Әлемнің кез-келген нүктесінде болған жақсылы-жаманды жаңалық орын алған сәтте-ақ планетамыздың негізгі орталықтарына лезде тарап үлгереді. Бұрындары газет-журнал, радио, телевизия, ақпарат агенттіктері арқылы жария болса, бүгінде ғаламтордың жедел ақпарат жеткізу мүмкіндіктері қосылды. Зерттеуші Э. Тоффлердің «Компьютерлік технологиялар мен ақпараттық жүйелер жаңа заманның символдары, олар зауыт-фабрикаларды әкелген индустриялдық қоғамды алмастыратын болады» [10] деген пікірі дәл болып

шықты. Бұған дейін әлемнің бір елінде болған саяси, қоғамдық төтенше оқиғаны жасырып, кең таратпауға тосқауыл жасалатын. Бұл күндері ғаламтор мұндай тосқауыл әрекеттерінің быт-шытын шығарды. Болған оқиғаны ресми ақпарат құралдары жариялағанша, әлеуметтік желілер ақпаратты да таратып, түсірілімді де көрсетіп, керек десеңіз әртүрлі деңгейдегі сараптамасын да жасап тастайтын деңгейге жетті. Сондықтан ақпаратты жасырып қалу деген ұғым жойылып барады. Қазір БАҚ-нан гөрі ғаламтордағы әлеуметтік желілер ақпаратты тез тарататын болды. Бүгінде түрлі телекоммуникациялық, байланыстық мобильді жедел тарату құрал-жабдықтарының жетілуі мен қол жетімділігінің нәтижесінде болып жатқан оқиғаны нақты куәгер, яғни сол жерде тұрған кез-келген адам әп-сәтте жариялай алады. Белгілі зерттеуші Д.Нэсбиттің атап өтуінше, «Ғаламтордағы әлеуметтік желілер әр азаматтың өз үкіметінің қаншалықты тиімді жұмыс істеп жатқанын белсенді және нәтижелі қадағалауына мүмкіндік беріп отыр» [11].

Халықаралық және еліміздің сарапшылары жүргізген әлеуметтік зерттеулер бойынша, бұрынғы көрермен мен оқырманның орнын ғаламтор тұтынушысы алмастыра бастады. Сол тұтынушы жаппай орын алған оқиға туралы ақпаратты БАҚ-тан емес, тез тарататын болған соң, ғаламтордағы әлеуметтік желіден көруге көшті. Бұл БАҚ үшін жаңа бәсекелестіктің дабылы қағылғанын көрсетеді. Зерттеуші Л. Браславецтің ойынша, тіпті «Қазір әлеуметтік желіні БАҚ-тың жаңа түріне қосамыз ба деген пікірталас қызу жүріп жатыр» [12].

Кейінгі жылдары жаңалықтар шығарылымының материалдары журналист-тілшілері қатысып, көзбен көріп келген оқиғалардан ғана емес, ақпарат және пиар агенттіктерінің ақпараттарынан толығатын болды. Кардиф университетінің зерттеушілері мынадай дерек келтіреді: «Мәселен, газеттердегі ақпараттық материалдардың бесеуінің біреуі дайын ақпараттардан дайындалады. Нақты тәжірибеде, журналистік материалдардың 60 пайызы дайын ақпараттардан жасалады, 12 пайызы ғана тәуелсіз түрде дайындалады» [13].

Ал негізінде нақты оқиға ортасында болып, ақпарат тарату журналистиканың басты параметрлерінің бірі болуы тиіс. Бірақ тіпті «американдық журналистика принциптерінің» демократиялық жүйедегі бес басты функциясында ол мәселе ерекше атап өтілмеген. Онда:

Журналистика ақпарат береді, қорытынды жасайды, түсіндіреді және ұғындырады;

Журналистика зерттейді;

Журналистика ашық әңгіме өрбітеді;

Журналистика әлеуметтік ашықтықты қалыптастыруға көмектеседі;

Журналистика ашықтыққа ықпал етеді, - деп жазылған [14]. Бұның ішінде журналистің оқиға ортасында болуы нақты тұжырымдалмаған. Керісінше, әлеуметтік нақты жағдайды көрсету қанық жазылған. Қалай болғанда журналистің оқиға ортасында болып ақпарат таратуына басымдық берілуі басты критерийлердің бірі болып қалуы керек екендігі даусыз. Сонда ақпарат шынайы және дәлелді болады.

Кейбір өркениетті елдерде жаңалықтарды жазу мен көрсетудің қажеттігі жоқ деген ғылыми тұжырымдар да пайда болды. Бұл әлеуметтік желілер арқылы ақпарат алмасу кең етек алғанын меңзеп жасалған қорытынды болар. «Guardian» газетінде зерттеуші Р.Добелли жаңалықтың керегі жоқтығын былайша түсіндіреді:

- жаңалықтар нақты өмірді айқын көрсетпейді,
- жаңалықтардың дәлелі әлсіреп кетті,
- жаңалықтар мәселені ашып беретін қасиетінен айырылып қалды,
- жаңалықтар қателіктерді көбейтеді,
- жаңалықтар ойлау жүйесін кері кетіреді,
- жаңалықтар есірткі сияқты, көрермен оқиғаның жалғасын білгісі келіп тұрады,
- жаңалықтар көп уақытты алады,
- жаңалықтар белсенділікті төмендетеді,
- жаңалықтар креативтілікті жояды [15].

Осы зерттеуге қарсы пікір білдірушілер көп болды. Бұл ғылыми тұжырымның пайда болуының өзі жаңалықтардың сапасын әрдайым арттырып, жетілдіріп отыру керектігін көрсетіп тұр.

Жаңалықтарға қатысты зерттеушілер сынап жүрген тағы бір мәселе бар. Мысалға, зерттеуші Т.Фило халықаралық жаңалықтар-

ды беруде «ақпарат көп, көзқарас аз» [16] деп есептейді. Ол жаңалықтарда әр мәселеге байланысты сөз алатын сарапшылар пікірлерінде тепе-теңдік сақталмай жататындығын алға тартады. Мәселен, палестин-израил текетіресі туралы жетекші ақпарат құралдарындағы материалдарды зерттеп, саралай келе, палестиналықтарды қолдайтын сарапшылардан, израилдіктерді жақтайтын сарапшылар эфирге екі есе көп шыққанын анықтаған. Мұндай әділетсіздік Қырым, Сирия, Ирак мәселелерінде де кең етек алды. Ресейлік те, украиналық БАҚ-та пікір тепе-теңдігін сақтауға ұмтылған да жоқ. Бұл да жаңалықтар қызметтері ескеретін түйткілді мәселе. Кейде отандық телеарналар халықаралық жаңалықтарды әлемдік агенттіктердің ақпараттарын аудару арқылы таратады. Осы аудармалар кезінде өз елінің мүддесі және көрермендердің менталитеті де ескерілуі керек. Өкінішке қарай, ондай електің болмауын ислам лаңкестері, мұсылман лаңкестік тобы сияқты сөздерді жиі еститінімізден байқауға болады.

Бүгінгі жаңалықтардың бұрынғылардан түпкілікті өзгергені белгілі. Заманауи зерттеуші Ален де Боттон «Жаңалықтар дінді алмастырды» [17] деген пікір білдіреді. Бұл тұжырыммен бір жағынан келісуге тура келеді. Бұрынғылар Құран мен Библияны оқыса, қазірде ояна сала, адамдар елінде, қаласында, әлемде болып жатқан жаңалықтармен танысуға тырысады. Кітап ой түюге, пайым жасауға шақырса, жаңалықтарды есте сақтау мүмкін емес, тым жеңіл-желпі ақпар көп. Өйткені ондай ақпараттар ағымы тым ауқымды. Он күн бұрын қандай оқиға маңызды болғанын еске түсіру өте қиын. Осы зерттеуші поп-жұлдыз Тейлор Свифттің шорти киген фотосын көрушілердің саны айсберггің кішірейіп бара жатқаны туралы түсірілген фотоны қараушылардың санынан әлденеше есе көп болғанын мысалға келтіре отырып, «журналистер маңызды да, өткір, өзекті мәселелерді көтеріп, әншіні жеңудің жолдарын қарастыруы керек» дейді [17].

Боттонның бұл тұжырымы әлем журналистері үшін өте өзекті. Бұл зерттеуші қазіргі ең өтімді жаңалықтарды былайша жіктейді: саяси, әлемдік, экономикалық, белгілі тұлғалар туралы ақпараттар, төтенше оқиғалар туралы жаңалықтар, тұтынушыларға қажет ақпараттар. Оның ойынша, жаңалықтар көтерілген мәселені салмақты түрде талдай алмайтын негізгі кемшін тұс пен түйткілді аша алмайтын деңгейге түсіп кетті. Мәселен, экономика тақырыбында, салықтың деңгейі мен инфляцияға қарсы күрес туралы айтылады да, нақты оларды реттейтін рыноктың ролі туралы ештеме қозғалмайды. Білім тақырыбын алсақ, сыныптағы оқушылардың саны, мұғалімдер жалақысы, білім сайыстарындағы жетістіктер туралы қамтылады да, пәндердің жүктемесі оқушыларға ауыр емес пе, мектеп балаларға эмоционалдық және психологиялық жағынан қандай қолдау көрсетіп жатыр деген сияқты оқушылардың ынтасын арттыруға бағытталған жайттарға мән берілмейді. Зерттеушінің пайымынша, осындай келеңсіздіктер жаңалықтардың беделін түсіріп жатыр. Бұған қоса ол «жаңалықтарда өзін-өзі жасаған адамдар, бизнесін көтерген іскерлер тағы басқа табысты адамдар мен кәсіпорындар туралы тым көп ақпар берілсе, көрерменнің қызығушылығы керісінше бәсеңдей түседі, онда қызғаныш пайда болады» деп ой түйеді [17].

Қорытынды

Де Боттон пікірінше, адамзат қазіргі кезде өзінен әлдеқайда шалғай жерлерде, әлемнің әр түкпірінде болып жатқан өз өмірінен тыс ақпараттарды тез қабылдайтын деңгейге жетті. Бұрындары мұндай қажеттілік жоқ еді, адамдар көбінесе өз еліндегі ақпараттарды кең білуге тырысатын. Мұндай мүмкіндік коммуникациялық жүйелер мен демократияның дамуымен және жаһандану арқасында қалыптасып отыр. Соның нәтижесінде өзімізге қажет емес ақпараттар да ағылуда. Бұл ақпараттар тез және оқиға шағын болғанына қарамастан зорайған түрінде жетеді. Осыны зерттеуші Боттон «Бізге жаңалықтар қызметі ақпараттарды қызықтырып, жеделдетіп және үзіп жеткізу арқылы толық аяқталмаған күйінде ұсынады. Әр жағын күтуге итермелеп,

бейімдеп қояды. Осы процесс тоқтамай, созыла береді. Жаңалықтар бізге өзіміздің күш-қуатымызды, ішкі энергиямызды сезіндіретін, сенімді нығайтатын, кез-келген төтенше оқиға мен апатттарға төтеп бере алатын табиғи энергиямыздың қоры бар екендігін еске салмайтын болды. Бұл да адамзаттың әлсіз бола түсуіне әсер етіп жатыр» [17] дейді. Бұл тұжырымда да ойландыратын тұстар бар. Жаңалықтар тек шошытатын, үрей тудыратын ақпараттармен бірге, адамзаттың құндылықтарын дәріптейтін ақпараттарды беріп отыруды да ұмытпауы шарт. Де Боттон «Жаңалықтар адамдарды қорқыту, үрейлендіру арқылы аудитория жинауды оңтайлы тәсілге айналдырып алды. Тағы бірде олар ракты жазатын дәрі табылды деп, адамның үмітін оятады. Жаңалықтар қорқыныш пен үміт арқылы көрерменді өзіне жіпсіз байлау әдісін кең қолданатын болды» [17]. Бұл да бүгінгі жаңалықтардың барлығында бар заман ағымы тудырған, нарық туғызған әдіс-тәсілдер екендігі сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Деннис Э., Мэрилл Д. Беседы о масс-медиа. / Москва: Вагриус, 1997. – С.35, С.107
2. Борецкий Р. А. Осторожно телевидение / Москва: 2002, С.38
3. DOING WELL AND DOING GOOD: How Soft News and Critical Journalism Are Shrinking the News Audience and Weakening Democracy – And What News Outlets Can Do About It by Thomas E. Patterson Joan Shorenstein Center on the Press, Politics and Public Policy John F. Kennedy / School of Government Harvard University, 2010.
4. Snow N. Information war. – New York, 2003.
5. Lippmann W. Public opinion. – New York, 1997.
6. Lakoff G. The political mind. A cognitive scientist's guide to your brain and its politics. – New York, 2009.
7. Исследования Ofcom, сентябрь 2012 г.
8. pozneronline.ru
9. Насимов М.Ө. Жаһандық ақпараттық кеңістік шарттарындағы тәуелсіз Қазақстанның имиджін қалыптастыру мәселелері // Егемен Қазақстан. – 2011. – 22 ақпан.
10. Тоффлер Э. Шок будущего / Москва: АСТ, 2001, С.34.
11. Несбит Д., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-х гг.: Мегатенденции. Год 2000 / Москва: 1992.
12. Браславец, С. А. Социальные сети, как средства массовой информации: к постановке проблемы / С. А. Браславец // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика.– 2009. – № 1. – С. 125 – 132.
13. Lewis J. ao Four rumours and an explanation; a political cconomic account of journalists 'changing newsgathering and reporting practices. – Journalism Practice. – 2008. – Vol. 2. – N 1.
14. Craft S. a.o. Principles of American journalism: an introduction. – New York, 2013
15.News is bad for you. URL: https://www.theguardian.com/media/2013/apr/12/news-is-bad-rolf-dobelli (Date view 21.02.2021)
16. Фарнсуорт, Фило Тейлор. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Фарнсуорт,_Фило_Тэйлор (Дата обращения 03.05.2021)
17. The Difficulties of Consuming News URL:https://www.huffingtonpost.com/alain-de-botton/news-consumption-difficult-_b_4848709.html (Дата обращения 03.05.2021)

[1]E.B. Zhumatayev, [2]K.Auesbay

[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

[2]JSC RTRK «Kazakhstan», Atyrau, Kazakhstan

The impact of digital technology on the news service

Abstract. The article considers the features of the news service's activity during the period of rapidly developing information flows in the era of communication technologies. The article analyzes the scientific conclusions of such world researchers as Everett Dennis, John Merill, John Nasbit, Alvin Toffler, Rolf Dobelli,

Taylor Filo, Alain de Botton, and Thomas Pattersen. The article considers the judgments of such Russian scientists as Lada Braslavets and Rudolf Boretsky. There were studied and analyzed the works of global experts Neil Snow and Walter Lipman. The article analyzes twelve factors that should be considered by global research scientists.

The article analyzes views of world experts as a modern trend, the trend of introducing all kinds of entertainment elements that involuntarily attract the attention of viewers to the essence of the news. In the formulation of conclusions about such steps taken in the digital age in order to reach a wide audience, the author refers to the research of Russian professor Rudolf Boretsky.

There were studied processes of the influence of the information war and uncompromising competition on the television news service in detail based on the research of world scientists and summarized by the author's judgments.

The article examines the activities of the news service in the era of digital transformation on the example of such domestic TV channels as «Khabar 24», «Khabar», «Kazakhstan», «Astana», «CPC», «Channel 31» and» Ort-Eurasia».

The authors also present an analysis focusing on the problem of dividing news into «hard» and «soft» in the modern news distribution service.

The study contains textual analyses, scientific conclusions, and definitions of global scientists.

Keywords: media and technologies, digital society, news service, information war, transformation, information, television.

[1]Е.Б. Жуматаев, [2]К. Ауесбай

[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

[2]Атырауский филиал АО РТРК «Казахстан», Атырау, Казахстан

Воздействие цифровых технологий на службу новостей

Аннотация. В статье рассмотрены особенности деятельности службы новостей в период стремительно развивающихся информационных потоков в эпоху коммуникационных технологий. Анализируются научные выводы мировых исследователей Эверетта Денниса, Джона Мэрилла, Джона Нэсбита, Элвина Тоффлера, Рольфа Добелли, Тейлора Фило, Алена де Боттона и Томаса Паттерсена, затронуты суждения российских ученых Лады Браславец и Рудольфа Борецкого. Также рассмотрены работы известных экспертов Нила Сноу и Уолтера Липмана. Анализируются двенадцать факторов, которые должны быть учтены глобальными учеными-исследователями.

Вместе с тем изучается современный тренд, отмеченный мировыми экспертами: внедрение всевозможных развлекательных элементов, которые невольно привлекают внимание зрителей к сути новостей. Формулируя выводы о подобных шагах, предпринимаемых в условиях цифровой эпохи в целях охвата широкой аудитории, автор обращается к исследованиям российского профессора Рудольфа Борецкого.

Подробно изучены, на основе исследований мировых ученых, процессы влияния информационной войны и бескомпромиссной конкуренции на телевизионную службу новостей и представлены собственные суждения автора.

Рассмотрена деятельность службы новостей в эпоху цифровой трансформации на примере отечественных телеканалов «Хабар 24», «Хабар», «Казахстан», «Астана», «КТК», «31 канал» и «Орт-Евразия».

Автор также осуществляет научный анализ, акцентируя внимание на перемещении официальных и «мягких» новостей в современной новостной службе.

В исследовании встречаются текстовые анализы, научные выводы и определения ученых с мировым именем.

Ключевые слова: медиа и технологии, цифровое общество, служба новостей, информационная война, трансформация, информация, телевидение.

References

1. Dennis E., Merill D. Besedy o mass-media [Conversations about mass media]. / Moskva: Vagrius, 1997. – С.35, С.107

2. Boreckij R. A. Ostorozhno televidenie [Caution television] / Moskva: 2002, C.38
3. DOING WELL AND DOING GOOD: How Soft News and Critical Journalism Are Shrinking the News Audience and Weakening Democracy – And What News Outlets Can Do About It by Thomas E. Patterson Joan Shorenstein Center on the Press, Politics and Public Policy John F. Kennedy / School of Government Harvard University, 2010.
4. Snow N. Information war. – New York, 2003.
5. Lippmann W. Public opinion. – New York, 1997.
6. Lakoff G. The political mind. A cognitive scientist's guide to your brain and its politics. – New York, 2009.
7. Issledovaniya Ofcom, sentyabr' 2012 g.
8. pozneronline.ru
9. Nasimov M.Ө. Jahandyq aqparattyq kenistik sharttaryndagy tauelsiz Qazaqstannyn imidzhin qalyptastyru maseleleri // Egemen Qazaqstan. – 2011. – 22 aqpan.
10. Toffler E. Shok budushchego / Moskva: ACT, 2001, S.34.
11. Nesbit D., Eburdin P. CHto nas zhdet v 90-h gg.: Megatendencii. God 2000 / Moskva: 1992.
12. Braslavec, S. A. Social'nye seti, kak sredstva massovoj informacii: k postanovke problemy / S. A. Braslavec // Vestnik VGU. Seriya: Filologiya. ZHurnalistika.– 2009. – № 1. – S. 125 – 132.
13. Lewis J. ao Four rumours and an explanation; a political cconomic account of journalists 'changing newsgathering and reporting practices. – Journalism Practice. – 2008. – Vol. 2. – N 1.
14. Craft S. a.o. Principles of American journalism: an introduction. – New York, 2013
15. News is bad for you. URL: https://www.theguardian.com/media/2013/apr/12/news-is-bad-rolf-dobelli (Date view 21.02.2021)
16. Farnsuort, Filo Tejlor. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Farnsuort,_Filo_Tejlor (Data obrashcheniya 03.05.2021)
17. The Difficulties of Consuming News URL:https://www.huffingtonpost.com/alain-de-botton/news-consumption-difficult-_b_4848709.html (Data obrashcheniya 03.05.2021)

Авторлар туралы мәліметтер

Е.Б. Жұматаев – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.
Қ.Әуесбай – «Қазақстан» РТРК АҚ Атырау филиалы директоры, филол. ғ.к., Атырау, Қазақстан.

E.B. Zhumataev – L.N. Gumilyov Eurasian National University,Nur-Sultan, Kazakhstan.
K. Auesbay – Candidate of Philological Sciences, Director of the Atyrau branch of JSC RTRK Kazakhstan, Atyrau, Kazakhstan.

ХҒТАР 19.51.09

Ғ.М. Ақсейіт*

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
***Байланыс үшін автор:** galiya_76@mail.ru

«Еңбекші қазақ» газетіндегі Алаш қайраткерлері туралы жарияланымдар

Аңдатпа. *Ғылыми мақалада кеңестік кезеңде жарық көрген «Еңбекші қазақ» газетіндегі Алаш қайраткерлеріне, олардың мақсат-мұратына қарсы жазылған жарияланымдар сарапталады. Автор өткен ғасырдың 30-жылдары жазықсыз саяси қуғын-сүргін құрбандары болған қайраткерлерді орынсыз қаралау жұмыстыры осы баспасөз бетінен орын алғандығы туралы деректер келтіреді. Алаш қайраткерлерімен бірге кеңестік саясат жолындағы қаламгерлердің пікірі мен нақты құжаттар қатар берілген.*

Түйін сөздер: *Алаш қайраткерлері, «Еңбекші қазақ» газеті, идеологиялық майдан.*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-58-63

Кіріспе

1928-жылдары қазақ жерінде кеңес өкіметі орнап, біршама нығаюға бет алғаннан кейін жаңа өкімет тұсында да ұлтына адал қызмет атқарған алаш қайраткерлерін қуғындау, екі сөздің бірінде күйелеу сынды жағымсыз құбылыстар үдей түсті. Осы жылдардағы «Еңбекші қазақ» газетіндегі мақалалардың көбі айтыс-тартысқа, дау-дамайға құрылды. Бұл туралы белгілі ғалым Т. Қожакеев кеңестік көзқарас тұрғысынан жазылған ғылыми еңбегінде былай дейді: «20-жылдардағы «Еңбекші қазақты» ерекшелендіретін бір белгі – ол бұл тұста сын мен өзара сынның туын өте биікке көтерді. «Бетің бар, жүзің бар» демей, ашық айтудың, батыл сынаудың үлгісін көрсетті. Бұл тұста сілкіленбеген, сын естімеген қоғам қайраткері, өнер өкілі қалмады десе де болады. Газет бұл тұста жеке адамдар, нақты мәселелер жөнінде де пікір таласына, айтыс жүргізуге кең жол ашты. Сыналған, кіна тағылған ақын, жазушы, қоғам қайраткерлеріне уәж айтуға, өзін-өзі ақтауға немесе мойындауға мол мүмкіндік берді» [1, 27-б.]. Яғни, орынсыз қаралаған мақалаларға жауап беруге мүмкіндік бергенннің өзі әділдіктің бір көрінісіндей бағаланған.

Зерттеу әдісі

Зерттеу барысында жалпы философиялық, тарихи-салыстырмалы, логикалық, жеке ғылыми әдістер пайдаланылды. Сонымен қатар «Еңбекші қазақ» газетіндегі 50 шақты мақаланы оқу, талдау барысында контент-тал-

дау, мәтін талдау, бақылау, болжау әдістері қолданылды.

Талқылау

Тәуелсіздік жылдарында жазылған деректер былай дейді: «20-жылдардың соңына қарай республикадағы саяси жағдай шектен тыс ушығып, зорлық-зомбылыққа жол ашылды. 1927-29 жылдар аралығында қазақ зиялыларының арасында өзіндік пікірі бар азаматтардың барлығы да «ұлтшыл» деген айыппен қызметтен қуылды. Кемшілік, қателіктерді әшкерелеуде сынды, өзара сынды күшейту қолға алынды. Бүкілодақтық коммунистік партияның XV съезд шешіміне орай «Еңбекші қазаққа» 1928 жылдың 8 қаңтарында Ф.И. Голощекиннің Қызылорда қаласындағы коммунистердің жалпы жиналысында жасаған баяндамасы жарық көріп, «жікшілдер» деп атанған Троцкий мен Зиновьев артынан еріп жүргендер пролетариат табына қарсы шығушылар бұл шаруашылықтың өсуіне қиыншылық тудыруда деп келтірілді және жікшілдермен күресіп, олардың түп-тамырын құрту қажеттігін баса көрсетті» [2, 359-б.]. Тағы бір тарихи деректерде төмендегідей мәліметтер келтірілген: «20 ж. аяғында жағдайды ушықтыру мен күдікшілдік жаппай сипат алды. Орталықта троцкишіл-зиновьевшіл оппозициямен және «оңшыл оппортунистермен» күрестің күшеюі ұлт республикаларында ұлт-азаттық қозғалысының өкілдерін жазалау түрінде көрініс тауып жатты. 1928 жылдың аяғында «буржуазияшыл ұлтшылдар» деп аталғандардың – бұрынғы Алашорда қайраткерлерінің ішінен 44 адамға жалған айып тағылып, қамауға алынды. Олардың ішінде А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, Х. Ғаббасов және басқалар бар еді. Құрамында М. Тынышпаев, Х. Досмұхамедов, Ж. Досмұхамедов, Ж. Ақпаев, Қ. Кемеңгеров және басқалары бар ұлттық интеллигенцияның (40 адамдай) басқа тобы 1930 жылы қыркүйек қазанда қамауға алынды. Олардың ішінен 15 адам Ресейдің орталық қаратопырақты облысына жер аударылды. Бұлардың барлығы 1937-1938 жж. жазаланды». 1937 жыл демекші, соңғы уақыттарда табылған, қанқұмар Голощекиннен кейін Қазақстан басшылығына келген Мирзоянның Сталинге тікелей жөнелтілген мына бір хаты қазақты ұлт ретінде жою саясатының айқын дәлелі. Оның мазмұны төмендегідей: «Антикеңестік элементтер бойынша бізге бірінші категория бойынша 8 мың, екінші категория бойынша 8 мың адам репрессиялау құқығы берілген болатын. Біз 10 желтоқсанға дейін бұл межені толық орындап қана қоймай, көрсетілген шектен 1600 адамды артық репрессиялаймыз. Кеңес жауларын түп-тамырымен толық жою үшін бірінші категория бойынша қосымша 600, екінші категория бойынша қосымша 1000 адамды репрессиялауға рұқсат беруіңізді сұраймыз».

1920-жылдардың екінші жартысындағы баспасөз бетіндегі жаппай қаралау мен қудалаудың көздегені осы болатын. Бұл жағдайда ең өкiнiштiсi – қазақ оқығандарының екі тарапы да ұлт қамын күйттеу жолында жүріп, бірін-бірі қаралап, күйелегендігі. Коммунистік партия жолында жүргендердің олай етпеске шаралары да жоқ еді. Төмендегі тағы бір тарихи құжатта мынадай дерек келтірілген: «1920 жылдардың аяғы мен 1930-жылдардың басында КСРО-ның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы дағдарыс шиеленісе түскен сайын Кеңеске қарсы зиянкес элементтер мен астыртын ұйымдарды іздеу кең өрістей берді. Шахталар мен кәсіпорындарда кездейсоқ авариялар болса, колхоздар мен совхоздарда мал өлсе, өрт және табиғи апаттар болса – бәрі де тап жауларының әрекеті деп түсіндіріліп, осыған сай халық жауларына және кеңеске қарсы деген бүлікші ұйымдар жөнінде қолдан жасалған қылмысты іс қозғалды». Осыдан-ақ «жау іздеу» науқанының түп-төркіні қайда жатқандығын аңғаруға болады. Бұл іс жоспарлы түрде іске асырылып, үздік нәтижеге ұмтылуға негіз болды.

«Жау іздеу» саясатының асқынғаны соншалық, қолына қалам ұстағандардың барлығының осыған дейінгі жазған-сызғандарынан өзгеше астар іздеу, кеңес өкіметінің саясатына қайшылықты көзқарас табу науқаншылыққа, жарысқа айналып кетті.

Соның бір жарқын көрінісі – Сәбит Мұқанов белгілі қаламгер Ілияс Жансүгіровтің

«Сағанақ» атты кітабына авторға ескертпестен беташар жазып, мынадай сын таққан: «...бірақ Ілиястағы дұрыстыққа жатпайтын әдет – ол *ел* деген сөзді көп қолданады: «еліме», «елім үшін», «елімнің жайы» деп көбірек сөйлейді. Бұл ауру жалғыз Ілияста емес, осы күнгі жазушылардың біразында әдетке айналып барады. Тегінде ол әдет жақсы әдет емес, *ел* ішінде кімдер жоқ? Елге бай да, молда да, атқамінер де, би де, төре де, орташа да, саудагер де, кедей де, батырақ та кіреді. Мұндай «бұқарашылдық» қазақ еңбекшілеріне қызмет етем дегендерге ыңғайлы емес, дұрыс емес...». Осыған Ілияс Жансүгіровтың «Еңбекші қазақтың» 1928 жылғы № 1104 санында «Бетім анандай емес, мынандай» [3] атты жауап хаты жарияланған. Осыдан көретініміз – «ел» деген бір ауыз сөзді қолданғаны үшінақ «шолақ белсенділердің» көрсетуімен жау ретінде қуғындалып кету қаупі туған.

Коммунист Сәбит Мұқанов Ахмет Байтұрсыновтың «Ура» деген ұранды «Алаш» деп аударғанына қатты шүйлігіп, мақала жазады. Онда былай дейді: ««Әскерлік атаулары» деген кітап шықты. Кітаптың сыртына «бұл кітап білім комиссиясының қаулысымен алынды» деп «Ахаң» мен Нұрымұлының «мүбарак» қойған қолдары бар. «Ура»-ның «Алаш» болуы осы кітаптың ішінде. Ахаң «Алашты» жақсы көретін шығар ғой. Аузы дағдыланып кеткен сөзі-ақ шығар. Әйткенмен советский ақшаны алып отырып, советский кітаптың ішіне «Ураны» «Алаш» деп аударуға Ахаң үйреткен дағдысын қолданбай-ақ қою керек еді. Өйткені кітап «Алаш Орданыкі» емес, советский ғой. Ғаббас Нұрымұлы – Алаш орданың сенімді жасының біреуі. Ол жас жігіт, жас жігітте қызулық, албырттық болмай қоя ма, Ғаббастыкі жастығы, қызулығы болсын. Ал 60-қа тақалып, байсалды кісі болған Ахаң «ақсақалдыкі» не? Ахаңның «Алаш орданы» сүйетінін кім білмейді! Бірақ оны өзге жерде-ақ ретін тауып енгізіп, советский ақша беріп отырған советский кітапқа енгізбей-ақ қоюы керек еді.

« ...Бір сөзде сонша байланатын не тұр?» дейтіндер болар. Бұл сөз біреу болса да, берегей сөз. Жаман айтпай жақсы жоқ. Ертең соғыс бола қалып, Алаш орда «бас көтерсе» біз Алаш ордамен соғысқан шабуылға барғанда Ахаңша «Ураның» орнына «Алаш!» деп шабамыз-дағы. Алда, масқара-ай, ұят-ай.

«Әскерлік атауларында» оңған «термин» шамалы. Соның ішінде оңбағанның оңбағаны былай тұрсын, төңкеріске қарсылық (контрреволюция) иісі аңқып тұрған – осы «Алаш». [4]

Өз қағынан, тілінен жеріну пиғылында жазылған бұл мақалаға Ахаң аса сабырмен, өзіне тән бұлтартпас дәлел-деректермен, сәл кекесін аралас уытты тілмен тиісті жауабын береді: «Енді орыстың «Ура» ұранына келейік. Оны да Сәбитше тексерейік. Сәбитше тексеру үшін, Сәбитше болжалға салайық та сұрайық.

«Ертең соғыс бола қалып, орыстың ақтары басын көтерсе, оларға қарсы орыс коммунистері, қызыл әскері шапқанда: «Ура» – орыс байлары, жанаралдары, патшалары, солдаттары тұтынған, қолданған ұран еді» деп «уралауды» ұялып айтпай ма екен? Немесе қазақтың байлары «Алаш» ұранын қолданған кезде орыс байлары «Ура» ұранын қолданбады ма екен? Ертең бас көтергенде орысқа қарсы «Уралап» шаппай ма екен? Болмаса ақтар «Уралап» шапқанда, қызыл әскер аққа қосылып кете ме екен?

Орыс байлары, патшалары қолданған «Ураны» айтуға орыс коммунистері ұялғанда, қазақ байлары қолданған «Алашты» айтуға ұялатын мұнысы несі екен? Әлде «Ура» орыстың байлары, ақтары қолданбайтын, тек қана жарлылары, қызылдары қолданатын интернационалдық ұран болған ба екен?

Оны Сәбит білмесе, біз білмедік. Сәбит не дейді? Коммунист партиясы не дейді?

...Ертең «Алаштап» шапсақ, Алаш орда болып кетеміз деген – түкке тұрмайтын дәлелсіз сөз. «Уралап» шапқаннан орыс қызыл әскері ақтар солдаты болып шықпайтын болса, «Алаштап» шапқан Сәбит Алаш орданың адамы болмайды» [5]. Бұл мысалдардан алаш қайраткерлерінің басына небір алмағайып күндер туса да, соңғы демі біткенше ұлт қамын көздегенін байқаймыз. Қазіргі тәуелсіздік кезеңде де дәл осы «ура» ұранының қазақша баламасы әлі табылмағаны рас. Біздіңше, Ахаңдар ұсынған «Алаш» ұранын қолданатын кез енді келді. Алаш қайраткерлері көсемсөзі

осындай өміршеңдігімен құнды. Олардың өткен ғасыр басында жазған мақалаларынан тәуелсіздігімізге тірек болар құнды ойлар мен пікірлер жетіп-артылады. Себебі олар өр рухты, санасы өзге тілмен уланбаған, туған халқы үшін жанын да құрбан етуге даяр арда азаматтар еді.

Бұл бұл ма, коммунистік партияның «шолақ белсенділері» шімірікпестен ұлт кемеңгері, данышпан Абайдың өзіне ауыз салғанына куә болдық. Ілияс Қабылұлы деген автор Абай пәлсапасын зерттей келіп, төмендегідей ой түйеді: «Міне, жоғарыда сөйлегендерге қарап, біз Абайдың палсапасын әр нәрсені бір көксейтін, түрлі бағыттан құралған байшыл, құдайшыл пәлсапа деп айта аламыз. Бұл пәлсапа осы күнге шейін қазақтың қалың еңбекшілері мен зиялылардың арасында кең орын алып келді. Кітап, дәптерлерге жазылып, баяндамалар мысал ретінде сөйленіп келді. Бұған ешкім мұның қалай демеді, қарсы болған жоқ. Бұл мұнан 5-6 жыл бұрын болса, ол ұят, ол үлкен күнә болмас еді. Өйткені ол уақытта еңбекшілер үстемдігі жаңадан орнап, енді нығайып келе жатыр еді. Енді октябрь төңкерісі 11 жасқа шығып, Қазақстан халқының тұрмысында өзгеріс болып отырған кезде бұл үлкен ұят, үлкен күнә. Сондықтан Қазақстандағы партия ұйымының салт-сана майданындағы міндетінің бірі – абайшылдықты жою болу керек. Оның үшін партия, кеңес жұртшылығының мәдениет майданындағы күшінің бәрін жинап алып, Абайдың пәлсапасына, Абайдың жолын қуып жүргендерге қарсы күрес ашу, оны тездету керек» [6]. Ұлтымыздың маңдайына біткен кемеңгерін осылай қаралаудан кейін-ақ кеңес өкіметінің алған бағытын шамалауға болады. Қазақ арасындағы ұлтшылдықты жою үшін елді өткенінен бездіру, қадірлісін аяққа таптау сынды құралдардың бәрі қолданылды. Жалпы жұрт санасын кеңес идеологиясына табындыру үшін ештеңеден тайынбады. Бірақ мұндай күлкі тудыратын «сындардың» ұлылыққа討 титтей де болса көлеңкесін түсіре алмағанына тарих куә.

Қазақтың қамын ойлай отырып, бір мезгілде «жауына» айналған ұлт тұлғаларының ұшан-теңіз еңбектері де осы газет бетінде сайрап жатыр. Мәселен, Қазақстанның астанасы қай қала болу керек деген сұрақ сол кезде қызу талқыға салынған. Сонымен қатар Түркістан республикасындағы қазақ жерлерін Қазақстанға қосып алу мәселесі күн тәртібінде тұрды. Билік басындағылар сол кездері қазақ көп қоныстанған Ташкент қаласын астана жасауды ұсынды. Оның себептерін түсіндіріп, дәлелдеу үшін көп жұмыстар жүргізіп, халық саны жөнінен нақты статистикалық деректерге жүгінді. Соның арқасында Қазақстанның оңтүстік облыстары Қазақстанға қосылып, территориялық аумағы мен халқының саны бірнеше есе ұлғайды. Бірақ, ежелден қазақтың атақонысы саналған Ташкент қаласын астана ете алмады.

Ұлт қайраткерлерінің дәл осы жолдағы жанкешті еңбектері өздерін қаралауға негіз болған. Кеңес билігі қазақтың қайсар ұлы Сұлтанбек Қожановтың өз халқының жоғын жанын сала жоқтауын жақтырмаған. Ораз Исаевтың жазуынша, «Халық көсемі» бірде оған былай деп шүйілген: «Қожанұлы ылғиына қазақ елінің өзгешелігін тым көпіртіп, үлкейте айтады. Күншығыс ұлт республикалары мен Кеңес Одағындағы кәсібі күшті аудандардың тағдыры, тілегі бір екенін ұмытады. Социалдық жұмыстарды ескермейді. Бар жұмысы ұлт тілегін үстем қылу, соған лайықтап қана істейді. Бұл пікірдегі жолдастар ұлт ішіндегі, ұлт республикасындағы істерге аз көңіл бөледі. Істің бұл жағын бұлар өз бетімен өше берсін деп біледі. Мұны үлкен жұмыс деп білмейді. Бұларша ең үлкен жұмыс – республиканың шегін кеңейту, «сыртқы» саясатпен шұғылдану, іргелес отырған республикалармен айтысып, таласу, көбірек жерін, елін өзіне қосып алу, сөйтіп өз еліндегі байшылдарға, ұлтшылдарға жақсы кісі болып көріну. Бұл пікірдің аяғы келіп мұндай коммунистерді социалшылдық тілектен, жолдан алыстатады. Мұндай коммунистер кәдімгі байшыл, ұлтшылдардың бірі болып шығады» [7]. Сұлтанбектің өр мінезділігі мен қайсарлығы туралы С. Мұқанов «Есею жылдары» атты еңбегінде былай дейді: «Ол өзге түгіл, Сталиннің өзімен

жұлқыса кетуге тайынбайтын адам. Бір жиналыста Сталин Қожановқа қалжыңдап: «Қалың қалай, Шыңғысхан?» - десе, Қожанов оған: «Мен емес, өзің - Шыңғысхан» депті. Ол – сондай батыл сөйлейтін адам» [8, 125 б.].

Міне, Кеңес өкіметінің зәре-құтын алған, иделогиялық майдан ашу арқылы жоспарлы түрде санақ жүргізе отырып көздерін жойған ұлт ардақтыларының қабілет-қарымы, ұлтқа жанашырлығы осындай еді. Оларды туған халқына «жау» еткен де осы ұшан-теңіз еңбектері.

Нәтижелер

«Еңбекші қазақ» газеті кеңестік кезеңдегі идеологиялық майданның құралы ретінде пайдаланылған. Алаш қайраткерлеріне қарсы қаралау, бір жақты сынап-мінеу, орынсыз жау ету тұрғысындағы мақалалар көптеп жарияланды. Өзара сын, полемикалық мақалаларға көптеп орын берілді.

Алаш қайраткерлері Қазақстан территориясының аумағын ұлғайту жолында ұшан-теңіз еңбек сіңірген. Қазақстанның астанасы қай қала болу керек деген мәселе төңірегінде терең зерттеу жұмыстарын жүргізіп, ол туралы баспасөз беттерінде мақала жариялап отырған.

Қорытынды

Өткен күннің бет-бейнесін айна-қатесіз көз алдыңа әкелетін ең объективті құрал – баспасөз екендігі дәлелдеуді қажет етпейді. Әркімнің тарихтағы орны мен атқарған қызметін саралауда осы баспасөз жарияланымдары нақты тұғыр болатыны рас. Жазықсыз қуғын-сүргін көріп, атылған ардақтыларымызды ақтап алар деректер де осы баспасөз беттерінде сайрап жатыр. Олар туралы осыған дейін бірлі-жарым ғылыми еңбектер жазылғаны болмаса, жалпы ұлтты тәрбиелеуде, ұлтжанды ұрпақ қалыптастыруда идеологиялық тұғырға айналмай отырғаны өкінішті. Ұлт қайраткерлері туралы нақты деректерге сүйеніп кинофильмдер, әдеби-драмалық шығармалар жазылып, сахналанса олардың өміршең идеялары бүкіл халық жүргеніне жол тауып, тәуелсіздігімізді баянды ету жолында қызмет етері сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қожакеев Т. Жыл құстары. – Алматы: Қазақстан, 1991.
2. Смағұлова С. Қазақ мерзімді баспасөзі: шығу тарихы мен деректік маңызы. – Алматы: Елтаным баспасы, 2011.
3. Жансүгірұлы Ілияс. Бетім анадай емес, мынадай // Еңбекші қазақ. –1928. – № 77.
4. Сәбит. Алаш-Ура // Еңбекші қазақ. – 1928. – № 15.
5. Ахмет. Сәбитке жауап // Еңбекші қазақ. – 1928. – № 21.
6. Ілияс Қабылұлы. Абай және оның пәлсафасы туралы // Еңбекші қазақ. – 1928. – № 208.
7. Исаұлы Ораз. Тағы да Алашорда туралы // Еңбекші қазақ. – 1928. – № 230.
8. Мұқанов С. Есею жылдары. – Алматы: Қазақстан, 1964.

G.M. Akseiit
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The “Enbekshi Kazakh” newspaper about the figures of Alash

Abstract. The article analyzes publications in the “Enbekshi Kazakh” newspaper of the Soviet period against the leaders of Alash and their goals. The events that took place in the 30s of the last century are highlighted -

cases of unfounded slander in the periodicals of victims of political repressions. The article focuses on polemical publications of Soviet writers and figures of Alash on political topics.

Keywords: doers of Alash, "Enbekshi Kazakh" newspaper, ideological struggle

Г.М. Аксеит

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева. Нур-Султан, Казахстан

Газета «Еңбекші қазақ» о деятелях Алаш

Аннотация. В статье анализируются публикации в газете «Еңбекші қазақ» советского периода против деятелей Алаш и их целей. Освещены события, имевшие место в 30-е годы прошлого века - случаи необоснованной клеветы в периодической печати жертв политических репрессий. Рассмотрены полемические публикации советских писателей и деятелей Алаш на политические темы.

Ключевые слова: деятели Алаш, газета «Еңбекші қазақ», идеологическая борьба.

References

1. Kojakeev T. Jyl kustary [Birds of the year]. – Almaty: Kazakhstan, 1991.
2. Smagulova S. Kazak merzimdi baspasozi: shygu tarikhy men derektik manyzy [Kazakh Periodical Press: history of origin and factual significance]. – Almaty: Eltanym baspasy, 2011.
3. Jansugiruly Iliyas. Betim anadai emes, mynadai [My face is not like] // Enbekshi Kazakh. – 1928. - – № 21.
4. Sabit. Alash-Ura [Alash-URA] // Enbekshi Kazakh. – 1928. – № 15.
5. Akhmet. Sabitke jauap [Sabit said] // Enbekshi Kazakh. – 1928. – № 21.
6. Iliyas Kabyluly. Abai jane onyn falsafasy turaly [About Abay and his philosophy] // Enbekshi Kazakh. – 1928. – № 208.
7. Isauly Oraz. Tagy da Alashorda turaly [And again about Alashorda] // Enbekshi Kazakh. – 1928. – № 230.
8. Mukanov S. Eseiu jyldary [The Years of adulthood]. – Almaty: Kazakhstan, 1964.

Автор туралы мәлімет

Ақсейіт Ғалия Манатқызы – филология ғылымдарының кандидаты, баспасөз және баспа ісі кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Akseiit Galiya Manatkyzy – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Printing and Publishing, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

ХҒТАР 19.41.07

О.Ж. Ошанова*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
***Байланыс үшін автор:** kulpnai@mail.ru

Қазақстандағы балалардың киберқауіпсіздігі: проблемалары мен шешу жолдары

Аңдатпа. *Бұл мақалада қазіргі кезде елімізде өзекті болып отырған интернет кеңістігін құқықтық тұрғыдан реттеу мәселесінің маңыздылығы сипатталады. Оның ішінде ғаламтордың балалар үшін зиянды қауіп-қатерінің күннен-күнге артып келе жатқандығы туралы сөз болады. Бұл сұрақ біздің еліміздің ғана емес, барлық әлемнің құқық қорғаушылары мен БАҚ өкілдерін толғандырып отыр. Мұның себептері де салмақты, біріншіден, бұл ұлттық қауіпсіздік, азаматтардың құқықтары мен еркіндіктерін қорғау, екіншіден, сөз бостандығы мен жариялылығы мәселелерімен тығыз байланыста қарастырылатындығында болса керек. Әлемнің дамыған елдерінде интернет кеңістікті заңдық тұрғыдан реттеу тәжірибесі кеңінен қолданылып келеді және олар ғаламтордың шексіз мүмкіндігін заңсыз әрекет етуші күштердің пайдалануына тосқауыл қоюдың түрлі әдіс-тәсілдерін ойластырып қойған.*

Автор еліміздегі әлеуметтік желілердің балаларға қолжетімділігі және оның ықпалы туралы деректерді алға тарта отырып, бұл бағытта мемлекет пен қоғам тарапынан заңдық реттеу шараларын қолға алу қажеттігін көрсетеді.

Бұл тұрғыдан алғанда біздің елімізде бұл мәселе соңғы екі-үш жылда ғана қоғам тарапынан кеңінен талқыланып, заңдық тұрғыдан реттеудің қатаң шаралары қолға алынып жатыр. Мақала авторы осы бағыттағы шетелдік реттеу шараларын жан-жақты талдай келіп, сонымен қатар олардың озық тәжірибелерін сараптайды. Мәселен, терроризмді насихаттау, бейәдеп сөзбен балағаттау мәселелерін реттеуге қатысты атқарылып жатқан жұмыстарды жүйелі сөз етеді. Осылайша нақты деректер негізінде мәселені салыстыра қарастырып, еліміздегі интернет кеңістікті бақылаудың кемшіліктері мен жетілдірер тұстарын ашып көрсетеді.

Еліміздегі ақпаратты бұғаттау және оны қайта қалпына келтіру тәртібі ақпараттың немесе ақпараттық ресурстың мазмұнына тікелей қатысты. Заңнама бойынша олар жүйеленіп, нақты атап көрсетілген.

Түйін сөздер: *интернет, құқықтық реттеу, балалар құқығы, ақпаратты бұғаттау, ақпаратқа қолжетімділік, қауіпсіздік.*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-64-70

Кіріспе

Бүкіләлемдік ақпараттық кеңістік, яғни интернет өзінің бұқаралық сипаты және әлемнің көптеген елдерінің адамдарының қолжетімділігі арқасында жаңа заманның қажетті бөлігіне айналып отыр. Бүгінгі күнде интернеттен келер қауіп салдары ядролық қа-

рудан келер қауіппен теңестіріліп отырғаны жайдан-жай емес. Технологиялар біздің күнделікті өмірімізге етене кіріп кеткені соншалықты, біз олардың пайдасын ғана ойлап, зияны туралы жүйелі түрде бағамдай бермейміз. Интернет әлемдік желіде бақылаусыз немесе мақсатты түрде деструктивті ақпараттардың түрлі ағымдарын таратудың алаңына айналып отырғаны да жасырын емес, олай болса бұл саланы заңдық тұрғыдан реттеуде шетелдің озық тәжірибелерін үлгі етіп, сонымен қатар мемлекеттік бақылауды да күшейту қажет.

Егер де бұрынғы жылдары ата-аналар балаларына келер қауіпті тек үйден сыртқары жерден күтсе, қазіргі кездегі қауіп-қатер көзі - үйдегі компьютер мен баланың қолындағы ұялы телефоны. Бұл - қазіргі заман шындығы. Осы орайда таяуда еліміздің парламент мәжілісінде балалардың құқықтарын қорғау мақсатында ҚР кейбір заңнамалық актілеріне түзетулер мен толықтырулар енгізу туралы заң жобасы мақұлданды [1]. Мұның ішінде еліміздегі шетелдік әлеуметтік желілерді шектеу мәселесі де бар. Біз мақаламызда осы мәселені теориялық және тәжірибелік тұрғыдан талдаймыз.

Зерттеу әдістері

Тақырыпқа орай статистикалық мәліметтерді және қажетті деректерді жинастыру, оларды талдау, саралау, салыстыру, сонымен қатар инфографиялық әдіс тәсілдерді де қолдану.

Талқылау

Ғаламдық желі әр түрлі жастағы адамдарға қолжетімді және түрлі мақсаттарда қолданылады. Алайда, егер үлкен жастағы адамдар интернет кеңістікті шарлағанда өз қауіпсіздіктерін сақтай алса, ал балалар көптеген қауіп-қатерлерге кезігеді, мәселен жеке басқа қатысты ақпараттарды аңдушы кибер-алаяқтар мен балалардың өз-өздеріне зиян келтіріп, қол жұмсауына итермелейтін «өлімге итермелеуші топтар» құрған тұзақтарға түсіп қалулары мүмкін.

Қазақстан азаматтарының әлеуметтік желілерді қолдану үлесі [2]:

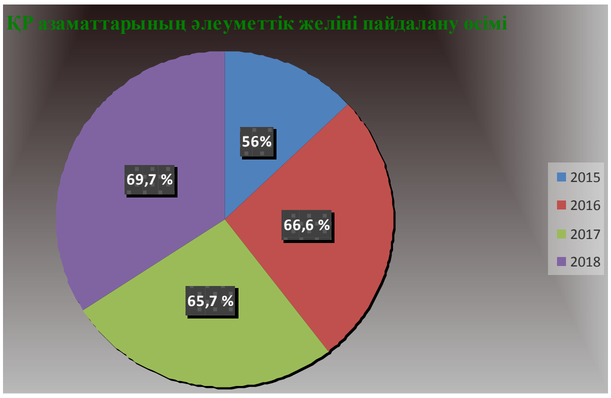

Бұл жерде балалардың да алар үлесі жоғары екенін пайымдауға болады. Енді осы орайда мектеп жасындағы балалардың интернетке қолжетімділігі мен пайдалану деңгейін бір саралап көрейік.

2018 жылы ауылдық жерлерде балалардың интернетті қолдану үлесі – 70 пайызды жуықтаса, ал қалалық жерлерде 75,7 пайызды құраған.

Еліміз бойынша 6-15 жас аралығындағы интернет желісін пайдаланушыларды жалпы республика көлемінде алсақ, 2017 жылы 67,9 %, ал 2018 жылы 72,9%, бір жылдың ішінде олардың үлесі 5 пайызға артқанын көруге болады, ал қалалар бойынша таркатсақ, Алматы қаласы бойынша 7 пайызға өскен, яғни 74,6%, ал Нұр-Сұлтан қаласы көлемінде аса үлкен өзгеріс бола қоймаған, 2017 жылы 77,9 пайыз болса, 2018 жылы 78,6 пайыз.

ҚР БҒМ балалардың құқығын қорғау комитетінің 2018 жылғы баяндамасында [3] жарияланған мәліметтерге сүйенсек, еліміздегі балалардың 50 пайызы кешкі сағат 22.00-ден кейін интернетте отырады, балалардың 30 пайызының интернет пен әлеуметтік желілерге психологиялық жағынан тәуелділігі өте жоғары. Сұралған балалардың 10 пайызы әлеуметтік желілер арқылы қатыгездікті, зорлық-зомбылық жән діни мазмұндағы идеяларды насихаттайтын материалдарға қолжеткізетінін айтқан. Балалардың 40 пайызы ата-аналарының олардың виртуалдық қызығушылықтарынан мүлдем хабары жоқ екенін мәлімдеген.

Әрине, желідегі достықтың жақсы тұстары көп, яғни балалар қатарластарымен ой бөліседі, проблемалары жайлы айтады, дегенмен мұның жағымсыз жағы да бар екенін

айтқан жөн. Мысалға, 2016 жылы Сандж зерттеу орталығының зерттеулері бойынша 8-11 жастағы балалардың 2,7 пайызы, 12-17 жастағы жасөспірімдердің 7,1 пайызы өздерінің шынайы өмірдегіден виртуалды достарының көп екенін және оның ішінде 1,5 пайызы достарының мүлдем жоқ екенін жариялаған. Жасөспірімдердің 2,9 пайызы әлеуметтік желі, интернет, мобильді қосымша арқылы кемсітушілікке, зорлық-зомбылыққа ұшырағандарын хабарлаған.

Бір ғана, балалардың 10 пайызының әлеуметтік желілер арқылы қатыгездікті, зорлық-зомбылық және діни мазмұндағы идеяларды насихаттайтын материалдарға қолжеткізу фактісі, бұл салада мемлекеттік деңгейде қолданылатын балаларды зиянды ақпараттардан қорғау жүйесінің тиімсіз болып отырғандығын көрсетеді. Жауапкершіліктің бір ұшы ата-аналарға да тиіп жатыр, олардың 40 пайызының балаларының виртуалдық қызығушылықтарынан мүлдем хабары жоқ.

Ата-аналар арасында жүргізілген сауалнамалар негізінде (2017 жыл) мектептердегі интернет қауіпсіздігі мәселесі жақсарғанын, алайда электрондық тәуелділікті (телефонға, әлеуметтік желілерге, бейне ойындарға, селфиге) жоюдың алдын-алу шараларының нашарлағанын көруге болады. Мәселен, интернет, әлеуметтік желі, WhatsApp-қа тәуелділік – 39,1%, ойынқұмарлық (жасөспірімдердің компьютерлік, мобильдік ойындарға тәуелділігі) - 20,5%.

2018 жылы 6-15 жас аралығындағы балалардың ұялы телефонды қолдану үлесіне келсек, ауылдық жерлерде – 89,5%, қалалық жерлерде -82,7%. Ауылдық жерде олардың үлесі қаламен салыстырғанда 7 пайызға жоғары екенін көруге болады.

Интернет желісіндегі ақпараттарды, ұлттық сегменттегі ресурстардың мазмұнын бақылау мақсатында және ұлттық қауіпсіздікті сақтау бағытында жағымсыз ақпарат көздерінің алдын алу үшін *дамыған елдер жылына 10 немесе 100 миллион доллар шамасында ақша жұмсайды.* Мұның бәрі тегін жасалып жатқан жоқ, олар интернет арқылы келер қауіптің салмағын сезініп, осындай қадамдарға баруда.

Нәтижелер

Біздің елімізде де интернетті заңдық тұрғыдан реттеу бағытында шаралар ұйымдастырылуда, мысалы мемлекет жастар мен балалар арасында Интернетке тәуелділіктің алдын алу бойынша, сондай-ақ азаматтардың цифрлық беделін қорғау, әлеуметтік желілер мен Интернетте (порнографиялық сипаттағы материалдар, балаларға қатысты қатыгездік туралы, экстремистік сипаттағы ақпарат, есірткі құралдарын, психотроптық заттарды немесе олардың прекурсорларын насихаттау және басқалар) беттерге мониторинг жүргізу және бұғаттау, балаларды зиянды интернет-контентке қолжетімділіктен қорғау мақсатында балалар үшін бірыңғай тарифі бар СИМ-карталарын енгізу сияқты шараларды кешенді түрде жүргізіп келеді. 2020 жылы 3 млн. оқушылар мен ата-аналар интернетті пайдалану мәдениетін арттыру, интернет-қызметтерді пайдаланушылардың жауапкершілігін тәрбиелеу мақсатында өткізілетін «мен OFFLINE» және «қауіпсіз интернет» ақпараттық науқандарына қатысқан. Тәулік бойы жұмыс істейтін «BALA QORGAU» чаты ұйымдастырылған (16 мың жазылушы) [3].

Әрине, мұндай жұмыстардың атқарылып жатқаны дұрыс, дегенмен елімізде интернетті заңдық тұрғыдан реттеуді жүйелі түрде жүргізіп, әсіресе жас балаларды зиянды ақпараттардан қорғау шараларын күшейтсек дұрыс болар еді, осы орайда бұл бағытта қолданылатын *шетелдік тиімді тәсілдерді* талдап көрсек.

Қазіргі таңда интернетті заңдық тұрғыдан реттеудің тәсілдері әр түрлі, дегенмен оларды екі әдіспен жинақтап көрсетуге болады. Біріншісі – мазмұндық сүзгіден өткізу тәсілі (контент-фильтр), яғни нақты бір белгіленген сөз тіркестері мен тақырыптардың жиі қолданыста болатындығын анықтау. Екіншісі – «файербол» тәсілін қолдану, яғни интернет қолданушылар шетелде жарияланған материалдарға қол жеткізе алмайды, оларға заңдық тұрғыдан шектеулер қойылған [4]. Бұл тәсілдер біздің елімізде де қолданылады.

Әлемдегі дамыған елдердің бірі АҚШ-та бұл жоғарыда аталған мәселелерді өзін-өзі реттеу шараларын қолдану арқылы шешу жағы

қарастырылған, мысалы интернеттегі материалдардың мазмұнына бақылау жасаудың бірнеше тәсілдер бар. Соның бірі - арнайы бағдарламалық пакеттері бар құрылғы орнату, яғни бұл арқылы балалардың порнографиялық сайттарға қолжетімділігі шектеледі.

Келесі бір тәсіл – қоғамдастықтар арнайы бағдарламалар жинақталған ата-аналар бақылауы қызметін қолдануды ұсынады. Сонымен қатар көптеген бағдарламалар белгілі бір сөздер жинағынан тұрады да, олар қызметтің бұғатталуына әкеліп соғады. Бұл аталған бағдарламаларға балама тәсіл ретінде порнография мен тұтынушыларға арналған бейәдеп мазмұндағы материалдарды бұғаттаудың онлайн жүйесі қолданылады. Бұл жағдайда бұғаттауды тұтынушы емес, интернетпен қамтамасыз етуші мекеме іске асырады, бұл орнатуы да қолданылуы оңай әдіс [5].

Ересектер үшін қалыпты жағдай болып есептелетін материалдарды көруден балаларды қорғау мәселесі көпшілікті көп қызықтыра бермейді. Көп жағдайда интернетте әдепсіз сипаттағы, бірақ үлкендерге арналған маңызды мақсаттарды көздейтін медициналық және ағартушылық бағыттағы материалдар мен өзара көмек қолын ұсыну бағытындағы қажетті ақпараттар болады. Мәселен, ересектер порнографиясы АҚШ-та конституциялық тұрғыдан қорғалған, сол себепті де оған Интернетте шектеу қоюға болмайды. Бұл жерде V-чиптерге, цензура қойылған бағдарламаларға, онлайн қызмет көрсетуші провайдерлердің контент-скриндеріне жеткілікті дәрежеде сұраныс болу қажеттігі ескеріледі. Бұл тәсілдер ересектердің заңдық тұрғыдан қорғалатын бостандықтарына еш нұқсан келтірмейді, ең ұтымдысы – балаларды зиянды ақпараттардан қорғауға мүмкіндік береді.

1984 жылдан бастап *Ұлыбританияда* «Телекоммуникация туралы» заң қызмет көрсетушіге емес (поставщик услуг), контентті қамтамасыз етушілерге (поставщик контента) қолданыла бастады. Бұған қарамастан интернет саласында қызмет көрсетушілер де бұған атүсті қарамай, өз жұмыстарын қауіп-қатерге тікпеуге келісті [6].

Біздің елімізде де интернет саласында қызмет көрсетушілер өз іштерінде реттеуші топтар құрып, заңсыз материалдарға бақылау орнату арқылы биліккe көмектесуді мақсат етулері қажет. Бұл шаралар үлкендердің құқығын сақтай отырып, ересектерге арналған контенттен балаларды тиімді қорғай алар еді.

Қазіргі таңда парламент мәжілісінде шетелдік әлеуметтік желілердің жұмыстарын реттеу мәселесіне қатысты заң жобасы мақұлданды. Бұған сәйкес, Қазақстан аумағында қызмет ететін шетелдік онлайн платформаның немесе жедел хабар алмасу сервисінің иелері мен өзге де заңды өкілдері міндетті мемлекеттік тіркеуден өтулері қажет, олай болмаған жағдайда бұл ресурстардың қызметі ел аумағында шектеледі. Сонымен қатар олар ҚР заңдарының талаптарын бұзатын ақпараттарды 24 сағат ішінде шектеуге немесе жоюға міндеттеледі. Бұл орайда депутаттар мұндай қадамдардың бәрі еліміздегі балалардың құқықтарын қорғау мақсатында қабылданып жатыр, өйткені ғаламтордан келер қауіп күннен-күнге күшеюде деген уәжді алға тартып отыр. Соңғы кездері мектептерде оқушылардың бірін-бірі жәбірлеуі және өз-өздеріне қол жұмсау деректері көбейген. Мұның бәрінің негізгі себепшісі - интернеттегі зиянды ақпараттар болып отырғандығын арнайы саланың сарапшылары да жоққа шығармайды. Депутат Динара Зәкиеваның айтуынша «осы жылдың тек алты айында 105 бала суицидке барған, 193 бала өз-өзіне қол жұмсауға оқталды. Бұл ретте бірқатар өңірлерде яғни Түркістан, Алматы, Шығыс Қазақстан облыстарында суицид көрсеткіші өскен» [1].

Қорытынды

Интернет қызметін құқықтық тұрғыдан реттеу, әсіресе балаларды оның зиянды ықпалынан қорғау, қазіргі таңдағы ең өзекті әрі шешімін табуы кезек күттірмес мәселелердің бірі болып отыр.

Балалардың интернет қауіпсіздігі мәселесіне келгенде ескерер жайттарды былайша жіктеуге болады: *бірінші кезекте*, елімізде бұл бағытта арнайы зерттеуші мамандар кешенді зерттеулер жүргізулері керек, *екіншіден*, жүйеленген ақпараттар қорын құру, әрі олардың

көпшілікке қолжетімді болғанын қамтамасыз ету, *үшіншіден*, мемлекеттік органдар мен қызмет ұсынушы арнайы орындар бірлесіп, интернет қолданушылардың тұтынушылық және еркін ақпарат алу құқығына және сөз бостандығына қол сұқпау жағын ескере отырып, балаларды зиянды ақпараттардан қорғаудың жүйесін құрастырып шыққандары дұрыс.

Ең бастысы, ата-аналар балаларының интернеттегі материалдарға қолжетімділігін қатаң бақылап, өз жауапкершіліктерін арттырғандары жөн.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Мұхади А. Қазақстанда шетелдік әлеуметтік желілерді шектеу туралы заң жобасы мақұлданды [электрон.ресурс] 2021. URL: https://stan.kz/kazakstanda-sheteldik-aleumettik-zhelilerdi-shekteu-tur-352434/ (15.09.2021).
2. Білім беру статистикасы [электрон.ресурс] 2021. URL:https://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersBusinessRegistersReestr?lang=ru&_afrLoop=15049312718668981 (Қаралған күн 17.10.2021).
3. ҚР БҒМ балалардың құқығын қорғау комитетінің 2018 жылғы баяндамасы [электрон.ресурс] 2021.URL:https://www.gov.kz/memleket/entities/bala?lang=kk
4. Асанбаев М. К вопросу о необходимости регулирования интернета в KZ. [электронный ресурс]. – 2017. – URL: http: //kisi.kz
5. Dawn A.Edick, Regulation of Pornography on the Internet in the United States and the United Kingdom: A Comparative Analysis, 21 B.C. Int'l & Comp.L.Rev.437 (1998), http: lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol21/iss2/4.
6. Паламарчук А.В. Регулирование правоотношений в сети Интернет в зарубежных странах // Вестник Академии Генеральный Прокуратуры РФ, – 2012, – №6 (32), – С. 24-31.

O.Zh. Oshanova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Internet safety of children in Kazakhstan: problems and solutions

Abstract. The article raises the issue of legal regulation of the Kazakhstan Internet space. The author examines the issues of combining the methods of legal regulation and self-regulation on the Internet. In particular, we are talking about the fact that the threat from the Internet for children is growing every day. Prospects of soft law in the international regulation of the Internet, in countries such as the United States, Britain and Russia are assessed from different points of view. Especially the author draws attention to such topics as terrorism, pornography, and encroachment on the honor and dignity of citizens.

The relevance of this topic is expressed in the fact that the Internet is still not sufficiently regulated from a legal point of view. The constant increase in the number of subscribers and the growing importance of information exchange through the Network attract the public's attention to the problems of regulation, the development of rules for the fair, legitimate functioning of the Internet by the state.

The author points out the need for legislative regulation measures on the part of the state and society in this direction, involving data on the availability of social networks in the country and their impact on children.

Internet legislation is a set of laws, other normative acts (national and foreign states) which are regulating relations in the virtual space of the Internet. An Internet relationship is considered only those relations that relate to the social and legal regulation of the virtual space that is with the regulation of this space based on the norms of law, morals, ethics, and other means.

The main problems of legal regulation are related to the order and conditions of the use of telecommunications networks and protection of the rights and legitimate interests of various entities during the transfer of

information in global computer networks. There is a need to develop adequate national legislation with all modern requirements.

At present, the domestic information legislation of Kazakhstan and other countries is very extensive. However, it is still far from perfect and requires working out and adopting new acts.

Keywords: internet, legal regulation, children's rights, blocking of information, access to information, security.

О.Ж. Ошанова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Кибербезопасность детей в Казахстане: проблемы и пути их решения

Аннотация. В статье автор поднимает актуальный вопрос правового регулирования казахстанского интернет-пространства. Рассматриваются вопросы сочетания методов правового регулирования и саморегулирования в Интернете. В том числе речь идет о том, что с каждым днем возрастает угроза для детей со стороны Интернета. Оцениваются перспективы мягкого права в международном регулировании Интернета в развитых странах. Особенно автор обращает внимание на такие темы, как терроризм, посягательство на честь и достоинство граждан.

Автор указывает на необходимость принятия мер законодательного регулирования со стороны государства и общества в данном направлении, с привлечением данных о доступности социальных сетей в стране и ее влиянии на детей.

Актуальность данной темы заключается в том, что Интернет до сих пор недостаточно урегулирован с точки зрения права. Постоянное увеличение числа абонентов, растущая значимость обмена информацией посредством Сети привлекают пристальное внимание общественности к проблемам регулирования, выработке правил справедливого, легитимного функционирования Интернета со стороны государства.

Интернет-законодательство - это совокупность законов, иных нормативных актов (как национальных, так и зарубежных государств), регулирующих отношения в виртуальном пространстве Интернета. В качестве интернет-отношений выступают только те отношения, которые связаны с социально-правовым регулированием виртуального пространства (т.е. с регулированием этого пространства на основе норм права, морали, этики и других средств).

Основные проблемы правового регулирования связаны с порядком, условиями использования телекоммуникационных сетей и защиты прав и законных интересов различных субъектов при перемещении информации в глобальных компьютерных сетях. Существует необходимость разработки адекватного всем современным условиям национального законодательства.

В настоящее время внутреннее информационное законодательство Казахстана и других стран весьма обширно. Однако оно пока далеко от совершенства и требует разработки и принятия новых актов.

Ключевые слова: интернет, правовое регулирование, права детей, блокировка информации, доступ к информации, безопасность.

References

1. Muhadi A. Kazakstanda sheteldik aleumettik zhelilerdi shekteu turaly zan zhobasy makuldandy [A draft law on restricting the work of foreign social networks has been approved in Kazakhstan]. – 2021. – Available at: https://stan.kz/kazakstanda-sheteldik-aleumettik-zhelilerdi-shekteu-tur-352434/ (15.09.2021). [in Kazakh].
2. Bilim beru statistikasy [Education statistics] 2021. – Available at: https://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersBusinessRegistersReestr?lang=ru&_afrLoop=15049312718668981 (17.10.2021). [in Kazakh].
3. KP BGM balalardyn kukygyn korgau komitetinin 2018 zhylgy baiandamasy [Report of the Committee for the Protection of Children's Rights under the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan 2018 years]2021. – Available at: https://www.gov.kz/memleket/entities/bala?lang=kk [in Kazakh].

4. Asanbaev M. K boprosu o neobhodimosty regulrobania internet b KZ. [The issue of the need to regulate the Internet in KZ]. – 2017. – Available at: http: //kisi.kz. [in Russian].

5. Dawn A.Edick, Regulation of Pornography on the Internet in the United States and the United Kingdom: A Comparative Analysis, 21 B.C. Int'l & Comp.L.Rev.437 (1998), http: lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol21/iss2/4.

6. Palamarchuk A.V. Regulrovanie pravootnoshenii v seti Internet v zarubezhnyh stranah [Regulation of legal relations on the Internet in foreign countries] // Vestnik Akademi generalnyi prokuratury [Bulletin of the Academy of the Prosecutor General of the Russian Federation], – 2012, – №6 (32), – С. 24-31. [in Russian].

Автор туралы мәлімет

Ошанова Орынтай Жаңабайқызы – филология ғылымдарының кандидаты, ЮНЕСКО, халықаралық журналистика және қоғамдық медиа кафедрасының доценті, әл- Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Oshanova Oryntay Zhanabaevna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of UNESCO, International Journalism and Public Media, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

ХҒТАР: 19.61.48

[1]Ж.Д. Сейтжанова*
[2]Ж.Б. Сұлтанова

[1]Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Әл- Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
***Байланыс үшін автор:** apasai@mail.ru

Қазақстандағы фактчек құбылысы (“Factcheck.kz” сайтының материалдары негізінде)

Аңдатпа. *Ғаламтордың күн өткен сайын қарқынды дамуы ақпаратты лезде алу мүмкіндігін арттыра түсумен қатар оқырман, көрермен, аудитория, желіні пайдаланушы арасында жаңа бір қиындықтарды туғызғаны жасырын емес.*
Сансыз ағылып жатқан ақпарат легіне тойтарыс беруге қарапайым тұлға дәрменсіз боларлық халге жетті. Эфирден, әлеуметтік желіден, ұялы телефоннан бізге “тықпалап” жатқан ақпараттың қаншалықты шындыққа сай екендігін ажырату күннен -күнге қиындай түсуде. Тіпті, белгілі бір дәрежеде интеллектуалды сауаттылығы жоғары адамдардың өзіне шынайы және жалған, “аз ғана өтірік қосылған”, “аздап ғана бұрмаланған”, “ негізгі фактінің маңыздылығы екінші дәрежелі ақпараттың арасына жасырылып берілген”, яғни, “қиюы келістіріліп, құрастырылып” ұсынылған ақпараттың ақиқат-жалған екендігін ажырату қиындап барады.
Мақалада жалпы фактчек жүргізудің жолдары көрсетілген. Авторлар фактчек құбылысының пайда болу тарихына тоқтала келе, елімізде осы бағыттағы жұмысты алғашқылардың бірі болып бастап берген “Factcheck.kz” іспетті нақты медиаресурс арқылы фактчектің практика жүзінде іске асырылуын саралайды. Бұқаралық аудитория арасында медиасауаттылықты қалыптастыру және ақпаратқа сыни талдау қажеттілігінің өзектілігі атап өтіледі.
Түйін сөздер: *фактчек, ғаламтор, дезинформация, манипуляция, медиасауаттылық*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-71-79

Кіріспе

Заманауи ақпарат кеңістігінің басты жетістігі - қолжетімділігі. Бірақ мұндай қолжетімділіктің осал тұсы да бар - шынайы және жалған ақпараттың қосарланып берілуі. Бұл проблема күннен-күнге өзекті бола түсуде. Әсіресе, бүгінгі таңда бүкіл әлемде өршіп тұрған пандемия кезінде дәлелсіз, негізсіз, жалған, фейк ақпараттың қолжетімділігінен келетін қауіп аз емес. ҚР президенті Қ.Тоқаев жалған ақпараттың қауіптілігіне ұдайы назар аударып отырады. Хайп қуған адам адастырады және жаңылыстырады, дей келе, “қандай да болмасын бір қайраткерлердің хайп қуып, еш дәлелі жоқ, құр популистік мәлімдемелер арқылы азаматтарды жаңылыстыратын жағдайлар сирек емес. Соның бір айқын мысалы — антиваксерлер делінгендердің деструктивті ұстанымы. Түрлі әлеуметтік маңызы бар мәселелерді талқылауда көзқарастардың бір жақтылығы алаңдатады”, — деді Қ.Тоқаев. Президенттің пікірінше, мұның бәрі қоғамның құлдырауына алып келеді, бір-біріне деген сенімсіздік атмосферасын қалыптастырады және сайып келгенде ұлттың прогресін тежейді. Мұндай жағымсыз көріністердің басым бағытқа айналуына жол берілмейді. Айтылған сөздер мен әрекеттердің салдарын түсіну өте маңызды [1].

Зерттеу әдістері

Адамдар негізінен автоматизм мен стереотиптерге көп арқа сүйейді, формаға сенеді, мән-мағынасына сыни тұрғыдан қарауға ұмтылмайды. Теледидардан айтылған ақпараттың барлығын шындық деп қабылдайды. Журналистер өтірік айтпайды, деп санайды. Тіпті кадрдан сөйлеп тұрған шын мәніндегі журналист емес, танымал ток-шоудың жүргізушісі болса да, көрерменге бәрі журналист, оның ара-жігін ажыратып жатқан ешкім жоқ. Осындай жолдармен әртүрлі құбылыстар мен оқиғалар өзектендіріліп, заңдастырылады. Бейсаналы түрде немесе әдейі "расталған" фактілердің бірігуі нәтижесінде бізге бұрмаланған ақпараттық картина ұсынылады. Бұл тәсілді насихаттаушылар, кибершабуылшылар, желілік тролльдер және басқа да манипуляторлар белсенді қолданады.

Түптеп келгенде, фактчектің негізгі қаруы-әр нәрсеге күмән келтіре қарай алу. Мұнда кәсіби сенімсіздік өте орынды қасиет. Фактчектің логикасы мен құралдары көбінесе ғылыми жұмыстың әдіснамалары мен технологияларымен сәйкес келеді. Журналистің дереккөздермен жұмыс сапасының деңгейін біршама жоғарылату үшін тарихшыларға арналған дереккөзтану бойынша мамандандырылған курсқа да назар бөлген орынды болар еді.

Мақсаты

Жалған ақпаратқа дер кезінде тойтарыстың берілмеуінің салдары ауыр. Соңғы кезде қоғамды алаңдатып отырған вакцина салдыру мәселесін назарға алар болсақ, әлеуметтік желілерде еш дәйексіз , халық арасында дүрбелең туғызатын ақпараттың қаптап кеткендігінің куәсі болып отырмыз. Бұл өз кезегінде қоғам экономикасының , еліміздің әлеуметтік саласының толыққанды дамуына кері әсерін тигізері сөзсіз. Сол себепті фактчекті сауатты жүргізудің маңыздылығын көрсету, қоғам ішінде таралған жалған ақпаратты әшкерелеуге бағытталған "Factcheck.kz" сайтының жұмысын барынша танымал түсу, соған балалы медиаресурстардың көбірек ашылуына атсалысу, яғни негізгі функциясы халықты ақпараттандыру, ағарту, тәрбиелеу болып саналатын журналистер үшін өзекті мәселе болмақ.

Мақалада қарастырылып отырған "Factcheck.kz" сайты журналистиканың жоғарыда аталған функцияларын басты бағдар етіп алған. Медиаресурстың мәлімдеуінше, объективтілікті сақтау үшін Factcheck.kz редакциясы жарнамадан бас тартып, мемлекеттен, ірі компаниялар мен саяси ұйымдардан өзін алшақ ұстап, тәуелсіздігін сақтап келеді..... Әр адам сенімді дереккөзден тексерілген тәуелсіз ақпарат алуға құқылы деп есептейміз, деп өздерінің ұстанымдарын ашық айтады [2].

Талқылау мен нәтижелер

Өзектілігі өз алдына, фактчек -бүгінгі таңдағы ақпараттың мәжбүрлі ілеспе элементі деп айтуға әбден болады.

Популистік мәлімдемелерді дәйексіз ақпараттың бір ғана бөлігі деп қарастырар болсақ, ендігі бір мәселе, ақпарат кеңістігінде мемлекет басшыларының есімдерін пайдаланып, фейк аккаунтар ашу жағдайларының жиілеп кеткендігі. Сондай жағдайлардың анық-қанығын аудиторияға түсіндіру мақсатында лауазымдық тұлғалардың ресми өкілдері әлеуметтік желіде түсініктеме беруге мәжбүр, әрі міндетті. Мәселен, ҚР президентінің баспасөз хатшысы Берік Уәлидің "Соңғы кездері әртүрлі әлеуметтік желілерде мемлекет басшысының атынан ашылған фейк аккаунттар көбейіп кетті. Сол арқылы жалған ақпарат таратып жатқандар да бар, кейбірі оны коммерциялық мақсатта қолданып жатыр. Осыған байланысты барша әлеуметтік медиа қолданушылар мен БАҚ өкілдеріне ескертеріміз - Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың атына ресми тіркелген екі аккаунт қана бар. Олар: Twitter желісінде 2011 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқан - @TokayevKZ, сондай-ақ, 2019 жылдың сәуір айында Instagram желісінде ашылған @tokayev_online аккаунты. Барша әлеуметтік желі қолданушыларды мемлекет

басшысы туралы нақты расталған ақпарат алу үшін жоғарыда көрсетілген ресми аккаунттарға ғана жүгінуге шақырамыз", деп жазуы да осындай жағдайлардың салдары болып отыр [3].

Демек, халықтың санасын түпкілікті улап тастамай тұрғанда, қоғам бұл проблеманы шешуге барынша атсылысуға тиіс, фактілердің шынайылығын анықтау -көпшіліктің ісіне айналуы керек.

Жалпы, фактіні тексеру деген не, соған аздап тоқтала кетсек. "Фактчек" ұғымы аяқ асты пайда болған жоқ, бұл ұғым жаңа медиаға дәстүрлі журналистикадан енген. Газеттер шыға бастаған кезден бастап-ақ кез-келген редакцияның жұмысының принциптері белгіленетін, оның ішінде редакциялық сүзгі журналистің жұмыс технологиясындағы қажетті шарттың бірі ретінде белгіленетін. Дәлдеп айтар болсақ, бұл технология тәуелсіздік, объективтілік, бейтараптылық, дәлдік секілді этикалық принциптерге негізделіп отырған. Демек, осы принциптерді сақтаған басылым ғана аудиторияның сеніміне ие болады және басылымның беделі артады.

Факті- кез-келген ақпараттың ядросы, ол сенімді айғақтармен расталған оқиға. Бір оқиғаға қатысты әр түрлі адамдардың көзқарасы, пікірі әркелкі болуы мүмкін, бірақ фактіге қарсы тұра алмайсыз. Яғни, факті анықталады, тексеріледі және қайталап тексеріледі.

Фактілерді бұрмалаушылық- объективтілік пен дәлдікке қарсы қиянат жасау деген сөз. Бұрмалаушылық саналы түрде жасалған жағдайда - қылмыс болып табылады.

Жаңа заман, жаңа медиа, сәйкесінше, жаңа ұғымдарды туғызып отыр, соның бірі -"фактоид".

"Орыс тілінің шетелдік сөздерінің сөздігіне" жүгінсек, фактоид ағылшынның (facfoid < fact-факт + гр. oid <eidos-форма) мағынасын білдіреді, біріншіден бұл баспасөзде жарияланған ресми хабарлама, ал оның ақиқат ретінде қабылдануы сол фактінің баспасөзде пайда болу нәтижесінен туындауынан.

Екінші мағынасы, қоғамда шындық ретінде қабылданған сенімге лайықсыз, ақиқаттылығы күмән туғызатын ақпарат, жарияланым. Бұл терминді айналымға американдық жазушы Н. Майлер 1973 жылы енгізген болатын [4].

Газеттегі алып-қашпа әңгімелерге, өсек, қауесет, фактоидтар, манипуляцияларға, бейсана немесе әдейі фейктерге, техникалық қателіктерге, қате басылып кету жәйттеріне – осының бәріне фактчек қарсы тұрады. Бұл өте қуатты қару, өкінішке орай, бұқаралық коммуникация саласында жұмыс істейтіндер оны дұрыс пайдалана алмай отыр.

Фейк ақпараттың өміріміздің қай саласына болмасын тигізіп отырған кесірі күннен-күнге артып келеді. Мәселен, саяси инсинуациялар, олар түрлі елдердің құқық қорғау органдарының өзара іс - қимылын қиындатып отыр. Жалған ақпараттың көптігі және әрқилы саяси түсініктер әртүрлі мемлекеттердің құқық қорғау органдарының арасындағы сенімге нұқсан келтіріп, ынтымақтастығын бұза бастаған. Бұл туралы халықаралық полиция қауымдастығы Ресей секциясының президенті генерал-лейтенант Юрий Жданов "виртуалды кеңістік фейк, дипфейк, жалған қарарлар мен "жалған зерттеулерге" толып кетті, әркелкі лас дүниелер пайда болды. Жекелеген қылмыстық тергеулер аяқ асты мемлекеттер арасындағы саяси, идеологиялық немесе экономикалық күрестерге сіңісіп, жоқ болып кеткендей. Өйткені оған полицияны да еріксіз тарта бастады... Қаскүнемдер жеккөрушілік, сенімсіздік және саяси келіспеушіліктерді дезинформация түрінде пайдаланады. Біздің цифрлық кеңістіктерімізді келіссөздер жүргізу және зиян келтірудің жаңа формаларын жасау арқылы өздерінің әлеуметтік құндылықтарын қорғау үшін отарлап отыр. Мұндай үрдіс жалғаса берсе, полицияның тек қалта ақтарғандарды, ұсақ алаяқтарды, көше қарақшыларын ұстап, некелік аферистерді әшкерелеуден басқа амалы қалмайды. Онда трансұлттық қылмысқа, мафияға бірлесіп, халықаралық деңгейде қарсы тұру деген бос сөз болмақ, деп "Ресей газетінде" жарияланған сұхбатында атап өтті [5].

Түптеп келгенде, ақпараттың рас болуы бұл бір уақытта журналистің құқы да, міндеті де. Бір жағынан, журналист өзіне келіп түскен

ақпараттың растығын тексеруге құқы бар. Екінші жағынан ол шындыққа жанаспайтын ақпаратты жарияламауға міндетті.

Фейк хабарлардың сонымен қатар өсіп келе жатқан ұрпаққа келтіріп отырған зиянына жіті көңіл бөлу маңызды. Қазақстанның ақпарат және қоғамдық даму министрі А.Балаеваның сөзіне қарағанда, "Қазақстан жастары – 2020" ұлттық баяндамасының мәліметінше, жастардың 61,5%-і жаңалықтар мен оқиғаларды әлеуметтік желілер мен блогтардан біледі. Сөз жоқ, бүгінгі таңда фейк ақпаратқа қарсыласуға бағытталған біршама шаруалар атқарылуда. Ақпарат министрінің пікрінше,"Бүгінде көптеген ведомство мен олардың бірінші басшыларында, тіпті мемлекет басшысында әлеуметтік желілерде белсенді парақшалары бар. Соның арқасында халық ресми ақпаратты бірінші басшының өз аузынан естиді, анонимді пабликтер мен басқа да күмәнді дереккөздерге еріп кетпейді. Бұл тұрғыда бірінші басшылардың қарапайым халыққа ашық болуы өте маңызды және саяси истеблишменттің жаңа буынын тәрбиелеуге өздері үлгі көрсетуі керек [6].

Ресейлік мемлекеттік гуманитарлық университеті Журналистика факультетінің телевизиялық радио және интернет технологиялар кафедрасының доценті Максим Корневтың пайымдауынша, жалпы фактчек өнерін игеру үшін мынадай ережелерді сақтау керек:

1. Бастапқы дереккөзді іздеңіз немесе ақпараттың бірнеше тәуелсіз көздерден расталғандығына көз жеткізіңіз. Бұл ережені ұзақ уақыт бойына барлық сапалы басылымдар ұстанып келеді. Бастапқы дереккөзге қолжетімділік – жауапкершілік қағидаларын ұстанатын журналиске қойылар кәсіби талап. Ақпаратты әр түрлі дерекөздер арқылы тексеру, тақырып бойынша сарапшылар мен адамдардың пікірлерін алу ешқашан артықтық етпейді. Бірақ оқырмандар контекстіні жақсы түсіну үшін дереккөзді түсініктемеден ажырату міндетті. Түсініктемелер, мәлімдемелер материалды толықтырып, байыта алады. Бірақ, ең бастысы, материалдың реңкін келтіріп, эмоциялық ықпалдылығын арттыра түсетін "қосымша" элементтер емес, фактінің өзі, реалды дереккөздердің дәлелдемелері.

2. Екінші жақтың да пікірін білу. Дегенмен, сіз бір ұстанымды қолдаушы бірнеше дереккөзден сұраған күннің өзінде сіздің материалыңыз объективтілігін жоғалтуы ықтимал. Мәселен, қандай да болмасын бір жабық сектаның жүздеген жақтаушысын сөйлетіп көріңіз, олардың айтар пікірі біреу ғана болмақ. Демек, мұндай жағдайда дерекөздің көп болуы жарияланымның сапалы әрі объективті жазылуына негіз бола алмайды. Кез-келген жағдайдың, оқиғаның, кем дегенде екі жағы, екі полюсі бар. Оқиғаға қатысатын барлық қатысушылармен және мүдделі тараптармен байланысуға тырысу керек. Көп ретте журналистер бұл ежелден келе жатқан тамаша қағиданы елемейді, ал бұл қағиданы ұстану журналисті әттеген-ай, деген сәттерден ғана емес, масқаралықтан да құтқара алады.

3. Келесі қажетті дағдының бірі - фейктерді (жалғандық) тануды үйрену. Бұл бір қарағанда жеңіл сияқты көрінгенмен, оңай шаруа емес. Фейк дегеніңіз саналы түрде қиыстырылған жалған сөздер ғана емес. Немқұрайлылық, жаңсақ басу, типографиялық және техникалық қателер де фейкке саналады. Жаппай санаға енген соң, олар жалған шындыққа айналады. Сондықтан аты аталған адамдардың есімдерінің, кәсіптері мен атақтарының емлесін, күндерін, аттарын, мекен-жайларын және т.б. тексеру өте маңызды. Фейк мақсатты түрде берілуі ықтимал, оның ішінде көрерменнің көңіл көтеруіне қызмет етуді көздеуі мүмкін.

4. Фактілердің дәлдігі сенсациядан гөрі маңызды. Эмоциялар-фактчекердің қауіпті жауы. Сенсациялық материал әрине, таптырмас олжа, кейбір ақпарат құралдары фактоидтарды жариялауға құштар, өйткені ондай ақпарат аудитория арасында танымал. Кәсіби мамандар жедел және тексерілмеген хабарламаларды алдымен әлеуметтік желілерде беруге кеңес береді, бұл арқылы олардың күмәнділігі баса көрсетілмек. Сол арқылы аудиторияның назарын да бұрып алуға болады және сонымен бірге оның көмегі арқылы ақпаратты тексеріп, нақтылау мүмкіндігі туындайды.

5. Әлеуметтік медианы абайлап қолдану қажеттілігі. Әлеуметтік желілер журналистер

мен редакторлардың жұмысын бір жағынан жеңілдетсе, бір жағынан қиындатады. Ең дұрысы, әлеуметтік желіде таралған әр фактінің кем дегенде екі-үш растаушы көзін табу, тікелей сөз болса, тіптен жақсы.

Фактчек процесі барысында ақпарат пен дереккөзді ажырата білу керек. Дәлірек айтқанда, екеуін де тексерген жөн. Интернет пен әлеуметтік желілердің арқасында көздеген адамыңыздың қызметін бағдарлай аласыз, оның туысқандары, достарымен байланысуға болады, әріптестері мен таныстарынан сұрастыруға болады.

Жалпы, Дүниежүзілік редакторлар форумының (WAN IFRA құрамындағы SFN) "trends in NewsRooms - 2014" баяндамасында әлеуметтік медиа арқылы ақпаратты верификациялау он негізгі трендтің қатарында аталған.

Сонымен, жоғарды аталған екі ұғымды тағы да нақтылап өтер болсақ, верификациялау, яғни ақпаратты тексеру және фактчек екі бөлек мағынаны білдіреді. Верификация - ақпаратты нақтылау, контентті дайындаудың техникалық процесі. Фактчек - бұрмаланған, оның ішінде қасақана фактілерді анықтауға бағытталған мәліметтердің, аудиовизуалды ақпараттың дұрыстығын, олардың нақты шындыққа сәйкестігін тексеру процесі [7].

Сонымен бірге, бірқатар зерттеушілер фактчекті верификациядан бөлек қарастырады, бұл процеске тереңірек мағына береді: фактчек ақпараттың шынайылығын, оның эмпирикалық шындыққа сәйкестігін анықтауға бағытталған. Бұл жағдайда фактчек ақпараттың бұрмалануына, жалған жаңалықтарға қарсы тұрады [8]. Ақпаратты өзектендіру қажеттілігі әсіресе Ұлыбританияның Еуропалық Одақтан шығуы туралы референдум және АҚШ-тағы президенттік сайлау сияқты қоғамдық саяси процестің шиеленіскен кезеңдерінде өткір болды [9].

Біздің елімізде жария етілген фактілердің дұрыс-бұрыстығын анықтау саласында қызмет көрсетіп келе жатқан медиаресурстың негізгісі –"Factcheck kz" сайты. 2017 жылы 11 мамыр күні MediaNet халықаралық журналистика орталығы "Сорос-Қазақстан" қорының қолдауымен Орталық Азияда алғашқы фактчек жобаны іске қосқан болатын.

"Factcheck kz" сайтының жұмысын саралап көрелік.

Материалдарды іріктеу методологиясы мен сипаттамасына келер болсақ, сайттың материал беру үлгісі бірнеше санатқа бөлінген.

1. а) фактілер;

ә) мәлімдемелер;

б) уәделер;

в) көзқарас;

г) әдіснама;

ғ) айдарлар.

2. Жыл сайын медиаресурста жария етілген, тексерілген материалдар бойынша қорытынды жасалады.

Яғни, фактчек-бұқаралық ақпарат құралдарының мәлімдемелері мен материалдарының шындыққа сәйкестігін тексеру. Үкімдер "ақиқат — жартылай шындық-манипуляция-өтірік" шкаласы бойынша шығарылады.

2017 жылы 143 бірегей материал тексеріліпті . Фактчек деген танымал тұлғалардың сөздерін және медиа материалдардың шындыққа сәйкестігін тексеру екендігін ескерер болсақ, оның ішінде 99 материал правдомер (шындықты өлшеу) шкаласы бойынша қарастырылған. Үкім жоғарыда көрсетілген шкала бойынша мазмұндалады.

3. Топ бестік материалдар қазақ және орыс тіліндегі версиялар бойынша жекелеп шығарылады. Демек, екі тілдегі аудитория үшін мазмұнына орай танымал материалдар топтамасы әркелкі қалыптасады. Сонымен, 2017 жылғы танымал топ бестік материалдар қатарына ілінгендер (қазақ тіліндегі нұсқасы):

Манипуляция | Статистика комитеті: Қазақстанда жұмыссыздық деңгейі 4,9%

Жалған | Білім министрлігі оралмандарға мемлекеттік оқу грантын бермеу туралы бұйрық шығарған

Жалған | ҰБТ-да Роза Рымбаеваның үйі мен көйлегі туралы сұрақтар бар Жалған | ЭКСПО көрмесіне журналист Джеймс Палмер келмеген

Шындық| Қазақстаннан білімділер кетіп жатыр

2018 жылғы топ бестікке ілінген , яғни ең көп оқылған материалдар қатарында (қазақ тіліндегі нұсқасы):

Шындық| Қазақстанда ҰБТ-дан төмен балл алып та грант иеленуге болады

Манипуляция | Статистика комитеті: Қазақстанда жұмыссыздық деңгейі 4,9%

Фактчек | Сырттан келген зиянкестің кесірінен Алматы жасыл желексіз қалуы мүмкін

Нұсқаулық: Суреттің түпнұсқа екенін қалай тексеруге болады?

Жалған | Қазақстанда менингит эпидемиясы тарауда [10].

Осындай материалдарды тексеріп, жіті қадағалау арқылы сайт журналистері шынайы ақпарат пен жалған ақпараттың арасын барынша ажыратуға үлес қосып отыр, жоғарыда аталған шкала жария етілген ақпараттың қаншалықты дәрежеде шындыққа сай екендігін анық көрсетіп береді.

4. "Әдіснама" айдарымен берілетін материалдардың танымдық мазмұны жоғары, оған Goszakup.gov.kz порталынан ақпаратты қалай іздейміз? деген Шыңғыс Уәлиханның материалын атауға болады. Мемлекеттік тапсырыспен сатып алу мәселесіне қатысты біршама түсініктемелер берілген, аударма материалдардың авторлары міндетті түрде көрсетіледі.

"Көзқарас" айдарымен жария етілген материалдарда анализ бен тұжырымдар басымдау, экономика саласындағы сарапшылардың, мамандардың сапалы материалдарымен танысуға болады.

"Уәделер" санатындағы материалдарда атынан белгілі болып отырғандай, лауазымды тұлғалардың тарапынан берілген уәделердің орындалу орындалмау жағдайы сараланады. Мәселен, оған Әкімометр: Ғабидолла Әбдірахымов уәдесін орындады ма? ....Министрометр: Қалмұханбет Қасымов уәдесінде тұрды ма? іспетті материалдарды жатқызуға болады. [11].

Factcheck.kz редакциясының негізгі фокусы – қазақстандықтар үшін маңызды шешім қабылдайтын саясаткерлердің мәлімдемелері мен тұжырымдарын тексеру. Кейде шенеуніктер маңызды мәлімдеме жасап жатып, я фактіні айтпайды, я қиын терминдерді қосып, деректер арқылы манипуляциялайды. Мұндай амал-тәсіл көпшілікті шатыстырып, қате ой қалыптастырады [12].

" Factcheck.kz " бүгінгі таңда қоғамда өзектілігі күннен -күнге артып отырған вакцинация мәселесін де назардан тыс қалдырған жоқ.

Фейк | 13 шілдеден бастап вакцина ақылы болады материалында Төлепберген Мәліков әлеуметтік желіде 13 шілдеден бастап коронавирусқа қарсы вакцина егудің ақылы болатыны жайлы хабарламаның таралғандығына тоқталады. Аудио авторының айтуынша, вакцина салу құны шамамен 58 мың теңге болмақ. Ал вакцина алмаған тұрғындарға 87 мың теңге айыппұл салынады-мыс. Factcheck.kz бұл ақпараттың қаншалықты рас екенін тексерді.Нақты дәйектер келтірілген. Зер салайық. Үкім: Фейк. Қазақстанда корнавирусқа қарсы ақылы вакцина салу заңдастырылмаған. Пандемияның кезінде вакцинаны үкімет сатып алып, халыққа тегін тарады. Сондықтан желіде тараған ақпарат шындыққа жанаспайды. Бұған дейін де денсаулық сақтау министрі Алексей Цой коронавирусқа қарсы ақылы вакцина егуге рұқсат етілмегенін айтқан. Қазір ресми түрде Қазақстанға мемлекет айналымындағы вакцина жеткізілген. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесіне қатысқан жеке клиникалар Қормен келісімшартқа отырған. Олар азаматтарға ақысыз вакцина салады. Алексей Цой ел аумағында вакцинаны сатқандарды анықтағанда міндетті түрде құқық қорғау органдарына хабарлауға шақырды. Ол коронавирусқа қарсы вакцинаны сатуға рұқсат етілмегенін ескертті [13].

Қорытынды

Журналистикада фактілерді тексерудің кем дегенде екі жоспарын бөліп көрсетуге болады. Бірінші жоспар-бұл жарияланғанға дейін материал мазмұнының сапасын бақылау кезеңі ретінде қызмет ететін редакторлар үшін дәстүрлі фактілерді тексеру процесі. Бұл жоспар нақты деректерді (тиісті атаулар, сандар және т.б.) салыстыру, нақтылау арқылы материалға нақты дәлдік беруден тұрады. Және біз осы мақалада қарастырған фактілерді тексерудің екінші жоспары-ұсыныс (пайымдау) нысанында көрсетілген жекелеген фактілерді тексерудің кешенді процесі

болып табылатын фактчек. Фактчек фактінің мән-мәтінін ескере отырып, фактінің барлық элементтерін тексеруді білдіреді. Сонымен қатар, фактчектің фактілерді редакциялық тексеруден айырмашылығы, біріншісінің негізін бастапқы ақпаратпен жұмыс істеу құрайтын болса, фактчек дегеніміз постфактум, медиакеңістікте белгілі бір факт пайда болғаннан кейін жүргізілген тексеру деген сөз.

Ақпарат кеңістігіне барынша шынайы ақпаратты орналастыру-бүгінгі таңда журналистика үшін аса өзекті мәселе болып отыр. Кез – келген журналист-контент сатушы. Бірақ ақпаратты жылдамырақ беру тұрғысынан алғанда айырмашылығы бар. Блог, твиттер және әр түрлі инсайдерлерге қарағанда, кәсіби журналистердің күші - материалдарының растығының күмән келтірмейтіндігінде. Журналист өзінің материалында статистика, расталған мәліметтер, сандар, логика мен ұтымды тұжырымдар арқылы субъективтілік көзқарасты мейлінше азайта алады. Журналист кәсіби маман болса, техниканы ғана пайдаланып қоймай, ақпаратты өңдеу барысында өзінің шығармашылық қабілеттілігін пайдалана алса, оның артықшылығы әрдайым да сақтала бермек [14, 237б]. Нәтижесінде аналитикасы бар, сапалы материалдар әрқашан сұранысқа ие болмақ.

Түптеп келгенде, журналист өз қызметінде қарапайым мынадай қағидаларды ұстанса, жеткілікті:

1. Әрдайым өзіндік тексеру жүргізуге тырысу; яғни басқа көздерден алынған деректерге сүйене бермеңіз, басқа БАҚ пен сайттардың бұрмалаушылық деңгейі әртүрлі болуы мүмкін. Бір сөзбен айтқанда, журналистік гигиена-әркімнің міндеті.

2. Бір ғана ақпарат көзіне сенуге болмайды, кем дегенде үшеу болу керек, фотосуреттерді тексеру де өте маңызды, сурет арқылы іздеу жүйелерін шолып шығу -өзіңізді жалған ақпараттан қорғаудың тағы бір амалы.

3. Бастапқы дереккөзбен жұмыс, оқиғаға тікелей қатысы бар адам - сізге ең қажет тұлға сол.

4. Фейктерді әшкерелеу, жалған пайдаланушыларды табу оңай, әдетте олардың жеке деректері көрсетілмейді, олар оғаш есімдерді қолданады, әлеуметтік желілердегі парақшаларында негізінен репосттар орналастырылған. Бұл мұндай пайдаланушыларға сенуге болмайтындығының айқын белгілері.

“Ал журналистиканың басты міндеттерінің бірі-адамдардың бұқаралық ақпарат құралдарына деген сенімін күшейте түсу” [15, 172б].

Интернет БАҚ дамуы жағдайында ақпаратты тексеру қажеттілігі өте өзекті. Оперативтілікке басымдық бере отырып, журналист әдетте материал мазмұнының сапасына көңілді аздау бөледі. Бірақ ақпаратты тексеру кезінде аталған ережелерді сақтаса, журналист әрқашан өз аудиториясында сұранысқа ие болмақ.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Оразбекова А.Токаев о фейках:” в погоне за хайпом будоражат и вводят в заблуждение”. [Электронды ресурс] – URL: https://newtimes.kz/vlast/125348-tokaev-o-feikakh-v-pogone-za-khaipom-budorazhat-i-vvodiat-v-zabluzhdenie.

2. [Электронды ресурс] – URL: https://factcheck.kz/.

3. Қазақстанда Қасым-Жомарт Тоқаев деген фейк-акаунттар көбейді. [Электронды ресурс] – URL: https://kaz.zakon.kz/4966292-aza-standa-asym-zhomart-to-aev-degen.html.

4.Корнев М.”Фактчекинг:5 надежных способов проверить информацию”. [Электронды ресурс] – URL: http://mediatoolbox.ru/factchecking/

5.Фалалеев М. “Юрий Жданов рассказал об опасных тенденциях политических фейков” [Электронды ресурс] –URL:https://rg.ru/2021/07/14/zhdanov-v-ssha-dezinformatory-politikany-zamenili-policiiu-na-otriady-opg.html

6. "Министр журналистерге: құрметті мамандық деген мамандықты қайтаруға міндеттіміз". [Электронды ресурс] – URL: https://sputnik.kz/interview/20210607/17264377/suhbat-Aida-Balaeva-ministr.html

7. Соколова Д.В. "Фактчекинг и верификация информации в российских СМИ: результаты опроса"– Мәскеу: Мәскеу университетінің хабаршысы. Журналистика сериясы (№4), 2018.

8. Gottfried J. A., Hardy B. W., Winneg K. M., Jamieson K. H. (2013) Did Fact Checking Matter in the 2012 Presidential Campaign? American Behavioral Scientists 57 (11): 1558–1567.

9. Lewis J., Williams A., Franklin B., James T., Mosdell N. (2008) The Quality and Independence of British Journalism: Tracking the Changes over 20 Years. Cardiff University

10. Цой С. "Итоги 2018 года.Показатели казахстанского правдомера"[Электронды ресурс] – https://factcheck.kz/glavnoe/itogi-2018-goda-pokazateli-kazaxstanskogo-pravdomera/.

11. [Электронды ресурс] – URL: https://factcheck.kz/kaz/category/promises-kaz/.

12. [Электронды ресурс] – URL: https://factcheck.kz/author/snejana/

13. Маликов Т. " Фейк: 13 шілдеден бастап вакцина ақылы болады" [Электронды ресурс] – URL: https://factcheck.kz/kaz/basty-bet1/fejk-13-shildeden-bastap-vakcina-akyly-bolady/

14. Мельник Г., Виноградова С., Деловая журналистика. Учебное пособие, Питер, СПб 2010. – 304 с.

15. Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста // Учебник для студентов вузов/М.2011 год Аспект пресс 2011. –224 с.

[1]Ж.Д. Сейтжанова, [2]Ж.Б. Султанова

[1]Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан

[2]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Явления фактчекинга в Казахстане (на примере материалов сайта "Factcheck.kz")

Аннотация. Не секрет, что стремительное развитие Интернета с каждым днем создает все больше и больше возможностей для мгновенного получения информации, наряду с этим возникают и новые проблемы среди читателей, зрителей, аудитории, пользователей Сети.

С каждым днем становится все труднее различать, насколько правдива информация, которую нам навязывают с эфира, социальной сети, мобильного телефона. Даже тем, кто в той или иной степени обладает высокой интеллектуальной грамотностью, становится все труднее различать какова информация: "с небольшим количеством лжи", "с небольшим искажением" или же насколько скрыт основной факт среди второстепенной информации и.т.д.

В статье изложены способы проведения фактчекинга в целом. Обращаясь к истории возникновения феномена факчетинга, авторы анализируют практическую реализацию фактчекинга посредством конкретного медиаресурса, такого как "Factcheck.kz", который одним из первых начал работать в этой области в стране. Отмечается необходимость формирования медиаграмотности и критического анализа информации среди массовой аудитории.

Ключевые слова: фактчек, Интернет, дезинформация, манипуляция, медиаграмотность.

[1]Zh.D. Seitzhanova, [2]Zh.B. Sultanova

[1]International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan

[2]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Trends in the development of the factcheck in Kazakhstan: based on the work of the website "Factcheck.kz "

Abstract. It is no secret that the rapid development of the Internet creates more and more opportunities for instant information, along with this, new problems there arise among readers, viewers, audiences, and network users.

Every day it becomes more and more difficult to distinguish the accuracy of the information that is imposed on us from the airwaves, social networks, cell phones. Even those with some degree of high intellectual literacy

are finding it increasingly difficult to discern what the information is, «with a little bit of lying,» «with a little distortion,» or how much of the main fact is hidden among the secondary information, etc.

The article describes the ways of conducting fact-checking in general. Turning to the history of the phenomenon of factcheting, the authors analyze the practical implementation of fact-checking through such specific media resource as "Factcheck.kz", which was one of the first to work in this field in the country. There is noted urgency of the need for the formation of media literacy and critical analysis of information among the mass audience.

Keywords: factcheck, Internet, disinformation, manipulation, media literacy.

References

1. Orazbekova A.Tokayev about fakes: "in pursuit of hype, they excite and mislead." [Electronic resource] - URL: https://newtimes.kz/vlast/125348-tokaev-o-feikakh-v-pogone-za-khaipom-budorazhat-i-vvodiat-v-zabluzhdenie.

2. [Electronic resource] - URL: https://factcheck.kz /.

3. The number of fake accounts of Kassym-Zhomart Tokayev has increased in Kazakhstan. [Electronic resource] - URL: https://kaz.zakon.kz/4966292-aza-standa-asym-zhomart-to-aev-degen.html .

4. Kornev M. "Fact checking: 5 reliable ways to check information". [Electronic resource] - URL: http://mediatoolbox.ru/factchecking/

5. Falaleev M. "Yuri Zhdanov told about the dangerous trends of political fakes" [Electronic resource] -URL:https://rg.ru/2021/07/14/zhdanov-v-ssha-dezinformatory-politikany-zamenili-policiiu-na-otriady-opg.html

6. "The minister told reporters: "We are obliged to return the specialty that is honorable." [Electronic resource] - URL: https://sputnik.kz/interview/20210607/17264377/suhbat-Aida-Balaeva-ministr.html

7. Sokolova D.V. "Fact-checking and verification of information in the Russian media: survey results"- Moscow: Bulletin of the Moscow University. Journalism Series (No.4), 2018.

8. Gottfried J. A., Hardy B. W., Winneg K. M., Jamieson K. H. (2013) Did Fact Checking Matter in the 2012 Presidential Campaign? American Behavioral Scientists 57 (11): 1558–1567.

9. Lewis J., Williams A., Franklin B., James T., Mosdell N. (2008) The Quality and Independence of British Journalism: Tracking the Changes over 20 Years. Cardiff University

10. Tsoi S. "Results of 2018.Indicators of the Kazakhstan truth meter"[Electronic resource] – https://factcheck.kz/glavnoe/itogi-2018-goda-pokazateli-kazaxstanskogo-pravdomera /.

11. [Electronic resource] - URL: https://factcheck.kz/kaz/category/promises-kaz/.

12. [Electronic resource] - URL: https://factcheck.kz/author/snejana/

13. Malikov T. " Fake: from July 13, the vaccine will be paid " [Electronic resource] - URL: https://factcheck.kz/kaz/basty-bet1/fejk-13-shildeden-bastap-vakcina-akyly-bolady/

14. Melnik G., Vinogradova S., Business journalism. Textbook, St. Petersburg, St. Petersburg 2010. - 304 p.

15. Lazutina G.V. Professional ethics of a journalist // Textbook for university students/M.2011 Aspect Press 2011. -224 p.

Авторлар туралы мәліметтер

Ж.Д. Сейтжанова – Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Қазақстан тарихы және медиакоммуникациялар кафедрасының ассистент-профессоры, филол.ғ.к., Манас көшесі 34/1, Алматы, Қазақстан.

Ж.Б. Сұлтанова – "7M03202–Журналистика" мамандығы бойынша 2 курс магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Zh.D. Seitzhanova – Ph.D., Associate Professor, Department of History of Kazakhstan and Media Relations, International University of Information Technologies, 34/1 Manas str., Almaty, Kazakhstan.

Zh.B. Sultanova – The 2nd year Master's degree student in Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

ХҒТАР 19.01.11

[1]Б. Тоқтарбай*
[2]А. Жақсылық

[1,2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
***Байланыс үшін автор:** beibit.togtarbai@mail.ru

Азаматтық журналистика және оның дәстүрлі БАҚ-қа ықпалы

Аңдатпа. *Мақалада азаматтық журналистика ұғымына талдау жасап, оның артықшылығы мен олқылығын салыстырады. Сонымен қатар дәстүрлі медиа үшін азаматтық журналистика қандай рөл атқаратыны айтылады. Әлеуметтік желі мен блогерлер шығармашылығының сипаты, өзіне тән белгілері анықталады. Сайт, порталдар мен блогерлердің жазбаларын мысалға ала отырып, олардың БАҚ міндетін атқаруы үшін қандай критерийлерге жауап беруі қажеттігі талданады.*

Түйін сөздер: *дәстүрлі БАҚ, интернет, жаңа медиа, азаматтық журналистика, блогер, әлеуметтік желі.*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-80-84

Кіріспе

Медиа саласының дамуы мен түрленуі интернет пайда болған кезеңнен бастап жаңаша леппен қарқын ала бастағаны белгілі. Интернет шапшаңдығы ақпаратты сол сәтте аудиторияға жеткізіп үлгермесе, оның құны бірнеше есе түсетіндігін дәлелдеді. Бұл үрдіс дәстүрлі БАҚ өкілдерін ақпарат тарату мен аудиторияны қамтудың заманауи үлгісіне көшуге жетеледі.

Қазір интернет журналистика «шекарасының» өзі белгілі мөлшерде кеңейді. Бүгінгі ақпарат майданында кәсіби журналистермен қатар әуесқойлар да өзіндік аудитория иеленіп, медиа өнім ұсынып отыр. Бұл азаматтарды біз «азаматтық журналистика өкілдері», «блогерлер», «әлеуметтік желі белсендісі» деп атап жүрміз. Азаматтардың ақпаратты жаппай таратушы және тұтынушы бола бастауына ықпал еткен мәселе ақпараттық технология құралдарының тез арада дамып, оған кез келген адамның қол жеткізе алатындығында болып отыр. Қазір азаматтар қолдарындағы смартфондар арқылы ақпаратты таратады, сақтайды және тұтына алады. Біз бұл мақалада ең негізгі мәселе желілік ресурстарды БАҚ ретінде бағалауға бола ма, интернет журналистика ұғымын қай қырынан қарастырғанымыз жөн деген сауалдарға жауап іздеп көрмекпіз.

Зерттеу әдісі

Зерттеу барысында жалпы азаматтық журналистика ұғымына талдау жасалып, салыстырмалы, логикалық, жеке ғылыми әдістер пайдаланылды. Сонымен қатар азаматтық журналистиканың медиа кеңістіктегі орны және дәстүрлі БАҚ-қа ықпалына контент-талдау, мәтін талдау, бақылау, болжау әдістері қолданылды.

Журналистиканың ақпараттық функциясын қазір дәстүрлі медимен қатар әлеуметтік желі ресурстары да орындай бастады. Сонымен қатар азаматтық журналистика сипатындағы ресурстар журналистиканың ақпа-

раттық функциясын ғана орындап қоймай қоғамдық құндылық, ойын-сауық, адамдар арасындағы қарым-қатынас түсінігіне де жаңаша баға беруге ықпал етті.

Голландиялық зерттеуші М. Дезе интернет журналистика шекарасының анағұрлым кеңейгенін баса айтады [1]. Оның пайымынша бұқаралық ақпарат құралдары деген ұғымға тек қана дәстүрлі медиа өкілдері құрастыратын ресурстар енбейді. Ол блогерлер мен азаматтық журналистика өкілдері де белгілі мөлшерде ақпарат таратып, аудиторияға ықпал етіп отыр деп есептейді. Сонымен қатар жаңа медиаға байланысты тағы да бірнеше маңызды мәселені алға шығарады. Ал А.Калмыков [2] бастаған ресейлік ғалымдар өзін ақпарат құралдары санайтын ресурстар медиа жүйенің бір бөлігі деп пайымдап отыр.

Талқылау

Жоғарыда келтірілген зерттеушілердің ғылыми тұжырымдарына қарай отырып біз БАҚ-тың міндетін атқара алатын интернет журналистика және әлеуметтік желі ресурстарына қандай критерийлер сай келеді деген сұраққа жауап іздедік. Әрі бұл сұрақ бүгінгі қоғамдағы медиа саласына қатысты өзекті сауал екендігіне баса назар аудардық. Кәсіби зерттеушілер мен журналистика теоретиктерінің ғылыми тұжырымдарына құлақ асар болсақ, бүгінгі таңдағы интернет журналистика төңірегіндегі ресурстардың қызметіне мынадай белгілер тән болуға тиісті. Олар: өзін БАҚ ретінде таныта алуы, кәсіби деңгейде жұмыс жасауы, дәстүрлі БАҚ-тың ұйымдастырушылық белгілерін игеруі, өзіндік дербестігі және тағы басқа. Осы аталған критерийлерді орындаған медиа ресурстарды жаңа медиа міндетін атқара алады деп пайымдауға болады. Өздерін жаңа медиа деп есептейтін, журналистика функциясын толық атқарып отырған қазақстандық сайт немесе портал өте көп. Сонымен қатар әлеуметтік желі ресурстары мен азаматтық журналистика өкілдері де қарқынды жұмыс істеп, аудитория иеленіп отыр. Мәселен, қазақ және орыс тілдерінде ақпарат жариялайтын Уикипедия ашық энциклопедиясын алып қарауға болады. Бұл – тұтастай белсенділер мен азаматтық журналистика өкілдерінің еңбегі арқылы толтырылып отырған медиа ресурс. Сол сияқты ресми мекемелердің әлеуметтік желілердегі парақшалары мен сайттары да жаңа медиа талаптарын орындауға жақсы ұмтылыс жасап отыр. Онда әртүрлі ресми ақпараттар, шешімдер, бұйрықтар, хабарламалар таратылады. Әрі бұл өнімдерді мултимедиалық құралдар арқылы түрлендіріп, аудитория талабын жақсы орындап отырғандары да жоқ емес.

Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің 2011 жылғы «БАҚ-тың жаңа тұжырымдамасы туралы» ұсынымында бұқаралық ақпарат құралдарын сәйкестендіру үшін бірқатар критерийлерге назар аударуды ұсынды. Оларға мыналар жатады: 1) БАҚ ретінде әрекет ету ниеті; 2) БАҚ-тың мақсаты мен негізгі міндеттері; 3) редакциялық бақылау; 4) кәсіби стандарттар; 5) қамту және тарату; 6)қоғамның күтуі [3]. Бұл ұсынысты қарай отырып біздегі жаңа медиа ресурстарын осы үдеден шығуға ұмтылатынын пайымдауға болады.

Интернет журналистиканың аудитория үшін ең ықпалды құрал екендігін ескере отырып біз оның кейбір өзіндік ерекшелігіне тоқталмай өте алмаймыз.

Интернет бұқаралық ақпарат құралдарының дәстүрлі және әдеттегі формаларынан айтарлықтай айырмашылықтарға ие. Негізгі айырмашылық оның орталықтандырылмаған ақпарат алмасу механизмі үлгісінде жатыр. Оның цифрлық үлгіде ақпарат тарата алуы жаңа технология дамыған қоғамда қарқынды өсуіне жол ашып берді. Аудиторияның өзіне қажетті сұраққа жылдам жауап алып, кері байланысқа түсе білуі жаңа медианың таралу мүмкіндігін бірнеше есе шапшаңдатты. «Әлеуметтік медиа әртүрлі ақпаратты тарату көлемі мен жылдамдығы бойынша таңғажайып мүмкіндікке ие» [4, 119 б].

Жоғарыда аталған технологиялық ерекшеліктердің арқасында Интернет тек бұқаралық коммуникация құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар ақпараттың кез келген түрін жаһандық ауқымда таратуға мүмкіндік беретін күрделі, серпінді ақпараттық инфрақұрылым екендігін баса айтуымыз қажет. Интернеттің ең негізгі қолайлы функ-

цияларының – бірі кері байланыс. Техникалық байланыс мүмкіндіктері жақсы дамыған қысқа мерзімде электрондық поштадан, жеке веб-парақтардан немесе тарату сайттарынан жедел қызметтерге дейінгі хабарламалар, блог-платформалар, дауыстық және дыбыстық байланыс бағдарламалары, содан кейін әлеуметтік желілер, көптеген ойындар және т. б. сәтті қарым-қатынасты шынайы, әрі қосымша мүмкіндіктермен байытып, оны әлдеқайда икемді етеді. Бұл аталған маңызды критерийлер интернеттегі қарым-қатынастың едәуір бөлігі қоғамдық кеңістікте жүзеге асырады және қол жетімді болып қала береді.

Интернеттің осы бір артықшылығы мен мүмкіндігі – әлеуметтік медианың және стихиялық азаматтық журналистиканың пайда болуы мен өркендеуіне негіз болатын белгілер. Әлеуметтік желідегі белсенділік, азаматтық журналистика көрінісі, блогерлердің қоғамда үн қатуы бұл кез-келген дәуірге тән күнделікті әлеуметтік өзара әрекеттестіктің жалғасы. Тек жаңа технологиялық мүмкіндіктердің арқасында қайта түлеп, жалпыхалықтық сипат алуы десек болады.

Ақпарат алмасуға деген ұмтылыс, қажетті ақпаратты жариялауға ынта – бұл маңызды әлеуметтік факторлар, олар объективті қажеттілікпен қатар, ақпаратты одан әрі күрделендіре түседі. Ақыр соңында мұндай белсенділік пен қажеттілік журналистика институтының пайда болуына әсер етеді. Дәл осындай факторлар адамдарды желілік кеңістікте өзін-өзі белсенді көрсетуге және ақпарат алмасуға итермелейді.

Осы орайда азаматтық журналистика сипаты жөнінде бір мысал келтіре кетсек болады. Зерттеуші Дж.Розен азаматтық журналистерді [5] сөз сөйлеу құқығын алған» бұрынғы аудитория « деп анықтайды. Демек, бұрынғы аудитория қазір ақпаратты тұтынып қана қоймай оны одан әрі таратуға қабілетті. Басқаша айтқанда, адамзаттың әдеттегі коммуникативті белсенділігі жаңа технология көмегімен бірнеше рет күшейтілді. Пайдаланушылардың репост жасап және пікірлер жаза алуы аудиторияға үлкен әсер етеді. «Бұрынғы аудитория» БАҚ материалдарын өз беттерінше бөліседі және өзара материалдар алмасады. Онлайн үлгідегі медиа құралдардың материалдарын пайдаланып, әлеуметтік желідегі жазбаларына көзқарасын еркін білдіреді. Мұның барлығы азаматтық қоғам көрінісінің айқын үлгісі деуге болады.

Нәтижелер

Зерттеушілер мен жаңа медиа жайында еңбек жазып жүрген ғалымдардың пікіріне сүйене отырып, азаматтық журналистикаға тән екі сипатты көрсетуге болады. Біріншіден, әлеуметтік желі белсенділері мен блогерлерден құрылған азаматтық журналистика желісінің тым ауқымдылығы. Мұндай кең ауқымдағы желі дәстүрлі БАҚ-та да сирек кездеседі.

Екіншіден, азаматтық журналистикадағы шығармашылық еркіндік. Блогерлер мен әлеуметтік желі белсенділерінің жазбалары жұмыс берушінің тапсырысы бойынша орындалған еңбектер емес. Блогердің белгілі бір ақпараттық-коммуникативтік қызметіндегі мүдделері мен қажеттіліктері басылымның коммерциялық, идеологиялық сұранысы негізінде түзілмейді. БАҚ иесінің қысымын, редакциялық ұжымның ақпараттық саясатын жүргізуге міндетті емес. Бұл азаматтық қоғамның озық үлгісімен алып қарағанда айқын артықшылық болып саналатын фактор.

Сондай-ақ, азаматтық журналистиканың тағы бір артықшылығы – блог оқырмандары блогосфераға ақпарат алу үшін ғана емес, коммуникативтік қажеттілік үшін де бас сұғады. Яғни ол өзі оқырман, өзі ақпарат таратушы.

Блогосферада оқырман автор, әңгімелесуші, коммуникатор бола алады.

Азаматтық журналистиканың осындай артықшылықтары мен қатар оның қоғамдағы олқы тұстарын да айтпай кетуге болмас. Блогерлер мен әлеуметтік желі белсенділерінің кәсіби мәртебесі анықталмаған. Азаматтық журналистика өкілдері дәстүрлі БАҚ өкілдеріне берілетін құқықтық артықшылықтарға ие емес. Оның кәсіби мәртебесі жоқ, сәйкесінше азаматтық журналист белгілі бір құқықтарды пайдалана алмайды, ресми БАҚ өкілі ретін-

ISSN: 2616-7174, eISSN:2663-2500

де ресми мекемеге сауалдар жолдай алмайды. Сауал жолдаған күннің өзінде оған БАҚ өкілі ретінде емес жеке азамат ретінде жауап беріледі. «Twitter-дің ақпараттандыру тәсіліндегі ерекшелік – оқырман нақты оқиғаны цензурасыз, елеп-екшеусіз, боямасыз қалыпта береді. Кемшілігі – журналистік практикасыз азаматтық журналист айналасындағы оқиғаның мазмұнын жеткізуде, талдауда немесе анықтауда ақсайды» [6, 121 б].

Азаматтық журналистика белгілі бір мақсатпен, орталықтандырылған ұйымдастырудың жоқтығынан жоспарланған ақпараттық саясатты жүзеге асыра алмауы мүмкін. Азаматтық журналистикадағы шығармашылық – арнайы стратегиялық жоспармен емес стихиялы түрде жүзеге асатын үрдіс. Оның қазіргі таңдағы статусын дәстүрлі медиаға қосымша ақпарат көзі ретінде қарастырушылар көп. Жан-жақты талданған, сараланған, сарапатамалық ақпарат пен деректерді аудитория әлі де болса дәстүрлі медиадан іздейді. Дегенмен де азаматтық журналистика дәстүрлі БАҚ үшін жақсы ресурс екенін ұмытуға болмайды.

Қорытынды

Ақпараттық технология құралдарының жылдам дамуының нәтижесінде қарқын алған әлеуметтік желі ресурстары, азаматтық журналистика өкілдері, блогерлер белгілі мөлшерде дәстүрлі медианың дамуына ықпал етіп отыр. Қазақстанда азаматтық журналистиканың қалыптаса бастауы азаматтық қоғам құруға деген ортаның талпынысы деп түсінуге болады. Дәл қазіргі таңдағы азаматтық журналистика белгілері дәстүрлі медиа функциясын атқарып кетпегенімен кәсіби журналистика саласы үшін ресурс көзі екенін атап өтпеске болмайды. Қазақстанда алдағы уақытта блогерлер мен әлеуметтік желі белсендісінің статусын анықтап, оларға белгілі мөлшерде құқықтық мәртебе белгілеу маңызды болмақ.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Deuze M. 2003. The Web and its Journalism: Considering the Consequences of Different Types of Newsmedia Online. New Media & Society

2. О понимании интернет-СМИ в условиях развития гражданской журналистики [Электрон. ресурс]URL:https://cyberleninka.ru/article/n/o-ponimanii-internet-smi-v-usloviyah-razvitiya-grazhdanskoy-zhurnalistiki

3. Рекомендация CM/Rec(2011) 7 Комитета министров государствам-членам о новом понятии СМИ, [Электрон. ресурс] URL: http://www.refworld.org.ru/docid/5511765c4.html

4. Жейсон Бейнбриж, Никола Гок, Лиз Тайнан: Медиа және журналистика: теория мен практикаға жаңа көзқарас. – Алматы: «Ұлттық аудармa бюросы» қоғамдық қоры, 2019, –119 б.

5. The people formerly known as the audience [Электрон. ресурс] URL:http://archive.pressthink.org/2006/06/27/ppl_frmr.html

6. 4. Жейсон Бейнбриж, Никола Гок, Лиз Тайнан: Медиа және журналистика: теория мен практикаға жаңа көзқарас. – Алматы: «Ұлттық аудармa бюросы» қоғамдық қоры, 2019, –121 б.

[1]Б.Токтарбай, [2]А.Жаксылык

[1,2]Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Гражданская журналистика и ее влияние на традиционные СМИ

Аннотация. В статье производится анализ понятия гражданской журналистики, сравниваются ее преимущества и недостатки. Вместе с тем рассказывается о том, какую роль играет гражданская журналистика для традиционных медиа. Выявляются характер творчества блогеров и социальной сети, их

специфические признаки. Используя в качестве примера сайты, порталы и записи блогеров, авторы рассматривают критерии, которым они должны отвечать, чтобы выполнять обязанности СМИ.

Ключевые слова: традиционные СМИ, Интернет, новые медиа, гражданская журналистика, блогер, социальная сеть.

[1]B. Toktarbai, [2]A. Zhaksylyk

[1,2] L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Citizen journalism and its impact on traditional media

Abstract. The article analyses the citizen journalism concept and compares its advantages and disadvantages. At the same time, it discusses the role of citizen journalism in traditional media. The article defines the nature of the work of bloggers and the social network, their specific characteristics. The analysis of websites, portals, and bloggers' posts identified criteria that must be met in order to fulfill the duties of the media.

Keywords: traditional media, Internet, new media, citizen journalism, blogger, social network

References

1. Deuze M. 2003. The Web and its Journalism: Considering the Consequences of Different Types of Newsmedia Online. NewMedia&Society

2. On conception of the Internet media in the context of the development of citizen journalism [Electronic resource] URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-ponimanii-internet-smi-v-usloviyah-razvitiya-grazhdanskoy-zhurnalistiki

3. Recommendation CM/Rec (2011) 7 of the Committee of Ministers to Member States on a new concept of media, [Electronic resource] URL: http://www.refworld.org.ru/docid/5511765c4.html

4. Jason Bainbridge, Nicola Gok, Liz Tynan: Media and journalism: a new view of theory and practice. - Almaty: Public Fund "National Translation Bureau", 2019, – p. 119

5. The people formerly known as the audience [Electronic resource] URL:http://archive.pressthink.org/2006/06/27/ppl_frmr.html

6. 4. Jason Bainbridge, Nicola Gok, Liz Tynan: Media and journalism: a new view of theory and practice. - Almaty: Public Fund "National Translation Bureau", – p. 121

Авторлар туралы мәліметтер

Б. Тоқтарбай – аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

А. Жақсылық – аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

B. Toktarbai – Senior Lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

A. Zhaksylyk – Senior Lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

ХҒТАР 19.41.11

Г. Өзбекова, Ғ. Майкотова*
Ә. Әлім, А. Жұматай, А. Жолдасбай

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
***Байланыс үшін автор:** maykotova.galyiya@gmail.com

Қазақ анықтамалық-энциклопедиялық басылымдарының ерекшеліктері

Аңдатпа. *Қоғам өміріндегі бұрын-соңды болмаған саяси-әлеуметтік өзгерістер қоғамдық ғылымдардың сан-алуан проблемаларына жаңаша баға беріп, нақты деректер, тарихи материалдар негізінде жаңа тарихи таным тұрғысынан зерттеуді талап етуде. Бірақ, жаңаны жасау – өткенді жоққа шығару емес. Өткенімізді танып-біліп, тарихтан тағылым ала отырып, болашаққа қадам басу – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі.*
Мақаланың мақсаты – қазақ анықтамалық-энциклопедиялық басылымдарының тарихи даму жолдары мен қалыптасуына зерттеу жүргізіп, оның ел тарихындағы, соның ішінде кітап тарихындағы орнын айқындау.
Зерттеу жұмысының ғылыми және практикалық құндылығына қазақ анықтамалықтарының даму жолдарын көрсете отырып, әр кезеңдегі қоғамдық-саяси өзгерістерге байланысты энциклопедиялық басылымдардың мазмұны сараланып, таным, тәрбие құралы ретіндегі маңызын жатқызуға болады.
Мақала тақырыбын зерттеу барысында тарихи филологиялық, статистикалық, типологиялық, теориялық талдау, сипаттау, салыстыру, баға беру, ғылыми тұрғыдан тұжырымдау әдістері қолданылды.
Ғылыми мақаланың басты нәтижесі – қазақ анықтамалық басылымдарының даму жолдарын көрсетіп, оны хронологиялық тұрғыдан кезеңдеу.
Мақаланың құндылығы – энциклопедия шығару ісінің журналистік қырын және энциклопедиялық мақалалардың өзіндік маңызы мен ерекшеліктерін анықтау т.б.
Мақала қазақ баспасөзінің және анықтамалық-энциклопедиялық әдебиет тарихын зерттеушілер мен журналистика факультетінің студенттеріне, т.б. оқырмандарға арналады.
Түйін сөздер: *анықтамалық басылымдар, энциклопедия, қоғам, тәуелсіздік, тарих, түркі халықтары, әдебиет, мәдениет, ғылым, зерттеуші.*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-85-94

Кіріспе

Қоғам өміріндегі бұрын соңды болмаған саяси-әлеуметтік өзгерістер қоғамдық ғылымдардың сан-алуан проблемаларына жаңаша баға беріп, нақты деректер, тарихи материалдар негізінде жаңа тарихи таным тұрғысынан зерттеуді талап етуде. Бірақ, жаңаны жасау – өткенді жоққа шығару емес. Өткенімізді танып-біліп, тарихтан тағылым

ала отырып, болашаққа қадам басу – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Қазақ халқының тарихы, мәдениеті ежелгі түркі дәуірінен басталатынын дәлелдеп жатқан тұста қазақ анықтамалық басылымдарының қайнар бастауларын да сол дәуірден, Орхон-Енисей жазбаларынан іздестіруді заңды деп білеміз. Себебі, қандай да бір энциклопедия өзі жарық көрген кезеңнің ғылым жетістігін көрсетеді. Ал, "Орхон-Енисей" ескерткіштері сол көне заманның жетістігі. Ата-бабаларымыздың өз дәуірінің бет-бейнесін тасқа қашап жазуының өзі – мәңгі өлмес анықтама ескерткіш. Халқымыздың ауыз әдебиет шығармаларында, жыраулар поэзиясында төл анықтамаларымызға негіз болар дәйек, деректер өте мол. Қашан да сөз қасиетін жете түсінген, сөзге тоқтаған туған халқымыз сөз құдіреті арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жеткен асыл дүниелер қалдырды. Орта ғасырлық әл-Фараби, Махмұт-Қашқари, Жүсіп Баласағұни сияқты көптеген ойшыл-ғұламаларымыз өмір сүрген тұста нағыз энциклопедиялық шығармалар дүниеге келді.

Энциклопедиялық сипаттағы еңбектерді алғашында жеке адамдар – өз заманындағы сан-салалы ғылым мен білімнің білгірлері жасаса, әлемдік тәжірибелерде күрделі энциклопедиялық басылымдар, әсіресе, ғылымның барлық саласын түгел қамтитын әмбебап энциклопедиялар ұжымдық күш-жігер жұмсау нәтижесінде дүниеге келеді. Өйткені қазіргі ғылым мен білім ауқымының кеңдігі сондай оның бәрін бір адам терең білу мүмкін емес. Бірақ кейбір салалық энциклопедияларды жеке адамдар – белгілі ғалымдар шығаратын дәстүр әлі де кездеседі.

Энциклопедия – таным құралы. Өскелең ұрпаққа, әр саланың мамандарына қажетті ұғымдар мен деректерді жүйелеп беріп, ғылымның алға дамуына негіз қалайды, қозғау салады. Қай елде болсын энциклопедиялық басылымдардың жарық көруіне мемлекеттік деңгейде көңіл бөлініп, қамқорлық көрсетілетіні сондықтан.

Қазақстанда елдің елдігін көрсететін, барша ғылым-білімге қорытынды жасайтын "кітаптардың кітабы" – энциклопедиялық басылымдар даярлау ісі белгілі тарихи себептерге байланысты кештеу қолға алынды. Он екі томдық "Қазақ совет энциклопедиясы" 1972-1978 жылдар аралығында дүниеге келді.

Энциклопедиялық әдебиет тарихы жалпы кітап шығару, ғылыми әдебиет, ғылымның өз тарихымен ғана емес, сондай-ақ қоғамның әлеуметтік-экономикалық және саяси тарихымен тығыз байланысты. Сондықтан оның аса зор танымдық маңызы бар.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының академигі М.Қ. Қозыбаев өз еңбектерінде /1/ Қазақстан тарихнамасында тұңғыш рет энциклопедиялардың методологиялық, деректемелік негізін жан-жақты талқыланған болатын.

Қай елде болмасын энциклопедия шығару ісі әлемдік тәжірибелерге сүйенеді. Қазақ анықтамалық-энциклопедиялық басылымдарына орыс анықтамалық басылымдарының ізсалар қызмет атқарды. Халқымыздың бұрынғы тарихы Ресейдегі 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейінгі орыс энциклопедияларында, ал төңкерістен кейінгі тарихы, мәдениеті, қол жеткен табыстары кешегі кеңес энциклопедияларында кеңінен баяндалды.

Қ.Әбілхановтың "Тұңғыш қазақ совет энциклопедиясы" /2/ ғылыми-зерттеу еңбегі Кеңес дәуірінде жазылғанымен тұңғыш төл энциклопедиямыздың жасалу әдістері мен осы бағыттағы нақты жұмысты баяндап талдайтын елеулі еңбек. Ресейдегі 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейінгі орыс энциклопедияларын Қазақстан тарихшыларының арасында алғаш рет зерттеу нысанына айналдырып, соның негізінде "Орыс энциклопедияларындағы қазақ шежіресі" /3/ атты монографиялық еңбек жазған белгілі ғалым Мұхтар Құл-Мұхаммед есімін ерекше атауға болады. Аталған еңбек бүгінгі көзқарастар тұрғысынан жазылып, тарих ғылымының соңғы жетістіктері тұрғысынан сараланған.

"Жиырмасыншы ғасырдың соңы қазақ халқына зор табыс, жақсылық, жаңалықтарымен қоса ауыр сын да ала келді. Жақсылықтың ең бастысы – ата-бабаларымыз армандап өткен дербес мемлекет болу мәртебесіне қол жеткіздік. Алайда, дүниетанымымыз бен санамызға сіңіп қалған бодандық зардабынан тез арада арылу, оқ бойы озып кеткен

өркениет көшін қуып жету оңай болмауда. Қоғам құрылымын жаңартып, демократиялық үрдістерге көшу немесе шаруашылық жүйеміз бен экономикалық қарым-қатынастарымызды әлемдік нарық үлгісіне бейімдеу де жеңіл-желпі міндет емес екен. Ең қиыны санамызға берік орныққан жалған ұғымдар мен сенімдерден арылу" /1:3/. Бұндай кемшіліктерден арылуға 90-шы жылдардың басынан бері қарай жарық көрген жаңа заман анықтамалық басылымдарының пайдасы мол.

Жиырмасыншы ғасырдың соңғы онжылдығы – Қазақстан тарихындағы аса маңызды бетбұрыс, ірі өзгерістер кезеңі. 90-шы жылдардың басындағы бетбұрыс – Қазақстан тарихының мәдени-әлеуметтік өміріндегі қайта түлеуі, жаңаруы ұзақ уақыт бойы тоталитарлық басқару жүйесінің езгісінде болып, халықтың өткенін білуі күңгірттеніп, ұрпағы мәңгүрттеніп, өз елінің дәстүр-салтынан, тілі мен дінінен қол үзе бастаған кезде қолға алынды. Осындай бетбұрыстың нәтижесінде жұртшылықтың өз халқының тарихына деген ынтасы мен ықыласы жаппай бой көтерді. Тарихтың көптеген мәселелері қайта қарастырылып, жаңа бағаға ие болды. Бұл күндері егемен ел атанып, ата-бабаларымыздың ертеден бергі арман-тілегі іске асып, қалыптасқан елдік дәстүрі, қабылданған ата заңы бар, дербес, тәуелсіз ұлттық мемлекет құрған қазақ халқына ежелден мекен– тұрақ, құтты қоныс – Ұлы дала. Ұлы даланы айдынды асқар теңіз ретінде көз алдымызға елестететін болсақ, теңіздің қайнар бастауы, оның деңгей дәрежесінің негізі осы даланы жайлаған түркі тектес халықтар, оның ішінде ең іргелісі – қазақ халқы екенін ұмытпауымыз керек, яғни ..."Қазақстанның тәуелсіздік тарихы аппақ парақ бетіне күні кеше түсе қалған жоқ. Оның көне дәстүрлері бар. Бүгінгі күнді түсініп – түйсіну үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек..." /4: 4/

Талқылау мен нәтижелер

Көне заманның ғұламалары "кітаптардың кітабы" деп бағалаған энциклопедиялық басылымдар әрдайым ғылыми жұртшылық пен қалың оқырман тарапынан жоғары бағаға ие болып отырған.

Скиф дәуіріне бет бұрсақ, тұлға ретінде Анахарсис туралы, қазақ тарихына қатысы болғандықтан 21 кітаптан тұратын Авеста жайлы деректердің маңызы зор.

Анахарсис (б.з.д. 6-7 ғ.) – тарихта "Скиф Анахарсис" деген атпен белгілі сақ ғұламасы. Анахарсис – патша тұқымынан шыққан ханзада, анасы – эллиндік. Анахарсис Эллинде сол кездегі белгілі білім мен өнердің барлық саласын меңгерген. Анахарсис жөнінде Геродоттың "Тарих" еңбегінде айтылған. Платон "Мемлекет" деген еңбегінде Анахарсисті Гомер, Фалеспен қатар қойса, "Протагор" деген туындысында әлемдегі "жеті ғұламаның" бірі деп таныған. Анахарсис Афинада әйгілі кемеңгер Солонмен жақын дос болған. Анахарсис есімі Аристотельдің "Анапитикасының" 2-кітабында, "Никомах этикасында" аталады. Секет Эмпирик Анахарсис дүниетанымына талдау жасай келе, оны скептик деп көрсетеді. Анахарсис туралы мол мағлұмат Лукианда да беріледі. Анахарсистің көркем бейнесін Плутарх жасаған, оның "Жеті ғұлама сауығы" аталатын еңбегінде Фалес, Солон, Периандр, Питтак, Биант, Хилон, Клеобулдармен қатар Анахарсис те аталады.

Диоген Лаэртский "Атақты философтардың өмірлері, ілімдері, нақыл сөздері" аталатын кітабында Анахарсис айтты деген афоризмдер келтіріледі. Оның дерегі бойынша, кеменің зәкірін, шығырлы дөңгелекті Анахарсис ойлап тапқан. Анахарсистан қалған: "Басқа пәле тілден", "Татымсыз мың достан адал бір дос артық", "Базар – адамдардың бірін-бірі арбап, ұрлап-жырлауы үшін әдейі жасалған орын", "Элладалықтар қызық осы: мұнда сөзді ақылдылар айтады да, ал мәселені ақымақтар шешеді" деген т.б. даналық сөздер бүгінге жетіп отыр… Анахарсистың жазған 800 жолдай өлеңінің біразы "Латын антологиясы" атты неміс тілінде жарық көрген жинақта жарияланған /1:359/.

Авеста – ежелгі Орталық Азияда, Иранда, Азербайжан Ауғанстан жерінде таралған Заратуштра ілімінің қасиетті жазбалар жинағы көне тілде б.з.б. 3-ғасырда хатқа түсірілген.

Сасани әулеті заманында (3-7 ғ.) Авеста 21 кітаптан құралған. Біздің заманымызға соның төрттен бірі ғана жетіп отыр. Олар екі нұсқадан тұрады. 1-нұсқасы әртүрлі кітаптардағы мінәжаттар. 2-нұсқасы дінге, құқыққа, табиғатқа, дүние жаратылысына байланысты әуендерден, дұғалардан, ән ұрандардан тұрады. Ғасырлар озған сайын Авестаға өзгерістер, толықтырулар енгізіліп отырған. Бұл Шығыс халықтарының көпшілігінің тарихына, мәдениетіне, дініне, ауыз әдебиетіне қатысы бар ортақ жәдігерлік. Еуропа ғалымдары кітаптың Орталық Азия жерінде туғанын айтады. Авестаны зерттеген ағылшын ғалымы Мэри Боис: заратуштрашылдықтың негізін қалаған Заратуштра – көшпелі Азия даласын, ұлы Еділдің шығыс жағын мекендеген тайпалардан шыққан деген қорытындыға келген. В.В. Бартольд, А.О. Маковольский, А.Н. Бернштам, Ә.Марғұлан Авестаны жасауға сақ, скиф, ғұн, қаңлы тайпалары қатысқандығын айтады.

Авеста – Заратуштра (грек. – Зорастра) пайғамбардың рухани ілімі мен құдайға құлшылық ету уағыздары. Мазмұны 2 мың жыл ішінде (б.з.б. 3-1-мыңжылдықтар арасы) қалыптасып, атадан балаға ауызша мұра болып, жетіліп толыға түскен. Сол дәуірдің болмысын қаз-қалпында көрсететін материалдардан тұрады. Орталық Азия, Иран, Азербайжан халықтарының ежелгі дәуірдегі қоғамдық-экономикалық өмірі, діни сенім-нанымдары, әлем жайлы көзқарастары, әдет-ғұрыптары, мәдени шаралары туралы мол мағлұмат беріледі. Авестаның көп бөлігі жоғалған, ұмытылған. Ғалымдардың болжамынша, 1/7 бөлігі ғана біздің б.з.-дың 3-ғасырында Аршак әулеті (заманында) дәуірінде жинақталып, кітап етілген…

Авестаның барлық діндерге, бүкіл дүниежүзілік өркениетке үлкен әсері болды. Мысалы, қазақ халқы жыл басын наурыздан бастайтыны осының бір көрінісі. Көне Ресейде де 14-ғасырға дейін осылай болған.

Авеста – әлем заңдылықтарын толық қамтитын ілім. Авеста ілімі бүкіл мұсылман әлеміне тарады. Оның ислам мәдениетіне, әсіресе, сопылық ағымға тигізген әсері зор болды.

Авеста сарынының кейбір арналары көне түркі эпостарымен үндесіп отырады. Мұндай ұқсастықтарды Оғызнамадан, Қорқыт Ата кітабынан кездестіруге болады. Қасиетті кітаптағы кейбір сарындар ежелгі қазақ әдебиетінде де көрінісін тапқан. Әдебиетші ғалымдар Авестадағы сарындардың Қорқыт Ата, Хұтыб Хорезми, Ахмед Иүгінеки, Асан Қайғы, Бұқар, Базар жырауларға келіп ұласатындығын дәлелдеді/1:55/.

“Осыдан бір жарым мың жылдай бұрын біздің ата-бабаларымыз өздерінің тұңғыш мемлекетін – Түрік қағандығын құрды. Еуразиядағы көптеген мемлекеттер, олардың ішінде біздің еліміз де сол қағандықтың бүгінге келіп жеткен сілемі болып табылады. Ұлан-ғайыр аймақта арлы-берлі жөңкіліп күн кешкен Азия көшпенділері тұтас құрлықтардың этностық және мемлекеттік келбетін талай өзгеріске түсірді. Түркілердің көшпенді және жартылай көшпенді тайпалары бүгінгі көптеген халықтардың қалыптасуына негіз жасап берді. Олар ұлан-ғайыр аймаққа орналасты. Бір шеті сонау Саха елінен бастап, екінші шеті Жерорта теңізіне дейінгі аралықтағы 10 мың шақырым жерді жайлап жатты...” /4: 5/.

Осы кездегі түркі дәуірінің қоғамдық, әдеби, мәдени өмірін жыр еткен, құлпытастарға қашап жазылған ғажайып дастандар – “Күлтегін”, “Білге Қаған”, “Тонықөк” жырлары өшпес мұра болып бізге жетті.

Түркі қағанатына қатысты осы еңбектерде келтірілген деректерде түріктердің тарихы, әлеуметтік-экономикалық жағдайы, халықаралық қатынастары, идеологиясы, ішкі және сыртқы саясаты барынша жан-жақты қамтылғанына көз жеткіземіз.

Бұдан бірнеше ғасырлар бұрын үлкен құлыптастарға қашап жазылған осы әдеби ескерткіштер идеялық мазмұны жағынан да, көркемдік шеберлік тұрғысынан да күні бүгінге дейін өз маңызын жойған жоқ.

Тұтас бір дәуірдің, бір кезеңнің тыныс-тіршілігін, кескін-келбетін бүгінге толық жеткізе алғанымен де бұл тарихи ескерткіштер алғашқы әмбебап энциклопедиялық нұсқалар болып табылады.

Арғы-ата бабаларымыз өз дәуірінің бет-бейнесін тасқа қашап қалдырса, орта ғасырлық ойшылдарымыздың да алапат соғыс өртінен, ала құйын замандардан аман өткен, бізге жеткен тарихи-әдеби мұралары – "Оғызнама" дастаны мен "Қорқыт ата кітабы", Әбу Насыр әл-Фарабидің ғылымның сан-саласына арнаған еңбектері, X-XII ғасырлардағы әдебиет нұсқаларынан Жүсіп Баласағұнның "Құтты біліг" дастаны, Махмұт Қашқаридың "Түркі тілдерінің сөздігі" ("Диуани лұғат ат-түрк"), Қожа Ахмет Йассауидің "Даналық кітабы" ("Диуани хикмет") атты өлеңдер жинағы, Ахмет Иүгінекидің "Ақиқат сыйы" ("Хибатул–хақайық") дидактикалық сарындағы жыр-жинағы, Сүлеймен Бақырғанидың "Бақырғани кітабы", "Хакім ата", "Жұбан ана", "Әулие Мария" атты өлеңдер жинағы, XIII-XIV ғасырлардағы Алтын орда дәуіріндегі әдебиеттің көркем үлгілерінен саналатын "Қыпшақ тілінің сөздігі" ("Кодекус куманикус"), Хорезмидің "Махаббатнама" дастаны, Рабғузидің "Рабғузиди қиссалары" ("Қисса-сул-Әнбия") жинағы, Дүрбектің "Жүсіп-Зылиха" дастаны, Сәйфи Сарайидің "Түрікше Гүлстан" ("Гүлстан – бит– түрк"), "Жәдігернама" дастандары Захриддин Мұхаммед Бабырдың "Бабырнама" шығармасы, Құтыптың "Хұсрау –Шырын" дастаны, қазақтың тұңғыш тарихшысы Хайдар Дулатидің "Тарихи Рашиди", Қадырғали Жалаиридің "Жамиғат Тауарих" сияқты т.б. шығармалары бар.

Әр дәуірдің өзіне сай ғылым-білімі, мәдениеті болады. Түркі халықтарының арасынан шыққан ағартушы ғалымдар, ойшыл ақындар араб-парсылармен қатар Шығыс мәдениетінің өркендеуіне өз үлестерін қосты.

Ұлы даланың ұлы перзенттері қалдырған ұлы шығармалардың қай-қайсысы да замана жүгін арқалап, дәуір үнін жеткізеді.

Түп тамыры Орхон жазбаларынан бастау алатын қазақ анықтамалықтары да замана көшінен қалмай, өз дәуірі, талап тілектері дәрежесінде жаңарып, үздіксіз дамып отырған.

"Беймәлімі көп көне ғасырлар қойнауына үңілмей-ақ бергі, тарихқа танымал Түркі қағанаты заманынан түйдегімен жеткен тарихи-мәдени жәдігерлердің үлкен шоғырының өзі-ақ әлем алдындағы түрік өркениетін айғақтар төлқұжаты іспеттес. Жүсіп Баласағұнның "Құтты білігі", Махмұт Қашқаридың "Түрік сөздігі", Қожа Ахмет Иассауидің "Даналық кітабы", Ахмет Иүгінекидің "Ақиқат сыйы" секілді ұлы шығармалары, әлемнің екінші ұстазы атанған Әбу Насыр әл-Фарабидің бұған дейінгі біршама игерген ғажайып мұралары тұғырлы тарихтың, ұлы мәдениеттің, мол біліктің мәңгілік мәуесіндей" /5:3/.

Орта ғасырлардан қалған түркі ескерткіштері қазіргі қазақ, өзбек, қырғыз, ноғай, түркмен т.б. туыстас халықтардың бәріне ортақ әдеби мұра, осылардың бәрінің де әдебиетінің басы болып есептеледі десек, осы кезеңдерде жазылған энциклопедиялық шығармалардың қазақ халқына да тиесілі екендігі ешқандай дау тудырмаса керек.

Халқымыздың әдебиеті мен мәдениетінің тамыры тым тереңнен бастау алатындығына жоғарыда келтірілген деректер арқылы тағы да көз жеткіземіз. Тарихи деректерді саралай келе энциклопедиялық еңбектердің алғашқы белгілері мен нұсқалары да осы ежелгі дәуір ескерткіштерінен тамыр тартатындығын айтқымыз келеді.

Қазақ анықтамалық басылымдарына бастау болар мөлдір бұлақтардың бірі – қазақ халқының бай ауыз әдебиеті екендігі. Сан-салалы қазақ фольклорының қай түрінде болмасын анықтамалық-энциклопедиялық еңбектерге негіз болатын атау-ұғымдар кездеспейтіндері кемде-кем.

Халқымыз сан мыңдаған жылдар бойы көшпенді, немесе жартылай көшпенді өмір салтын ұстанды. Көшпенді халықта, жазба әдебиетінен гөрі ауыз әдебиеті жақсы дамығаны белгілі. Біз халқымызды қашаннан ақын халық дейміз. Ол рас. Халқымыздың тұрмыс салтына байланысты жырлар, ертегі-аңыздар, батырлар жыры, ғашықтар жыры, ақын-жыраулар поэзиясы атадан балаға, ғасырдан-ғасырға ауызша жетті. Әр ұрпақ елі мен жерінің тарихын, хандары мен билерінің, батырлары мен шешендерінің есімдерін осы жырлар арқылы бойына сіңіріп отырды. Таңды таңға жалғап жыр толғайтын атақты жыраулары-

мыздың энциклопедиялық білімі болды. Өйткені олар өткенді де, өз заманын да жеріне жеткізе жырлады, болашақ жайлы толғана ой айтты.

Қазақ анықтамалық басылымдарының көшбасында тұруға тиісті "Айқап" (1995), "Дала уалаяты" (1992), "Қазақ" (1998) сияқты энциклопедиялық басылымдар бар.

"Дала уалаятының газеті" (1888-1902) әдебиет пен өнерге, аңыз бен жырға, тарихи шежірелерге байланысты орасан көп материалдар жариялады.

"Айқап" журналы (1911-1915) қазақ елінің экономикасы мен саяси жағдайы, тарихы, мәдениеті мен оқу-ағарту ісі, тілі мен әдебиеті жайлы келелі сөз қозғаған, шығармаларының денін ғылыми әрі көркем туынды түрінде жариялады.

"Қазақ" газеті – ХХ ғасырдың басындағы қазақ қоғамының шынайы шежіресі, дәлірек айтқанда, 1913-1918 жылдар аралығындағы халқымыз бастан кешкен күрделі кезеңнің айнасы.

Белгілі бір халықтың ана тілінде энциклопедия шығару сол ұлттың даму дәрежесі қарыштап алға басқан шақта, оның экономикасы мен мәдениеті барынша кемелденіп, көркейген тұста, материалдық және рухани игіліктер өндірісінің жоғары сатысында ғана жүзеге асырылады.

Ұлттық энциклопедия сол ұлттың қоғамдық және рухани даму дәрежесінің биіктеген шағында ғана жасалып отырған. Қазақ елінің саяси-экономикалық және мәдени өркендеу деңгейі 60-шы жылдардың аяғында тұңғыш қазақ энциклопедиясының жарық көруіне біршама қолайлы жағдай тудырған еді.

1967 жылы қыркүйекте Қазақстан Компартиясының Орталық Комитеті мен ССР Министрлер Советі "Қазақ совет энциклопедиясын" (ҚСЭ) /6/ шығару туралы арнаулы қаулы қабылдады.

Тарихтағы тұңғыш Қазақ совет энциклопедиясының жасалуы – халқымыздың мәдени жағынан өлшеусіз өскендігінің айқын айғағы. Қай халықта болсын энциклопедия дамудың белгілі бір жоғары сатысында жасалатыны мәлім. XVIII ғасырда Европада, ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында Ресейде осылай болды. Жиырмасыншы жылдардағы алғашқы кеңес энциклопедиялары осылай шыға бастады.

Қазақстан үкіметінің "Қазақ совет энциклопедиясын шығару туралы" қаулысында осынау үлкен де күрделі басылым алдына: көне заманнан бүгінге дейін қазақ халқының өткен тарихи жолын бейнелеу, Қазақстан Республикасының экономика, ғылым мен мәдениет саласындағы жетістіктерін, оның басқа халықтармен байланысын (достық, туысқандық ынтымағын) көрсету, дүниежүзілік өркениетке қатысы бар аса маңызды ұғымдарды жете баяндау, сөйтіп, еңбекшілердің қалың көпшілігіне арналған жүйелі анықтамалық құрал жасап беру міндетін қойған болатын.

Қазақтың тұңғыш әмбебап көп томдық энциклопедиясын әзірлеп басып шығару үшін Қазақстан ғылым академиясының жанынан 1968 жылы 1 қаңтарда Қазақ совет энциклопедиясының бас редакциясы құрылды, оған ғылыми-зерттеу мекемесінің дәрежесі беріліп, тікелей Қазақстан ғылым академиясының төралқасына бағындырылды. Бұл маңызды құжат Қазақстанда энциклопедиялық кітап шығарудың негізін салып берді.

Қазақ анықтамалық-энциклопедиялық басылымдарының даму жолдарын төмендегідей кезеңдерге бөлуге болады:

Бірінші кезең – 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейінгі кезең.

Екінші кезең – төңкерістен кейінгі (1920 жылдардан бастап) кезеңнен бастап 70-ші жылдардық басына дейінгі кезең. Бұл кезеңде негізінен салалық, терминологиялық т.б сөздіктер жаппай шығарылды.

Үшінші кезең – 1972-1990 жылдар аралығы. Бұл кезеңде Қазақстанда алғаш рет әлемдік үлгідегі әмбебап және салалық энциклопедиялар жарық көре бастаған, энциклопедиялық әдебиет шығаруда дамудың жаңа жолына түскен негізгі кезең.

Төртінші кезең – 1990 жылдардың басынан қазіргі күндерге дейінгі аралық. Ел тәуелсіздігіне негізделген бұл – жаңа кезеңде шығарылып жатқан энциклопедиялық басылымдар заман талаптары, ұлт мүддесі тұрғысынан қарастырылуда.

Қорытынды

Рухани бостандыққа қол жеткізгелі бері бұрын жабық қалып келген тақырыптарды еркін талқылай бастағанымыз белгілі. Қазақ ғалымдары мен публицистері еліміздің тарихы туралы талай-талай тағылымды ойға толы еңбектер, мақалалар, хабарлар даярлап үлгерді. Олардың арасында бүгінгі ұрпақтың тарихи зердесін оятуға, ұлттық сана сезімін ұштауға септігін тигізетін дүниелер қыруар/7:43/. Осындай жемісті ізденістер қазақ халқының тарихы көз жетпес көнеден басталатынын, оның әлемдік өркениетке қосып отырған үлесі де тым әріде екенін дәйектейді.

"Қазақ халқы – тамырын жеті қабат жер астына жіберген алып бәйтеректей өзегін ғасырлар тереңіне тартып, осынау қасиетті ұлы даласынан табан аудармай, дауылдармен алысып, тағдырымен қарысып, өсіп-өркендеп келе жатқан байырғы халық. Оның тарихы, кейбіреулер айтып жүргендей, кешегі Қазақ хандығы шаңырақ көтерген XV ғасырдан басталмайды. Хандықтың құрылуы бір басқа, халықтың қалыптасуы бір басқа. Бүгінгі қазақ халқы – сонау есте жоқ ескі замандарда-ақ тұлпарларының тұяғымен дүниені дүр сілкіндірген көне сақтардың, ежелгі ғұндардың байырғы түркілердің ұрпағы, үлкен үйдің қара шаңырағын, атажұртты сақтап қалған халық. Бұл – ескіден қалған көне жәдігерлер, сақ заманының куәгері "Алтын киімді адамның" алтын тостағанындағы және Түрік қағанаты-ның тарихын таныткан "Орхон-Енисей" мен "Талас жазбалары" дәлелдеген шындық.

Біз өз халқымыздың әлемдік өркениетке хал-қадрінше үлес қосқанын орынды мақтан етуге құқылымыз. Әл-Фараби, Қорқыт ата, Жүсіп Баласағұни, Қожа Ахмет Иасауи, Мұхаммед Хайдар Дулати, Қадырғали Жалайыри секілді Шығыстың даналары осы даланың перзенттері" /7:46/.

Тақырып орайымен қазақ анықтамалық басылымдарының түп негізін "Орхон-Енисей" жазба ескерткіштерінен іздестіруді жөн санадық.

Бұл жәдігерлер жазба әдебиетімізге түп негіз болады десек, оларды қазақ анықтамалық басылымдарының бастауы – алғашқы жазба анықтамалықтары ретінде бағалауға тиіспіз. Себебі, ол ескерткіштерден халқымыздың сол дәуірдегі саяси-әлеуметтік, қоғамдық өмірінен толық мағлұмат аламыз. Орхон-Енисей ескерткіштерінің тасқа қашалып жазылуының өзі ата-бабаларымыздың өз дәуірін, тарихын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізер мәңгі өлмес анықтама ескерткіш болсын деген ниеттен туған.

Одан кейінгі кезеңде – орта ғасырларда ұлы ойшыл бабаларымыз шын мәніндегі энциклопедиялық шығармалар жазып қалдырды. Әбу Насыр әл-Фарабидің "Ғылымды классификациялау және анықтау туралы кітабы", Жүсіп Баласағұның "Құтты білігі", Махмұт Қашқаридің "Түрік сөздігі" т.б. шығармалар осының нақты дәлелі.

"Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни, Мақмұт Қашқари сынды білімі дария, өз заманындағы ілім-білімді жете игеріп, ілгері апарған ұлы тұлғалар адамзат өркениетінің жарық жұлдыздары. Олардың қоғамдық-әлеуметтік ойлары, ғылыми зерттеулері мен тұжырымдары түрік тектес елдерді танымның таусылмайтын тұнық көздеріне бастайтын күретамыр арналар"/5:28/.

Ата-бабаларымыз жыр дастандарда халқымыздың даму тарихындағы түрлі кезеңдер оқиғаларын, қазақ даласындағы болмыс тіршілікті, мекендеген жерін, төрт түлік малын, ұстаған мүлік-затын, ішкен ас, киген киімін, тау-тасы, өзен-көлін жан-жақты ескеріп айтып кеткен. Бүгіннен ертеңін көбірек ойлаған дана да дара халқымыз өз дарыны, таланты арқасында ғасырлар бейнесін сөз құдіреті арқылы саналарда жаңғыртып, бүгінгі күндерге жеткізді. Бұны халық санасында, жадында жатталған анықтамалықтар деуге болды. Ал, осы таза ұлттық шығармаларда айтылған халық болмысына тән жайлардың барлығын шын мәніндегі ұлттық энциклопедияға енгізу, қазіргі энциклопедияшыларымыздың маңдайына жазылыпты.

Соңғы онжылдықтардағы ірі өзгерістерге байланысты энциклопедия шығару ісінде де түбегейлі өзгерістер болды. "Қазақ энциклопедиясың " Бас редакциясынан, "Атамұра"

баспасынан т.б. көптеген өзге де баспалардан осы уақыт аралығында шығарылған анықтамалық-энциклопедиялық басылымдарда кеңес дәуіріндегі қазақ энциклопедияларында кеткен "ақтаңдақтардың", олқылықтардың орнын толтырғандай игі істер жасалды.

"Қазақ тілі мен әдебиетінің, өнерінің сан ғасырлық өткені бар ұлт. Қара тасты жарып шыққан таудың кәусар бұлағы қандай мөлдір болса, қазақтың тілі мен ділі де сондай таза. Мәселе оны тек көздің қарашығындай сақтай білуде. Сақтап қана қоймай, қасиет тұта қастерлей де білу керек. Елдің ереңіне кепілдік болар жас буынның бойына сіңіріп, ойына руханилықтың дәнін дер кезінде егу парыз" /8: 3/.

Осындай ізгі мұраттарға жету жолында, әрі жастарға жан-жақты білім беруде қазақ энциклопедияларының маңызы айрықша. Өйткені энциклопедия – "кітаптардың кітабы".

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қозыбаев М.К. Некоторые методологические проблемы создания энциклопедии в союзных республиках// Методологические материалы по подготовке к изданию советских энциклопедии.- М., выпуск XXIII.

2. Әбілханов Қ.С. Тұңғыш қазақ совет энциклопедиясы. –Алматы: Қазақстан, 1978.–152 б.

3. Құл-Мұхаммед Мұхтар. Орыс энциклопедияларындағы қазақ шежіресі. – Алматы: Атамұра, 1994.–224 б.

4. Назарбаев Н. Ә. Тарих тағылымдары және қазіргі заман – Уроки истории и современность.: Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің бес жылдығына арналған баяндама. –Алматы: Қазақстан, 1997. –128 б.

5. Махмұт Қашқари. Түрік сөздігі: (Диуани лұғат-ат түрік) 3 томдық шығармалар жинағы /Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Қ. Егеубай.т.1. – Алматы: Хант, 1997.–590 б.

6. Қаратаев М. Сан-салалы білім қайнары// Қазақ совет энциклопедиясы. 12 томдық/Бас ред. М. Қаратаев. –Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1972-1978.

7. Қалың елім, қазағым /Құраст. Қ. Әлімқұлов, С. Балғабаев, М.Қасымбеков, Қ.Найманбаев.–Алматы:Өнер, 1998. -305 б.

8. Әлемде талай қызық бар. Ғажайып құбылыстар энциклопедиясы (Энциклопедия чудес)/Ред. Р. Нұрғалиев. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1986.–462 б.

Г. Узбекова, Г. Майкотова, А. Алим, А. Жуматай, А. Жолдасбай

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Особенности казахских справочно-энциклопедических изданий

Аннотация. Беспрецедентные политико-социальные изменения в жизни общества по-новому оценивают многообразные проблемы общественных наук, требуют изучения с точки зрения нового исторического познания на основе фактических данных, исторических материалов. Но создание нового - это не отрицание прошлого. Шагать в будущее, осознавая свое прошлое и извлекая уроки из истории – это является одним из актуальных вопросов сегодняшнего дня.

Цель статьи - исследование становления и пути исторического развития казахских справочно-энциклопедических изданий, определение их места в истории страны, в том числе в истории книги.

К научной и практической ценности исследовательской работы можно отнести значение казахских справочников как средств познания, воспитания, дифференциации содержания энциклопедических изданий в связи с общественно-политическими изменениями на каждом этапе, указание путей их развития.

При изучении темы статьи использовались методы исторического, филологического, статистического, типологического, теоретического анализа, описания, сравнения, оценки, научной формулировки.

Главный результат научной статьи - хронологическая периодизация казахского справочного издания с указанием путей его развития.

Ценность статьи заключается в определении журналистского аспекта энциклопедического дела, значимости и особенностей энциклопедических статей и др.

Статья предназначена для исследователей истории казахской печати и справочно-энциклопедической литературы, студентов факультета журналистики и других читателей.

Ключевые слова: справочные издания, энциклопедия, общество, независимость, история, тюркские народы, литература, культура, наука, исследователь.

G. Uzbekova, G. Maikotova, A. Alim, A. Zhumatay, A. Zholdasbay
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Fundamentals of Kazakh reference and encyclopedic publications

Abstract. Unprecedented political and social changes in society require a new assessment of various problems of Social Sciences, studying them from the point of view of a new historical knowledge based on real data and historical materials. But creating a new one is not denying the past. One of the most pressing problems of our time is to learn about the past, learn from history, and step into the future.

The purpose of the article is to study the formation and path of the historical development of the Kazakh reference and encyclopedic publication, to determine its place in the history of the country, including in the history of the book.

The scientific and practical value of the research work can be attributed to the importance of Kazakh reference books as a means of cognition, education, differentiation of the content of encyclopedic publications in connection with socio-political changes at each stage, indicating the ways of development.

There were used methods of historical, philological, statistical, typological, theoretical analysis, description, comparison, evaluation, scientific formulation when studying the topic of the article.

The main result of the scientific article is the chronological periodization of the Kazakh reference edition with an indication of the ways of its development.

The value of the article lies in determining the journalistic aspect of the encyclopedic case and its own significance and features of encyclopedic articles, etc.

The article is intended for researchers of the history of the Kazakh press and reference and encyclopedic literature, students of the Faculty of journalism, and other readers.

Keywords: reference publications, encyclopedia, society, independence, history, Turkic peoples, literature, culture, science, researcher.

References

1. Kozybaev M. K. some methodological problems of creating encyclopedias in the Union republics// methodological materials on preparation for the development of Soviet encyclopedias.- M., issue XXIII.

2. Abilkhanov K. S. The first Kazakh Soviet encyclopedia. Almaty: Kazakhstan, 1978. -152 P.

3. Kul-Muhammad Mukhtar. Kazakh Chronicle in Russian encyclopedias. - Almaty: Atamura publ., 1994.- 224 P.

4. Nazarbayev N. A. history and modernity-history and modernity.: Report dedicated to the fifth anniversary of independence of the Republic of Kazakhstan. Almaty: Kazakhstan, 1997. -128 P.

5. Mahmut Kashgari. Turkish dictionary: (Diuani lugat-at Turk) 3-volume collection of works /translated into Kazakh, preface and scientific commentary by A. K. Egeubai.Vol.1. - Almaty: Hunt, 1997. -590 P.

6. Karataev M. source of San-salaly knowledge / / Kazakh Soviet encyclopedia. 12 volumes / Chief Ed. "No," I Said. - Almaty: main editorial office of the Kazakh encyclopedia, 1972-1978.

7. Zhakyp Elim, kazakym / comp. "I Don't Know," He Said.Almaty: Art, 1998. -305 P.

8. There are many interesting things in the world. Encyclopedia of miraculous phenomena (Encyclopedia of miracles) / Ed. "No," I Said. - Almaty: main editorial office of the Kazakh encyclopedia, 1986. -462 P.

Авторлар туралы мәліметтер

Г. Өзбекова – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультеті, «Баспасөз және электронды БАҚ» кафедрасының доценті, ф.ғ.к., әл-Фараби, 71, Алматы, Қазақстан.

Ғ. Майкотова – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультеті, «Баспасөз және электронды БАҚ» кафедрасының доценті, ф.ғ.к., әл-Фараби, 71, Алматы, Қазақстан.

Ә. Әлім – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультеті, «Баспасөз және электронды БАҚ» кафедрасының оқытушысы, әл-Фараби, 71, Алматы, Қазақстан.

А. Жұматай – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультеті, 7М03210-Ғылыми журналистика және коммуникация, Магистратура 2-курс, Алматы, Қазақстан.

А. Жолдасбай – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Журналистика факультеті, 7М03201-Дата журналистика, Магистратура 1-курс, Алматы, Қазақстан.

G. Uzbekova – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department "Print and electronic media", Faculty of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi str., Almaty, Kazakhstan.

G. Maikotova – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department "Print and electronic media", Faculty of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi str., Almaty, Kazakhstan.

A. Alim – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Department "Print and electronic media", Faculty of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi str., Almaty, Kazakhstan.

A. Zhumatay – The 2nd year master's degree student in Scientific Journalism and Communication, Faculty of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi str., Almaty, Kazakhstan.

A. Zholdasbay – The 2nd year master's degree student in Data journalism, Faculty of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi str., Almaty, Kazakhstan.

IRSTI 10.19

[1]K.O.Sak, [2]S.B.Ryskeldinova*
[3]A.Abdrakhmanova, [4]M.Toplu

[1,2,3]L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
[4]Haci Bayram Veli University, Turkey, Ankara
***Corresponding author:** salta_918@mail.ru

Journalism, press freedom and Covid-19

Abstract. *2019 has shocked the world with the disease COVID-19. The fight against the coronavirus, which was granted the status of «pandemic» by the decision of the World Health Organization continues. Kazakhstan has taken timely measures to protect its citizens in connection with the spread of the pandemic. The legitimacy, nature, and proportionality of these measures are reflected in this article.*

Kazakhstan declared a state of emergency on March 16, 2020, severely restricting the free movement of citizens and other basic freedoms as a response to the pandemic. Restrictions on quarantine made it difficult to disseminate information openly and unhindered. In particular, the work of journalists was obstructed. The author considers the problem of editorial independence as an important part of the professionalism of journalists in terms of foreign concepts. The author analyzes the contradictions between the normative approach to understanding the reality of the media market during the pandemic of freedom of speech.

Keywords: *emergency, pandemic, coronavirus, journalist freedom, freedom of speech, infodemia, fake information.*

DOI: 10.32523/2616-7174-2021-137-4-95-101

Introduction

The COVID-19 coronavirus began spreading in Wuhan (China in late 2019). According to Johns Hopkins University, 248 million people have been infected all around the world [1]. Due to the World Health Organization's declaration of the coronavirus as a «pandemic» on March 11, a state of emergency was declared throughout the Republic of Kazakhstan from March 16, 2020, to May 11, 2020, year in order to protect the lives and health of citizens. Despite the state of emergency, quarantine measures are still in force. In the meantime, we have studied how the information policy has weakened and violated the freedom of journalists.

Literature Review

McLuhan, who draws attention to the fact that we are living in a global village in his work called «The Tool is the Message», states that everything happens at the same time in this village and the concept of place and time is lost [2, 17]. In

McLuhan's words, emphasizing that humanity is now in the conditions of a «global village»; The new electronic culture gives a tribal basis to our lives. And the dialogue between people has increased again [2, 68].

In addition to all these, McLuhan also states that excessive information has a negative effect on the psychology of individuals. Information overload individuals make him indifferent and lead him to the schizophrenic level.

McLuhan and Powers state that there is a need for a place to hide in people who are faced with information overload in the electronic era [2, 46]. Because, according to McLuhan, technologies will fill all of us, filling every minute we do not sleep and stand up [3, 232].

Especially in the last period, one of the sectors most affected by the changes in technology in the field of informatics, information, and communication in the media. In line with changes, developments, and innovations, the field of communication has entered a new formation with new environments and uses.

Materials and methods

To gain the goal and objectives set in this article there were used such methods as selection, systematization, collection, analysis, and descriptive method. The research materials were based on the laws of the Republic of Kazakhstan, the decrees of the sanitary doctor during the pandemic, and the information published in the media.

Scientific methodology

During the pandemic, the State Commission for Emergency Situations under the President of the Republic of Kazakhstan was established and delegated its powers. Although the powers of this commission did not include the legislative service, the decisions and protocols of this commission determined the restrictions and relaxation introduced during the state of emergency in the territory of Kazakhstan.

Although the minutes of the state commission was not given the status of «for official use», they were not published anywhere. Only some decisions and protocols of the state commission were presented to the public. As a rule, only individual moments of their content were presented to the media in the form of a press release. It was not possible to get the original documents.

The law on emergency situations provides for the establishment of commandants' offices in addition to the State Commission (Article 11 of the law). However, for unknown reasons, the commandant's office was not established. However, «operational headquarters» have been established at the regional level, although their establishment is provided by law for social emergencies, not for emergencies.

These headquarters at the regional level were engaged in the introduction of mandatory restrictions and benefits on their territory. Both at the national and regional levels, the protocols and decisions of the operational headquarters were not published anywhere, only in some cases, their individual provisions were set out in press releases.

Of course, in the absence of a clear definition of such statements, free interpretations have emerged, the end of which has caused many misunderstandings and exacerbated the problem. The demand for real and official information has increased among the population, which has led to the spread of misinformation or fake information.

The World Health Organization (WHO) has warned that the threat of a coronavirus pandemic is not limited to COVID-19 but should also be avoided. Speaking at a security conference in Munich in February, Tedros Adhan Gebreus, director-general of the World Health Organization, said: «We are fighting not only an epidemic but also an infodemia. False news is faster and easier than a virus, and it is just as dangerous» [4].

For example, a group of researchers in Bangladesh, Australia, Thailand, and Japan analyzed false information about the coronavirus and found that at least 800 people had died as a result. Many of them died as a result of poisoning using methanol or alcohol-based disinfectants

ISSN: 2616-7174, eISSN:2663-2500

as an anti-COVID-19 treatment. This is stated in a study published in the American Journal of Tropical Medicine and Hygiene. The study covered 2,276 messages from 2,576 languages from 87 countries. Of these, 1856 (82%) turned out to be false. Most of them contained false information about the nature of coronavirus disease, ways of its transmission, preventive measures, as well as treatment methods. Researchers say that as a result of this false information, about 800 people died, about 6,000 were hospitalized, and another 60 lost their sight. In addition to alcohol, cow urine and large amounts of garlic were used to treat coronavirus. According to the study, all this is based on false messages in the media and social networks [5].

During a pandemic, professional journalists, as well as writers, should be given the opportunity to express themselves openly, to write freely what they have seen and heard, - told US Secretary of State Mike Pompeo [6]. According to him, instead of protecting independent media, some countries deliberately disseminate false information, censor accurate and useful information, and limit the useful work of journalists for the benefit of society.

Kazakhstan has amended its laws on freedom of information and digital confidentiality during pandemics. On June 25, the President amended the legislation on digital security [7, 8]. The amendments were not discussed among the population but were adopted during the pandemic [9].

During the period of strengthening the emergency response measures, when the activities of all enterprises and organizations were suspended and the movement of the population was limited to the nearest shops and pharmacies, only the work of the media and their representatives was allowed. This is stated in the resolution of the Chief State Sanitary Doctor of Almaty dated March 26, 2020 «On strengthening the quarantine regime in Almaty», as well as in other regional decrees [10].

However, permission for the movement of media representatives was granted only in the presence of an editorial assignment and only by a representative of the official media. Other bloggers, unofficial media representatives, and independent journalists were not given such an opportunity.

According to the International Fund for the Protection of Freedom of Speech «Adil Soz» during the quarantine period, from January to June 2020, 21 facts of detention of journalists, bloggers, and civil activists were recorded [11].

Table 1 - Violations of freedom of speech during quarantine

Title	Quantity
During the enlightenment of the event	7
Attacks on journalists	6
Arrest, deprivation of liberty, and restriction of freedom	17
Accusation in criminal order	35
Recognition of the legal professional activity of journalists	27
Persecution in an administrative order	18
Violation of the right to access and dissemination of information	181
Press release media release	33
Unreasonable blocking and restriction of access to network publications	9
Civil law requirements for the media and journalists	44

According to Resolution №26 of Aizhan Esmagambetova, newly appointed to the post of Chief State Sanitary Doctor of 22 March (Chapter 2, Paragraph 4), «audio, photo and video recording is prohibited» [12].

These rules have severely limited journalists' ability to provide audiovisual information about the coronavirus. As a result, there was a lack of trust in the Covid-19 virus among the population, violations of the rules, increased public disorder, and public outcry.

In addition, the complexity of the rules for disinfection of editorial offices, as well as the requirement to transfer up to 80% of employees to remote work, further complicated the work of the media. During the pandemic, all media outlets went online.

Results and discussion

The most vulnerable category of journalists in the period of PE became bloggers. Dozens of bloggers were fined and arrested for «actions that provoked a violation of law and order under the conditions of emergency».

Ignoring the announced president and very moderately carried out reforms in the socio-political sphere, in 2020 the situation with free speech in Kazakhstan did not improve.

With the deterioration of the economic situation, the civic activity of the population has increased, and the computerization of the whole country has dramatically expanded the possibilities for public expression of their views. The authorities were not ready for an open dialogue with the public. At the level of practical interaction with journalists and civil society activists, they used the old methods of repression, intimidation, ignoring information inquiries, various types of censorship, attempts, including non-judicial information, including judicial proceedings. At the level of public administration, there is a clear fear of the growing activity of society and the desire to manage free expression, unimpeded receipt, and dissemination of information through the strengthening of regulatory functions.

Conclusion

In general, we can say that freedom of speech, access to information, and dissemination are unreasonably restricted during emergencies. Authorities used several coronavirus-related restrictions to prosecute journalists, health workers, and activists seeking to spread the word from medical organizations, as well as civilians. This trend indicates that there is a serious threat to freedom of expression and that this situation may persist after quarantine. However, the question of the duration of the restrictive measures remains open.

In conclusion, fake information, false information based on theories of stigma and conspiracy, leads to public health, as well as distrust of the authorities. According to preliminary research, people often visit the websites of international health agencies and the Ministry of Health to get reliable information. We recommend that governments and international health agencies continue to publish accurate and contextual information about COVID-19 on their websites, as evidenced by scientific evidence.

It is also necessary to provide 100% transparency of information without infringing on the rights and freedoms of journalists and without hindering their work. National and international agencies, including fact-checking agencies, should not only identify and refute theories of rumors and conspiracies but also involve social media companies in disseminating accurate information.

Follows the activation of work on a new bill on freedom of expression, receipt, and dissemination of information in the digital age. The new law must be based on genuinely democratic principles. It is impossible to allow it - thanks to the conservatism of officials of various power and law enforcement agencies - there was a reshuffle of old norms, supplemented by state regulation of social networks.

The digital age has given birth to a new generation of professional, as well as civilian journalists. They need to be enlightened so that they do not fight with them later. Ethical standards of public relations, general restrictions on the freedom of speech, the word should be removed from the university and other educational cabinets in the public space and to acquaint them with the methods of universal education.

Ensuring full observance of the right to freedom of expression and information, in addition to the restrictions specified in international standards and constitutional norms. Ensuring comprehensive protection of the rights of journalists based on a unified approach of the republican and regional authorities. It must ensure the uninterrupted operation, publication, and distribution of traditional publications. Failure to comply with the above requirements can have a negative impact on the information space of the country, public life, human health, psychology and lead to irreversible processes.

References

1. COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering at Johns Hopkins University [Electronic resource]. - URL: https://coronavirus.jhu.edu/map.html (Accessed: 19.10.2021)

2. Rigel, N. ve Batuş, G. ve Yücedoğan, G. ve Çoban, B. (2005). Kadife Karanlık-21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar (McLuhan, Foucault, Chomsky, Baudrillard, Postman, Lacan, Zizek). İstanbul: Su Yayınları.

3. McLuhan, M. ve Powers R. B. (2001). Global Köy (B. Ö. Düzgören, Çev.). İstanbul: Scala Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1992).

4. Munich Security Conference [Electronic resource]. - URL: https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference (Accessed: 25.10.2021)

5. Md Saiful Islam, Tonmoy Sarkar, Sazzad Hossain Khan, Abu-Hena Mostofa Kamal, S. M. Murshid Hasan, Alamgir Kabir, Dalia Yeasmin, Mohammad Ariful Islam, Kamal Ibne Amin Chowdhury, Kazi Selim Anwar, Abrar Ahmad Chughtai, Holly Seale. (2020) COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis // The American Society of Tropical Medicine and Hygiene - 2020. Vol 103. №4. p. 1621 - 1629. - Doi: https://doi.org/10.4269/ajtmh.20-0812. - [Electronic resource]. - URL: http://www.ajtmh.org/content/journals/10.4269/ajtmh.20-0812 (Accessed: 25.10.2021)

6. World Press Freedom Day - [Electronic resource]. - 2020. - URL: https://ru.usembassy.gov/ru/pompeo-world-press-freedom-day-ru/ (Accessed: 25.10.2021)

7. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» [Электрон.ресурс]. - 2020. - URL: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premer_ministr_rk/svyaz/id-P1900001001/(Accessed: 25.10.2021)

8. Главой государства подписан Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» [Электрон.ресурс]. - 2020. - URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/laws/glavoi-gosudarstva-podpisan-zakon-respubliki-kazahstan-o-vnesenii-izmenenii-i-dopolnenii-v-nekotorye-zakonodatelnye-akty-respubliki-kazahsta-255 (Accessed: 25.10.2021)

9. Страница в инстаграм. - https://www.instagram.com/p/CCdNziZHHqA/?igshid=1claurdpdr0of (Accessed: 25.10.2021)

10. Постановление Главного государственного санитарного врача города Алматы от 26 марта 2020 года Об усилении режима карантина на территории города Алматы [Электрон.ресурс]. - 2020. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33803609 (қарастырған күні: 10.11.2020)

11. Международный фонд защиты свободы слова. [Электрон.ресурс]. - 2020. - URL: http://www.adilsoz.kz/p/zakon (Accessed: 25.10.2021)

12. Главного государственного санитарного врача Республики Казахстан от 16 марта 2020 года № 25-ПГВр [Электрон.ресурс]. - 2020. - URL: https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=33742464 (Accessed: 25.10.2021)

[1]Қ.Ө. Сақ, [2]С.Б. Рыскельдинова, [3]А.Абдрахманова, [4]М.Топлу

[1,2,3]Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан,

[4]Хаджы Байрам Вели Университеті, Түркия, Анкара

Covid-19 кезіндегі баспасөз бостандығы мәселелері

Аңдатпа. 2019 жыл дүниежүзін COVID-19 ауруымен дүрліктірді. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының шешімімен «пандемия» статусы берілген бұл аурумен күресу әлі күнге дейін жалғасуда. Қазақстан азаматтарды қорғау үшін пандемияның тез таралуына байланысты шаралар қабылдады. Бұл шаралардың заңдылығы, сипаты және пропорционалдығы туралы аталған мақалада көрініс табады.

Қазақстан пандемияға жауап ретінде 2020 жылы 16 наурызда төтенше жағдай жариялап, азаматтардың еркін жүріп-тұруына және басқа да негізгі бостандықтарына қатаң шектеулер қойды. Карантин кезіндегі шектеулер ақпараттың ашық әрі кедергісіз таралуына бірқатар қиындықтар туғызды. Әсіресе,

журналисттердің жұмысына кедергі келтірілді. Автор редакциялық тәуелсіздік проблемасын журналистердің кәсіби шеберлігінің маңызды бөлігі ретінде шетелдік тұжырымдамалар тұрғысынан қарастырады. Автор сөз бостандығын пандемия кезіндегі медиа нарықтың шындығын түсінуге деген нормативтік тәсіл арасындағы қайшылықтарды талдайды.

Түйін сөздер: төтенше жағдай, пандемия, коронавирус, журналист бостандығы, сөз бостандығы, инфодемия, фейк ақпарат.

[1]К.О. Сак, [2]С.Б. Рыскельдинова, [3]А.Абдрахманова, [4]М.Топлу

[1,2,3]Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

[4]Университет имени Хаджи Байрам Вели, Анкара, Турция

Covid-19 и проблемы свободы прессы

Аннотация. 2019 год потряс весь мир вирусом COVID-19. Всемирная организация здравоохранения присвоила коронавирусу статус «пандемия», и борьба с ней продолжается по сей день. В связи с быстрым распространением пандемии Казахстан принял меры по защите своих граждан. Законность, характер и соразмерность этих мер отражены в данной статье.

В ответ на пандемию Казахстан 16 марта 2020 года объявил чрезвычайное положение, жестко ограничив свободу передвижения и другие основные свободы граждан. Ограничения во время карантина затрудняли распространение точной и правдивой информации. В частности, была затруднена работа журналистов. Автор рассматривает проблему редакционной независимости как важную составляющую профессионализма журналистов с точки зрения зарубежных концепций. Анализируются конфликты между нормативным подходом к пониманию независимости журналистов, редакции и медиарынка в период пандемии.

Ключевые слова: чрезвычайное положение, пандемия, коронавирус, независимость журналиста, свобода слова, инфодемия, фейковые новости.

References

1. COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering at Johns Hopkins University [Electronic resource]. - URL: https://coronavirus.jhu.edu/map.html (Accessed: 19.10.2021)
2. Rigel, N. and Batush, G. Yucedogan, G. and Shepherd, B. (2005). Velvet Darkness-21. Theorists Enlightening the 21st Century Communication Age (McLuhan, Foucault, Chomsky, Baudrillard, Postman, Lacan, Zizek). Istanbul: Water Publications.
3. McLuhan, M. and Powers R. B. (2001). Global Village (B. Ö. Düzgören, Trans.). Istanbul: Scala Publishing. (Original work published 1992).
4. Munich Security Conference [Electronic resource]. - URL: https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference (Accessed: 25.10.2021)
5. Md Saiful Islam, Tonmoy Sarkar, Sazzad Hossain Khan, Abu-Hena Mostofa Kamal, S. M. Murshid Hasan, Alamgir Kabir, Dalia Yeasmin, Mohammad Ariful Islam, Kamal Ibne Amin Chowdhury, Kazi Selim Anwar, Abrar Ahmad Chughtai, Holly Seale. (2020) COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis // The American Society of Tropical Medicine and Hygiene - 2020. Vol 103. №4. p. 1621 - 1629. - Doi: https://doi.org/10.4269/ajtmh.20-0812. - [Electronic resource]. - URL: http://www.ajtmh.org/content/journals/10.4269/ajtmh.20-0812 (Accessed: 25.10.2021)
6. World Press Freedom Day - [Electronic resource]. - 2020. - URL: https://ru.usembassy.gov/ru/pompeo-world-press-freedom-day-ru/ (Accessed: 25.10.2021)
7. O Zakona Respubliki Kazakhstan «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatelnyie akty Respubliki Kazakhstan po voprosam regylirovanya cifrovyh tehnologii» [On the draft Law of the Republic of Kazakhstan «On the introduction of amendments and additions to some legislative acts of the Republic

of Kazakhstan on issues of regulation of digital technologies»], - [Electronic resource]. - 2020. - URL: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premer_ministr_rk/svyaz/id-P1900001001/ (Accessed: 25.10.2021)

8. Glavoi gosudarstva podpisan Zakon Respubliki Kazakhstan «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam regulirovaniya cifrovyh tehnologii» [The main law signed by the Law of the Republic of Kazakhstan «On the introduction of amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the regulation of digital technologies»], - [Electronic resource]. - 2020. - URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/laws/glavoi-gosudarstva-podpisan-zakon-respubliki-kazahstan-o-vnesenii-izmenenii-i-dopolnenii-v-nekotorye-zakonodatelnye-akty-respubliki-kazahsta-255 (Accessed: 25.10.2021)

9. Page on Instagram. - URL: https://www.instagram.com/p/CCdNziZHHqA/?igshid=1claurdpdr0of [Electronic resource]. - (Accessed: 25.10.2021)

10. Postanovlenie Glavnogo gosudarstvennogo sanitarnogo vracha goroda Almaty ot 26 marta 2020 goda Ob usilenii rezhima karantina na territory gored Almaty [Establishment of the Chief State Sanitary Doctor of Almaty from March 26, 2020 On strengthening the quarantine regime in the territory of Almaty], - [Electronic resource]. - 2020. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33803609 (Accessed: 25.10.2021)

11. http://www.adilsoz.kz/p/zakon

12. Kazakhstan Respublikasynyn Bas memlekettik sanitariyalyk darigerinin 2020 zhylgy 16 nauryzdagy № 25-PGBr Kaulysy [Resolution of the Chief State Sanitary Doctor of the Republic of Kazakhstan dated March 16, 2020 № 25-PGVr], - [Electronic resource]. - 2020. - URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39950136#pos=0;0 (Accessed: 25.10.2021)

Information about author

Сақ Қайрат Өмірбайұлы – ф.ғ.к., профессор Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің Журналистика және саясаттану факультетінің деканы.

Рыскельдинова С.Б. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің журналистика және саясаттану факультетінің докторанты, Янушкеевич көшесі 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Рыскелдинова Салтанат Болатовна – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің Журналистика және саясаттану факультетінің 3 курс докторанты.

Абдрахманова Айнур Госмановна – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің Журналистика және саясаттану факультетінің 3 курс докторанты.

Мехмет Топлу – Профессор, Хаджы Байрам Вели университеті коммуникация факультеті деканының орынбасары Анкара, Түркия.

Sak Kairat Omirbayuly – Candidate of Philology, Professor, Dean of the Faculty of Journalism and Political Science of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov.

Ryskeldinova Saltanat Bolatovna – 3rd year doctoral student of the Faculty of Journalism and Political Science of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov.

Abdrakhmanova Ainur Gosmanovna – 3rd year doctoral student of the Faculty of Journalism and Political Science of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov.

Mehmet Toplu Professor – Deputy Dean of the Faculty of Communication of the University of Haci Bayram Veli Ankara, Turkey.

Бас редактор: **Қ.Ө. Сақ**

Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ. Журналистика сериясы.
- 2021. - 4 (137). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. 102 б.
Шартты б.т. - 6,3 Таралымы - 20 дана
Электронды нұсқа: http://buljourn.enu.kz

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-413)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
баспасында басылды